

एकीकृत ग्रामीण पहुँच योजना तर्जुमा विधि (IRAP)

श्री ५ को सरकार
स्थानीय विकास मन्त्रालय
स्थानीय पूर्वाधार विकास तथा कृषि सडक विभाग

Second Edition February 2006: 250 copies

Publish by
**Department of Local Infrastructure Development and Agricultural Roads
(DoLIDAR)**

Prepared with technical support from ILO Regional Programme ASIST AP
through project code RAS/02/14M/UKM financed by the UK Department for
International Development

This publication is available at:
Department of Local Infrastructure Development and Agricultural Roads
Narayan Bhawan, Jawalakhel, Lalitpur, Nepal.
Tel: 977-1-521021, 5555001, 5547264, Fax: 977-1-531850
Email: dg@dolidar.wlink.com.np
Website: dolidar.gov.np

एकीकृत ग्रामीण पहुँच योजना तर्जुमा विधि (IRAP)

श्री ५ को सरकार
स्थानीय विकास मन्त्रालय
स्थानीय पूर्वाधार विकास तथा कृषि सडक विभाग

श्री ५ को सरकार

स्थानीय विकास मन्त्रालय

(शाखा)

१५२१७२७
१५२१७२८
१५२१७२९

पत्र संख्या :

संख्या नं. :

धीमहन, पुन्चोक
सुनसरी ।

प्रावकथन

नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ ले शासन प्रणालीमा अधिकाधिक जनतालाई समावेश गराई विकेन्द्रीकरणको अवधारणा अनुसार शासन प्रणालीको संचालन गर्ने मुलभूत सिद्धान्तलाई अङ्गीकार गरेको छ । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५ ले विकेन्द्रीकरणको आधार संस्थाका रुपमा जिल्ला विकास समिति र गाउँ विकास समितिहरूलाई स्वायत्तता प्रदान गरेको छ । यिनै जनप्रतिनिधिमूलक स्थानीय निकायहरू मार्फत अधिकांश जनता विकास आयोजनाको तर्जुमा, कार्यान्वयन र संचालनमा संलग्न हुँदै आएका छन् । स्थानीयस्तरको विकास निर्माण र कार्यान्वयनको पूर्ण जिम्मेवारी स्थानीय निकायलाई प्रदान गरी लाभग्राही जनता प्रति उत्तरदायी बनाउने

श्री ५को सरकारको नीति अनुरूप स्थानीय पूर्वाधार विकास, आधारभूत शिक्षा र स्वास्थ्य, पशु तथा कृषि प्रसार कार्यक्रमहरू निक्षेपण भई सकेका र अन्य कार्यक्रमहरू निक्षेपणको क्रममा रहेका छन् । गरिवी न्यूनीकरण दशौ योजनाको मुलभूत उद्देश्य हो र उक्त उद्देश्य प्राप्तिको लागि ग्रामीण क्षेत्रमा बसोबास गर्ने गरिव र निमुखा जनताको आधारभूत सेवा, अवसर र स्रोतसम्मको पहुँचमा अभिवृद्धि हुनु जरुरी छ । यो उद्देश्य प्राप्तिका लागि पनि स्थानीय निकायहरूको क्षमता वृद्धि गरी स्रोत साधनले सम्पन्न र सक्षम पार्नुपर्दछ ।

स्थानीय निकायहरूको कार्यक्षेत्र विस्तार हुँदै गएको र स्थानीय पूर्वाधार विकास नीति २०६१ ले पूर्वाधार विकासका धेरै क्षेत्र यसको दायरा भित्र पारेकाले स्थानीय पूर्वाधार विकास योजना-तर्जुमा बहुविषयगत प्रणालीमा आधारित हुनु आवश्यक छ । एकिकृत ग्रामीण पहुँच योजना-तर्जुमा (ग्रापयो) सहभागितामूलक एवं तल-बाट-माथि पद्धतिमा आधारित स्थानीय-स्तरमा योजना-तर्जुमा गर्ने विधिको एउटा औजार हो । यसले वस्तुगत आधारमा स्थानीय विकासका योजना-तर्जुमा गर्न सहयोग गर्नुका साथै यथार्थ मागमा आधारित योजनाहरूको पहिचान तथा प्राथमिकीकरण गर्नमा मद्दत पुऱ्याउँदछ । यसलाई स्थानीय विकासको वृहत अवधारणामा पनि प्रयोग गर्न सकिन्छ । नेपालको सन्दर्भमा ग्रापयो विधिलाई स्थानीय तहमा विद्यमान योजना-तर्जुमा प्रणाली अन्तर्गत आवश्यकताको परिपुर्तिको लागि एउटा उपयोगी औजारका रूपमा लिन सकिन्छ । अतः यो औजारलाई देशको योजना-तर्जुमा पद्धतिसँग मेल खाने गरी निर्देशिकाका रूपमा तयार गरी प्रस्तुत गरिएको छ ।

स्थानीय विकास मन्त्रालयको तर्फबाट यो निर्देशिका तयार गर्न स्थानीय पूर्वाधार विकास तथा कृषि सडक विभागले जुन प्रयास गरेको छ त्यो सद्धानीय छ । अन्य देशहरूका अनुभव र नेपाली सन्दर्भमा यसको प्रयोग गर्न प्राविधिक सहयोग पुऱ्याएकोमा म अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठन (ILO ASIST AP Bangkok) प्रति आभारी छु । साथै यस निर्देशिका तयार गर्ने क्रममा विभिन्न विषयगत मन्त्रालयहरू, विभागहरू, जि.वि.स. महासंघ, आयोजना तथा कार्यालयहरूका तर्फबाट प्राप्त भएका सुझाव, सल्लाह र सहयोगका लागि संलग्न संस्था तथा व्यक्ति सबैलाई स्थानीय विकास मन्त्रालयको तर्फबाट धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

दोलस बहादुर गुरुङ्ग
का.मु. सचिव,
स्थानीय विकास मन्त्रालय

श्री ५ को सरकार
स्थानीय विकास मन्त्रालय

स्थानीय पूर्वाधार विकास तथा कृषि सडक विभाग (डोलिडार)

जावलाखेल, नलितपुर

गुणिका

स्थानीय पूर्वाधार विकास तथा कृषि सडक विभागले जिल्ला तथा केन्द्रस्तरमा गरिएका निरन्तर अभ्यास पश्चात् एकीकृत ग्रामीण पहुँच योजना तर्जुमा (ग्रापयो) को पहिलो संस्करणमा आवश्यक सुधार गरी यो परिमार्जित दोश्रो संस्करण तयार गरेको छ । यो निर्देशिका स्थानीय पूर्वाधार विकास नीति २०६१, जिल्ला यातायात गुरु योजना तयार गर्ने म्यानुअल र स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५ र यसको नियमावली २०५६ संग मेल खाने गरी तयार गरिएको छ ।

ग्रापयो स्थानीय विकासको योजना तर्जुमा गर्ने एउटा यस्तो औजार हो जसले ग्रामीण क्षेत्रको पहुँचमा सुधार ल्याउने उद्देश्य राखी तल-बाट-माथि पद्धतिमा आधारित सहभागितात्मक योजना तर्जुमा प्रणालीको माध्यमबाट योजनाको पहिचान र प्राथमिकीकरण गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ । पहुँचलाई केन्द्रविन्दु बनाई समुदायका आधारभूत आर्थिक तथा सामाजिक आवश्यकतासम्म स्थानीय जनताको पहुँच अभिवृद्धि गर्ने वास्तविक आवश्यकताका आधारमा सहभागितामूलक पद्धति अपनाई बहुविषयगत आधारमा योजनाको पहिचान र प्राथमिकीकरण गर्ने प्रकृया यो औजारले प्रयोग गर्दछ । यो दस्तावेजले विकेन्द्रीकरणको परिप्रेक्षमा स्थानीय निकायले गर्नुपर्ने नियमित स्थानीय विकासका योजना तर्जुमा, स्थानीय पूर्वाधार विकास र पहुँच योजना तर्जुमाका लागि स्थानीय निकायलाई क्रमशः थपिदै जाने जिम्मेवारी र उत्तरदायित्व बहनका सन्दर्भमा आवश्यक उपलब्ध विभिन्न औजारहरूको परिचय गराएको छ । यो निर्देशिकाले वस्तुगत आधारमा जनताका वास्तविक पहुँच आवश्यकताको पहिचान र प्राथमिकीकरण गर्ने अवसर प्रदान गर्नेछ जसले ग्रामीण जनताको आधारभूत सेवासम्मको पहुँचमा अभिवृद्धि गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ । त्यसैगरी यो दस्तावेज स्थानीयस्तरको योजना तर्जुमामा संलग्न हुन इच्छा राख्ने व्यक्ति वा योजनाकारहरूका लागि पनि उत्तिकै उपयोगी हुनसक्दछ ।

स्थानीय पूर्वाधार विकास तथा कृषि सडक विभाग (डोलिडार) स्थानीय विकास मन्त्रालयको एक मात्र प्राविधिक विभाग भएकाले स्थानीय पूर्वाधार विकासको क्षेत्रमा स्थानीय निकायहरूको लागि प्राविधिक सहयोग पुऱ्याउनुपर्ने यसको प्रमुख दायित्व हो भन्ने कुरालाई दोहोऱ्याई रहनु तर्पला । यस सन्दर्भमा यस निर्देशिका, र यसपछि प्रकाशित हुने प्राविधिक म्यानुअल, तालिम सामग्री आदिले स्थानीय पदाधिकारीहरूलाई उनीहरूले बहन गर्नु पर्ने योजना तर्जुमा सम्बन्धी दायित्व बहन गर्न ठूलो सहयोग पुऱ्याउनेछ भन्ने कुरामा म निकै आशावादी छु ।

नेपालको स्थानीय विकास योजना-तर्जुमाका सन्दर्भमा ग्रापयोको प्रयोग गर्ने लक्ष्य अनुरूप तयार गरिएको यस निर्देशिकामा विस्तृत कार्यपद्धति तथा ग्रापयो विधिमा अपनाउनुपर्ने चरणबद्ध क्रियाकलापहरू समावेश गरिएका छन् । यस निर्देशिकामा नेपालको सन्दर्भमा अपनाईने स्थानीय स्तरको योजना-तर्जुमा संरचनालाई प्रकाश पाई ग्रापयोलाई एक उपयोगी औजारका रूपमा कहाँ र

कसरी प्रयोग गर्ने भन्ने कुरा दर्शाइएको छ। यसैगरी, ग्रामीण पहुँचको अवस्था सुधार गर्न "यातायात" को साटो "पहुँच" को अवधारणाको उपयुक्तता बारे प्रकाश पारिएको छ। निर्देशिका मा तथ्याङ्क संकलन तथा संग्रह, उपयुक्त समाधानको पहिचान, पहुँच नबसा तयारी, पहुँच समस्यामा रहेका समुदायहरूको पहिचान, आयोजनाको पहिचान र प्राथमिकीकरण बारेका चरणहरू र कृयाकलापहरू क्रमशः प्रस्तुत गरिदै लगिएको छ।

यस ग्रापयो निर्देशिकाको तयारीका लागि आवश्यक नमुना परीक्षण गर्न प्राविधिक, आर्थिक र अन्य सहयोग प्रदान गरिदिनु भएकोमा अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनको प्राविधिक शाखा कार्यालय वैकक (ILO ASIST AP Bangkok) लाई डोलिडारको तर्फबाट विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु। त्यसै गरी यस निर्देशिकाको तयारी क्रममा स्थानीय विकास मन्त्रालयका तर्फबाट सहभागि भै सहयोग, समन्वय र निर्देशन प्रदान गरिदिनु भएकामा सम्बद्ध अधिकृतज्यूहरूलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु। यस निर्देशिका तयारी गर्ने प्रकृत्यामा सहभागी भै आवश्यक सुझाव तथा सूचनाहरू प्रदान गरिदिनु भएकोमा सम्बद्ध सबै मन्त्रालय, विभाग, कार्यालय तथा निर्देशनालयहरूलाई समेत विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु।

यस निर्देशिका तयार गर्ने क्रममा पहिलो पटक संलग्न ४ नमूना जिल्लाका (धादिङ्ग, मकवानपुर, नवलपरासी र म्याग्दी) जिविस तथा गाविसका कर्मचारीहरू र नमूना परीक्षणको लागि छनौट भएको रसुवा जिल्लाका जिविस तथा गाविसका कर्मचारी तथा पदाधिकारीज्यूहरूलाई म विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु। उहाँहरूको सकृय सहभागिता विना यो निर्देशिका यो रूपमा तयार हुन सक्ने थिएन। त्यसै गरी यस निर्देशिका तयारीका लागि सकृयतापूर्वक संलग्न हुनुहुने योजना शाखाका प्रमुख सि.डि.ई.श्री अर्जुन पौडेल, कृषि अर्थ विज्ञ श्री जगन्नाथ ओम्हा र ईन्जिनियर श्री सुशिल चन्द्र तिवारी धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ।

अन्तमा, अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनका वरिष्ठ योजना सल्लाहकार श्री क्रिस डोङ्ग्रेस र पूर्वाधार सेवा विशेषज्ञ सुश्री ल्कोई पियसंलाई उहाँहरूले प्रदान गर्नु भएको प्राविधिक सहयोग, अमूल्य सल्लाह र सुझावका लागि विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु।

सोहन सुन्दर श्रेष्ठ
महानिर्देशक
डोलीडार

विषय सूची

प्राक्कथन	५
भूमिका	६
संक्षिप्त शब्दावली	१०
खण्ड १ : परिचय	१२
विकेन्द्रीकरण तथा स्थानीयस्तरको योजना-तर्जुमा	१२
स्थानीय पूर्वाधार विकास नीति, २०६१	१६
ग्रामीण क्षेत्रमा यातायात तथा पहुँच	१६
पहुँचको परिभाषा	१८
ग्रापयो : पहुँच-अवस्थामा सुधारका लागि योजना तर्जुमा	२१
पहुँचमा लैङ्गिक र जनजातिहरूको अवस्था	२४
ग्रापयो अभ्यास तथा चरणहरू	२४
खण्ड २ : तयारी तथा परिभाषित गर्ने कार्य	२८
खण्ड ३ : जानकारी तथा तथ्याङ्क सङ्कलन	३२
जानकारीको द्वितीय स्रोत	३२
जानकारीको प्राथमिक स्रोत	३३
सर्वेक्षणको लागि आवश्यक सामग्रीको तयारी	३३
सर्वेक्षण कार्य सञ्चालन	३३
खण्ड ४ : तथ्याङ्क संग्रह	३६
खण्ड ५ : पहुँच-अवस्थाको नक्साङ्कन	४०
गाविसस्तरको पहुँच-नक्सा	४०
गाविस आधार-नक्सा तयारी चरणहरू	४२
जिविसस्तरको पहुँच-नक्सा तयारी	४२
खण्ड ६ : गाविसस्तरको पहुँच सूचक तथा प्राथमिकताका क्षेत्रहरू	४६
पहुँचको अवस्था तथा सूचकहरू	४६
समयका आधारमा निकाल्ने अनुसूचकाङ्क (AI ₁₁)	४७
गुणस्तरिय पहुँच-अनुसूचकाङ्क (AI _Q)	४९
स्थानीय प्राथमिकता	५१
पहुँच-अवस्थाको प्रमाणीकरण र आयोजना पहिचान	५२
गाविसस्तरमा प्राथमिकताप्राप्त विषयगत-क्षेत्र :	५४

खण्ड ७ : प्रारम्भिक योजना विवरण	५६
समाधानका उपायहरूको पहिचान र प्राथमिकीकरण	५६
आयोजना विवरण तयार गर्ने कार्य	५८
खण्ड ८ : जिल्लास्तरमा अन्तरविषयगत-क्षेत्र तथा आयोजनाको प्राथमिकता निर्धारण	६०
पृष्ठभूमि	६०
विषयगत-क्षेत्रको लागि प्राथमिकता-प्राप्त गाविसको पहिचान	६०
जिल्लास्तरमा अन्तर्विषयगत क्षेत्रको प्राथमिकता पहिचान	६२
जिल्लास्तरीय आयोजनाको पहिचान र प्राथमिकीकरण	६४
जिल्लास्तरको विषयगत-क्षेत्र तथा आयोजनाको प्राथमिकता-प्राप्त नक्सा तयारी	६७
खण्ड ९ : ग्रापयो लागू गर्ने संरचनागत व्यवस्था	६८
गाविसस्तर	६८
जिविसस्तर	६८
स्थानीय विकास मन्त्रालय र स्थानीय पूर्वाधार विकास तथा कृषि सडक विभाग	६९
खण्ड १० : स्थानीयस्तरको योजना तर्जुमामा ग्रापयोको प्रयोग	७२
पृष्ठभूमि	७२
विद्यमान प्रणालीमा ग्रापयोको सान्दर्भिकता र समायोजन	७३
ग्रापयो र आवधिक जिल्ला विकास योजना	७४
जिल्ला यातायात गुरुयोजना	७५
ग्रापयो प्रयोगको सन्दर्भमा अन्तिम ध्यान दिन आवश्यक कुरा	७५
अनुसूचीहरू	७८
अनुसूची १: सहभागितात्मक जिल्ला योजना तर्जुमा प्रक्रिया	७८
अनुसूची २: नमूना पहुँच सर्वेक्षणको प्रश्नावली	७९
अनुसूची ३: आयोजना विवरण फारम (नमूना)	८५
अनुसूची ४: आवश्यकताका आधारमा योजना माग गर्ने फारम	८६

संक्षिप्त शब्दावली

ग्रापयो	-	ग्रामीण पहुँच योजना तर्जुमा विधि
गाविस	-	गाउँ विकास समिति
जिविस	-	जिल्ला विकास समिति
डोलिडार	-	स्थानीय पूवाधार विकास तथा कृषि सडक विभाग
नपा	-	नगर पालिका
निमावि	-	निम्न माध्यामिक विद्यालय
पअसू/पअ	-	पहुँच अनुसूचकाङ्क
प्रावि	-	प्राथमिक विद्यालय
मावि	-	माध्यामिक विद्यालय
सेअस्रो	-	सेवा अवसर र स्रोत
सेसुसा	-	सेवा, सुविधा र सामग्री
स्थाविमं	-	स्थानीय विकास मन्त्रालय
रायोआ	-	राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालय

एकीकृत ग्रामीण पहुँच योजना तर्जुमा (ग्रापयो) सहभागितामूलक एवं तल-बाट-माथि (Bottom up) पद्धतिमा आधारित ग्रामीण जनताको पहुँच अभिवृद्धिका लागि स्थानीयस्तरमा योजना तर्जुमा गर्ने विधिको एउटा औजार हो। यसले वस्तुगत आधारमा स्थानीय विकासका योजना तर्जुमा गर्न सहयोग गर्नुका साथै आवश्यकताका आधारमा योजनाहरूको पहिचान र प्राथमिकीकरण गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ। ग्रापयो, क्षेत्रगत रूपमा योजना तर्जुमा गर्ने त्यस्तो औजार हो जसले समुदायका वास्तविक आवश्यकताहरूको पहिचान गर्न त सहयोग पुऱ्याउँछ, नै साथै प्रत्येक आयोजनाहरूको आर्थिक तथा सामाजिक आधारमा प्राथमिकीकरण गर्न पनि सहयोगी हुन्छ। वृहत् रूपमा यो विधि क्षेत्रगत योजना तर्जुमाको अवधारणाबाट शुरु हुन्छ र ग्रामीण जनताको पहुँचको अवस्थामा सुधार गर्ने छुट्टाछुट्टै आयोजनाहरूको विस्तृत योजना तर्जुमामा केन्द्रित हुन्छ। नेपालको सन्दर्भमा ग्रापयो विधिलाई स्थानीय-तहमा विद्यमान योजना-तर्जुमा-प्रणाली अन्तर्गत एउटा पूरक उपयोगी वस्तुगत औजारका रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ। अतः यो औजारलाई विद्यमान योजना तर्जुमा पद्धतिमा पूरक हुने गरी यो निर्देशिका तयार गरिएको छ।

विकेन्द्रीकरण तथा स्थानीयस्तरको योजना-तर्जुमा

जनताको विकासप्रतिको चाहना, माग र आकांक्षालाई परिपूर्ति गर्ने सरकारको प्रतिबद्धताका सन्दर्भमा देशलाई राम्ररी व्यवस्थापन गर्न सकियोस् भन्ने उद्देश्यले २०१८ सालमा नेपाललाई १४ अञ्चल, ७५ जिल्ला ३६०० गाउँ तथा १८ नगरमा विभाजन गरिएको थियो। तत्पश्चात् विकासको प्रक्रिया तथा उपलब्धिमा क्षेत्रगत सन्तुलन ल्याउने उद्देश्यले निश्चित जिल्लाहरू समावेश भएका ५ विकासक्षेत्रहरू सिर्जना गरिए। स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२७ र विकेन्द्रीकरण ऐन २०३९ मार्फत क्रमशः तल्ला निकायहरूलाई निश्चित जिम्मेवारी थप्दै विकासका सन्दर्भमा बढी जिम्मेवार बनाउँदै लिएको पाइन्छ। तत्कालीन अवस्थामा स्थानीयस्तरको विकास प्रक्रियामा जनसहभागितालाई राजनीतिक विषयको रूपमा हेरिन्थ्यो। २०४६ सालको राजनीतिक परिवर्तन पश्चात् नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ मा जिल्ला तथा गाउँस्तरमा स्थानीय स्वायत्त शासनको अवधारणा अनुरूप विकेन्द्रीकरणको प्रक्रियामा देशले ठूलो फड्को मारेको छ। विकेन्द्रीकरण उन्मुख घटनाक्रमहरूको पछिल्लो सकारात्मक विकास स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५ लागू भई कार्यान्वयनमा आउनु हो। श्री ५ को सरकारले देशमा विद्यमान ७५ जिल्ला विकास समिति, ५८ नगरपालिका र ३९१५ गाउँ विकास समितिमार्फत् स्वायत्त शासनको प्रवर्द्धन गर्ने नीति अवलम्बन गरेको छ।

चित्र नं. १ : जिविस स्तरमा आयोजना प्राथमिकीकरण बारे छलफल हुँदै

विद्यमान सरकारी संयन्त्रको संरचनामा मन्त्रिपरिषद् केन्द्रीय सरकारको सबैभन्दा माथिल्लो अंगका रूपमा रहेको र त्यस मातहत विषयगत मन्त्रालय र अन्तर्गत विभागहरू रहेका छन् जसले आफ्ना शाखा तथा गतिविधिहरूलाई जिल्ला र नगरपालिका/गाविसस्तरसम्म विस्तार गरेका छन्। मुलुकमा विद्यमान विकासका संभावनाहरूलाई उजागर गर्दै जनताको आधारभूत सामाजिक तथा आर्थिक आवश्यकताहरू पूरा गर्नका लागि विभिन्न प्रकारका प्रभावकारी सेवा प्रदान गर्नु (वा उत्प्रेरित गर्नु) नै यी संरचनाहरूका विकासका भूमिका हुन्। ग्रामीण जनतालाई आवश्यक पर्ने आधारभूत सेवा, सुविधा र सामग्री सुलभ रूपमा उपलब्ध गराउनु नै ग्रामीण विकासको प्रमुख कार्य हो। यस्ता आधारभूत सेवाहरूमा स्वास्थ्य, शिक्षा, खानेपानी, बजारसम्मको पहुँच आदि मुख्य हुन्। यस्ता विषयगत-क्षेत्रहरूमा जनतालाई उपलब्ध गराइने सेवा र सामग्रीहरूको मापस्तर साधारणतया सरकारको लक्षित नीति र कार्यक्रममार्फत व्यक्त हुन्छन्। नेपालको सन्दर्भमा यस्ता नीति र कार्यक्रमहरू पञ्च-वर्षीय योजनामा प्रतिविम्बित भएको पाइन्छ। उदाहरणका लागि दशौं योजनाको अन्तसम्म देशका ८५ प्रतिशत जनताले पाईप प्रणालीद्वारा पानीको उपभोग गर्नेछन्, प्राथमिक विद्यालय जाने उमेर समूहका बालबालिकामध्ये ९० प्रतिशत बालबालिका विद्यालय भर्ना भएका हुनेछन्, आदि।

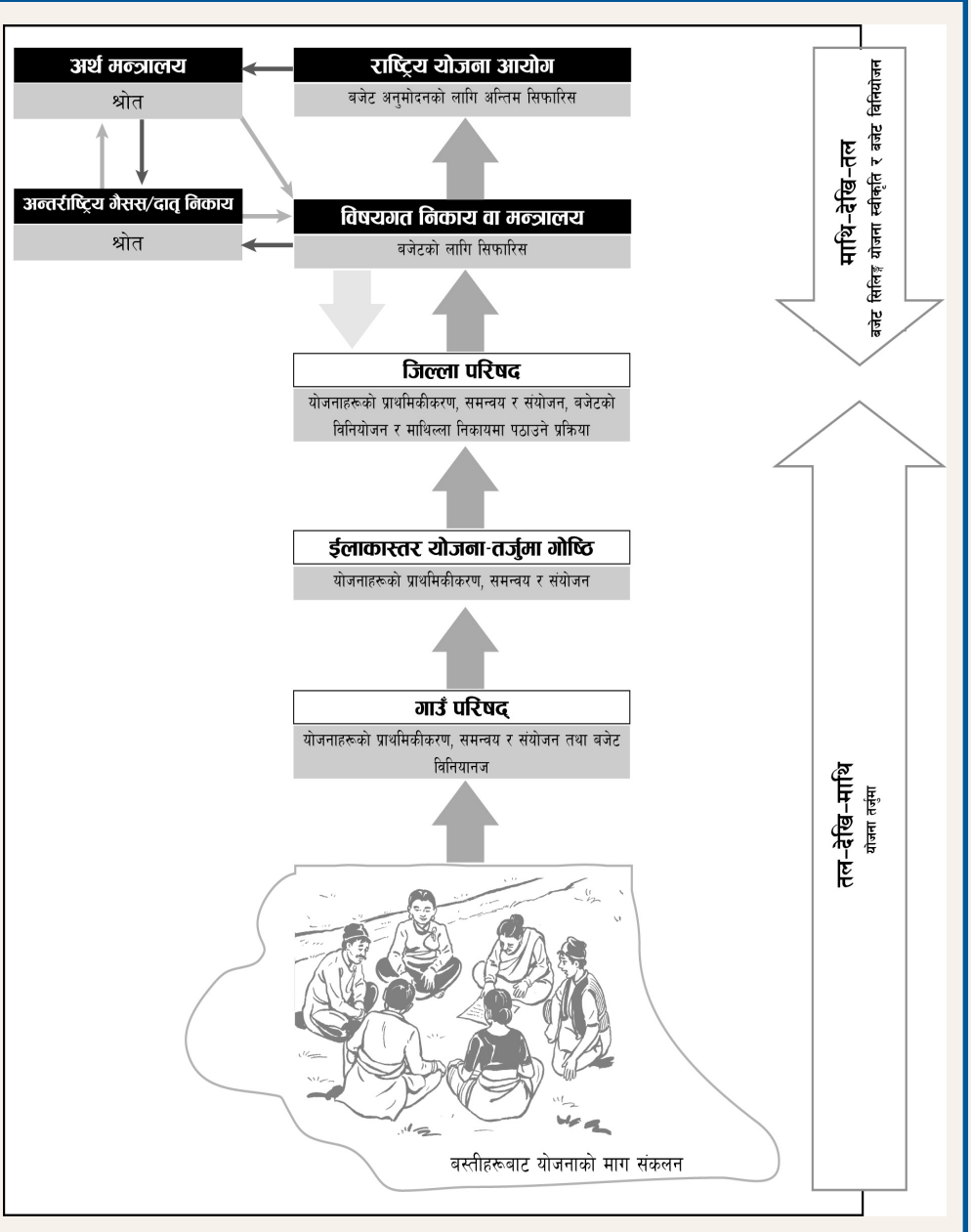
जिल्ला विकास समिति तथा नगर/गाउँ विकास समिति जनताको प्रत्यक्ष मतदानद्वारा निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूद्वारा गठित स्थानीय निकायहरू हुन्। यी निकायहरूको सचिवालयमा श्री ५ को सरकारबाट खटिएका र स्थानीयस्तरमा नै नियुक्त गरिएका दुवै थरी कर्मचारीहरू कार्यरत रहन्छन्। आ-आफ्नो क्षेत्रभित्र पर्ने जिल्ला तथा गाउँस्तरको विकास सम्बन्धी योजना तर्जुमा र विशेषगरी ग्रामीण पूर्वाधार विकास सम्बन्धी योजना तर्जुमा प्रक्रियामा जिविस तथा गाविसहरूले अहम भूमिका निर्वाह गर्दछन्। स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनले प्रत्येक जिविसहरूले आवधिक योजना तयार गर्नुपर्ने स्पष्ट प्रावधान राखेको छ। त्यस्ता योजना तयार गर्दा जनताको अवस्था,

जिल्लाको सम्भाव्यता, जनताको वास्तविक आवश्यकता र जनभावनालाई समेत ध्यान दिनुपर्ने उल्लेख छ । यस्तो आवधिक योजनाको अवधि कम्तीमा ५ वर्षको हुने गरेको छ । आवधिक योजनाका आधारमा जिल्लाहरूले विकास खर्च विनियोजनका लागि वार्षिक योजना तर्जुमा गर्नुपर्दछ । स्थानीय निकायहरूले गर्नुपर्ने यस्ता योजना तर्जुमामा सहयोग पुऱ्याउन श्री ५ को सरकारले केही निर्देशिकाहरू समेत बनाई लागू गरेको छ । वार्षिक तथा आवधिक योजनाका साथै जिल्लाहरूलाई सहभागितामूलक विधिको अवलम्बन गरी जिल्लाको रणनीतिक विकास योजना तयार गर्न अभिप्रेरित गरिएको छ । जिल्लाको यस्तो योजनाले विभिन्न विषयगत-क्षेत्रहरूमा लामो अवधिको विशेषतः २० वर्षे अवधिको रणनीतिक विकासका लक्ष्यहरूलाई परिभाषित गर्दछ । योजना तर्जुमा प्रक्रियालाई तहगत रूपमा हेर्दा रणनीतिक विकास योजनाका आधारमा आवधिक योजना तयार गरिन्छ, र आवधिक योजनाका आधारमा वार्षिक योजना तयार गरिन्छ ।

जिल्लाहरूमा आवधिक योजना तर्जुमा गरी तिनका आधारमा वार्षिक योजना तर्जुमा गर्ने अभ्यास नेपालमा भर्खरै मात्र शुरु भएको हो । यस्तो अभ्यासलाई कानूनी रूपमा सहभागितात्मक जिल्ला विकास कार्यक्रम तर्जुमाको नामाकरणसाथ स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली २०५६ ले समेटेको छ । सहभागितात्मक जिल्ला विकास कार्यक्रम तर्जुमाका कूल १४ चरणहरू छन् । योजना तर्जुमाका यी १४ चरणहरू अनुसूची १ मा प्रस्तुत गरिएको छ । सबै जिल्लाहरूले उल्लेखित रणनीतिक तथा आवधिक योजना तर्जुमा गरिसकेका छैनन् र जसले उक्त योजनाहरू तयार गरेका छन् अधिकांशले विभिन्न आयोजनाहरूको संलग्नतामा परामर्शदाता वा गैर सरकारी संस्थामार्फत सम्पन्न गरेका छन् । प्रक्रियागतरूपमा आवधिक र वार्षिक योजना तर्जुमा गर्दा जिल्लागत निकायहरूले बस्तीस्तरमा सहभागितामूलक भेलाहरू आयोजना गरी तल-बाट-माथि प्रक्रिया अनुसार माग सङ्कलन गर्नुपर्दछ । यसरी बस्तीस्तरमा सङ्कलन गरिएका मागहरू प्राथमिकीकरण तथा स्रोत विनियोजनका लागि गाउँ परिषद् र इलाकास्तर हुँदै जिविसमार्फत जिल्ला परिषद्मा पुग्दछन् । जिल्ला परिषद्मा समायोजन, संयोजन र प्राथमिकीकरण पश्चात् पारित गरिएको कार्यक्रम नै जिल्लागत योजना हो ।

यसप्रकार पारित गरिएका जिल्लागत योजना तथा कार्यक्रमहरू प्रत्येकको लागत अनुमान तयार गरिएको र कार्यान्वयनको प्राथमिकताक्रम समेत तोकी समावेश गरिएका हुन्छन् । यस्ता आयोजना तथा कार्यक्रममध्येबाट केही आयोजना कार्यान्वयनमा जिविसले आफ्नै स्रोतबाट बजेट विनियोजन गर्दछ, भने बाँकी आयोजनाहरूको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक बजेट व्यवस्था गरिदिन केन्द्रस्तरका निकाय वा दातृसंस्थामा पठाउँछन् । विषयगत मन्त्रालयहरूबाट यस्ता आयोजना वा कार्यक्रम राष्ट्रिय योजना आयोगमा पेश गरिन्छ, जसमध्येबाट राष्ट्रिय योजना आयोगले आगामी आर्थिक वर्षमा बजेट उपलब्ध गराउन अर्थ मन्त्रालयमा सिफारीश पठाउँछ । यसको अलावा जिल्लाहरूबाट माग भै आएका केही छानिएका आयोजना तथा कार्यक्रममा लगानी गर्न विषयगत मन्त्रालय वा अर्थमन्त्रालयले दातृसंस्थालाई पनि अनुरोध गर्दछन् । मौजुदा योजना-तर्जुमा-प्रणाली अन्तर्गत अपनाइने तल-बाट-माथि र माथि-बाट-तल प्रक्रियालाई निम्न चित्रमा देखाइएको छ ।

चित्र नं. २ : नेपालमा माथि-बाट-तल र तल-बाट-माथि प्रकृत्यामा आधारित योजना तर्जुमा प्रणाली

स्थानीय पूर्वाधार विकास नीति, २०६१

श्री ५ को सरकारले हालै स्थानीय पूर्वाधार विकास नीति २०६१ तर्जुमा गरी लागू गरेको छ। यस नीतिले स्थानीय यातायात, सिंचाई तथा नदी नियन्त्रण, लघु जलविद्युत तथा वैकल्पिक ऊर्जा, खानेपानी, ढल निकास तथा सरसफाई, आवास भवन तथा शहरी विकास, फोहर मैला व्यवस्थापन र सामाजिक पूर्वाधार (सामुदायिक भवन, स्वास्थ्य, शिक्षा, आदि भवनहरू) गरी ७ वटा विषयगत-क्षेत्रका पूर्वाधार कार्यक्रमलाई समेटेको छ। भौतिक तथा सामाजिक पूर्वाधारमा जनसहभागिता जुट्नाले स्थानीय स्रोत परिचालन हुन गई सामाजिक सेवा र आर्थिक अवसरमा स्थानीय जनताको पहुँचमा अभिवृद्धि हुने उद्देश्य यस नीतिले लिएको छ। यो नीति निम्न अवधारणामा आधारित छ -

१. स्थानीयस्तरमा सञ्चालन हुने पूर्वाधार सम्बन्धी कार्यक्रमहरू स्थानीय निकायमा निक्षेपण गरिनेछ।
२. स्थानीय पूर्वाधार विकासका लागि उपयुक्त संस्थागत संरचनाको विकास एवं प्राविधिक क्षमतामा अभिवृद्धि गरिनेछ।
३. जनसहभागिताको माध्यमबाट स्थानीय पूर्वाधार विकासमा स्थानीय स्रोत, साधन र शीप परिचालन गर्ने अवधारणा तथा कार्यशैली अवलम्बन गरिनेछ।
४. स्थानीय पूर्वाधार विकासमा संलग्न दात-निकायबीच सामन्जस्यता कायम गर्दै उपलब्ध स्रोतको प्रभावकारी उपयोग गरिनेछ।

नेपालको तराई क्षेत्रमा ग्रामीण यातायात प्रणालीको एक नमूना

ग्रामीण क्षेत्रमा यातायात तथा पहुँच

परम्परागत सोच अनुसार ग्रामीण क्षेत्रमा यातायातको अवस्थामा सुधार गर्नाले बृहत् र सुलभ पहुँचका कारण आर्थिक वृद्धि हासिल हुन्छ भन्ने मान्यता रही आएको छ। सरल भाषामा भन्नुपर्दा सुलभ पहुँचका कारण प्रत्येक ग्रामीण परिवारको कृषि तथा कृषिजन्य व्यवसायबाट उत्पादनमा वृद्धि हुनाले गरीबी निवारण गर्नमा सहयोग पुग्ने सामान्य सोच रहेको पाइन्छ। यसै

सोचमा आधारित भएर विगतमा धेरै मुलुकहरूमा सडक निर्माणले उच्च प्राथमिकता-प्राप्त गरी लगानीको ठूलो हिस्सा ओगटेको पाइन्छ। यति हुँदाहुँदै पनि के देखिन आयो भने ग्रामीण क्षेत्रको आशातित आर्थिक रूपान्तरणका लागि सडक तथा सडकमा आधारित यातायात विकास मात्र पर्याप्त होइन रहेछ। यसो हुनुमा सडकको निर्माण गर्दा ग्रामीण जनताको दैनिक जीवनयापनसँग गासिएका यात्रा र यातायातको आवश्यकताको परिपूर्ति

पहाडी क्षेत्रमा हुने यात्राको एक नमूना

गर्न स्थानीय जनताले यस सडकको कति प्रयोग गर्दछन् भन्ने जानकारी कमै मात्र राखी थप सडक निर्माण गर्दै जानु पनि हो। वास्तवमा ग्रामीण क्षेत्रका बासिन्दाहरूको यात्रा र यातायातको आवश्यकता बेग्लै प्रकारको हुने र सडक तथा यान्त्रिक यातायातले उनीहरूको यात्रासम्बन्धी आवश्यकताको सानो अंशमात्र पूरा गरेको पाइन्छ। त्यसो त ग्रामीण सडक, पहुँच अभिवृद्धिको निर्विवाद र अत्यन्तै महत्वपूर्ण विषय भएकाले योजना तर्जुमा गर्दा सम्पूर्ण यातायात परिदृश्यको उच्च ख्याल राख्नुपर्दछ र समाधानका उपायहरू पत्ता लगाउँदा यस पक्षलाई यथेष्ट ध्यान पुर्याउनुपर्दछ।

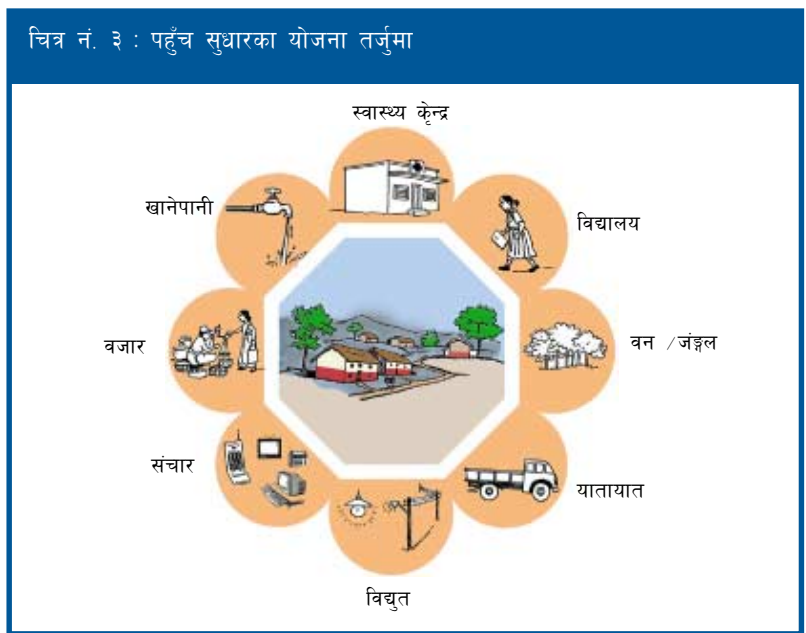
ग्रामीण क्षेत्रको विकासलाई प्रवर्द्धन गर्न सडक एकलै मात्र पर्याप्त हुँदैन भन्ने कुरा स्थानीयस्तरका विकास सम्बन्धी योजना तर्जुमाका विगतका अभ्यास र अनुभवले देखाएका छन्। त्यसैले ग्रामीण यातायातभन्दा फराकिलो योजना तर्जुमा दृष्टिकोणको आवश्यकता महशुस गरिएको हो। यस सन्दर्भमा पहुँचमा सुधार ल्याउने दृष्टिकोण राखी गरिने योजना तर्जुमा बढी उपलब्धीमूलक हुने कुरा विगतका अनुभवले सिद्ध गरिसकेका छन्। किनभने जनतालाई तिनका गरीबीसँग सम्बन्धित

पहुँचको अभावले प्रभाव पार्ने क्षेत्रहरू

समस्याहरू निवारण गर्न र राज्यको आर्थिक तथा सामाजिक विकासका लक्ष्य हासिल गर्न सेवा, सुविधा र सामग्रीसम्म उनीहरूको पहुँच हुनु आवश्यक छ। यसरी सेवा, सुविधा र सामग्रीसम्म जनताको पहुँचमा सुधार गर्ने सन्दर्भमा यात्रा तथा यातायात केवल एउटा महत्वपूर्ण पाटो मात्र हो। त्यत्तिकै महत्वपूर्ण अन्य पाटाहरू पनि छन्। उदाहरणको लागि सेवा र सामग्रीको गुणस्तर तथा वितरण, जसलाई योजना-तर्जुमा-प्रणालीले सम्बोधन गर्न सक्नु पर्दछ।

पहुँच अभिवृद्धिका लागि पहिचान गरिने समस्या समाधानका उपायहरूलाई मोटामोटी रूपमा दुई भागमा बाँड्न सकिन्छ। पहिलो, यातायात समस्या सम्बन्धी समाधानका उपायहरू र दोश्रो, गैर-यातायात सम्बन्धी समस्या समाधानका उपायहरू। यस निर्देशिकामा ग्रामीण जनताको आधारभूत सेवासम्मको पहुँचमा सुधार ल्याउने यस्ता दुवै प्रकारका समाधानका उपायहरूको पहिचान र प्राथमिकीकरण गरिने बारेमा विचार पुऱ्याईनेछ।

पहुँचको परिभाषा

पहुँच भन्नाले कुनै पनि सेवा वा सुविधासम्म पुग्न र त्यसको प्रयोग गर्नका लागि हुने सजिलो वा अप्ठेरोलाई जनाउँछ। त्यसैले पहुँच जनताको आवागमन र जनतालाई आवश्यक पर्ने सेवा र सुविधाको सहज प्राप्ती दुवैसँग सम्बन्धित छ। आवागमन यातायातका पूर्वाधार र यातायात प्रणाली तथा सेवासँग सम्बन्धित छ। समग्रमा पहुँचमा अभिवृद्धि ल्याउन दुई किसिमका क्रियाकलाप गर्न सकिन्छ, पहिलो यातायातका पूर्वाधार तथा सेवाको विकास गरी आवागमनमा सुधार ल्याएर र दोस्रो जनतालाई आवश्यक पर्ने सेवा र सुविधा जनताको नजिक पुऱ्याई उक्त सेवासम्म पुग्न सजिलो पारेर। त्यसका निम्ती सेवा प्रदान गर्ने केन्द्रहरू नजिकै स्थापना गर्नु र यस्ता सेवा प्रदान गर्ने केन्द्रहरूको व्यवस्थापनमा सुधार गर्नु महत्वपूर्ण तत्व हुन सक्छन्।

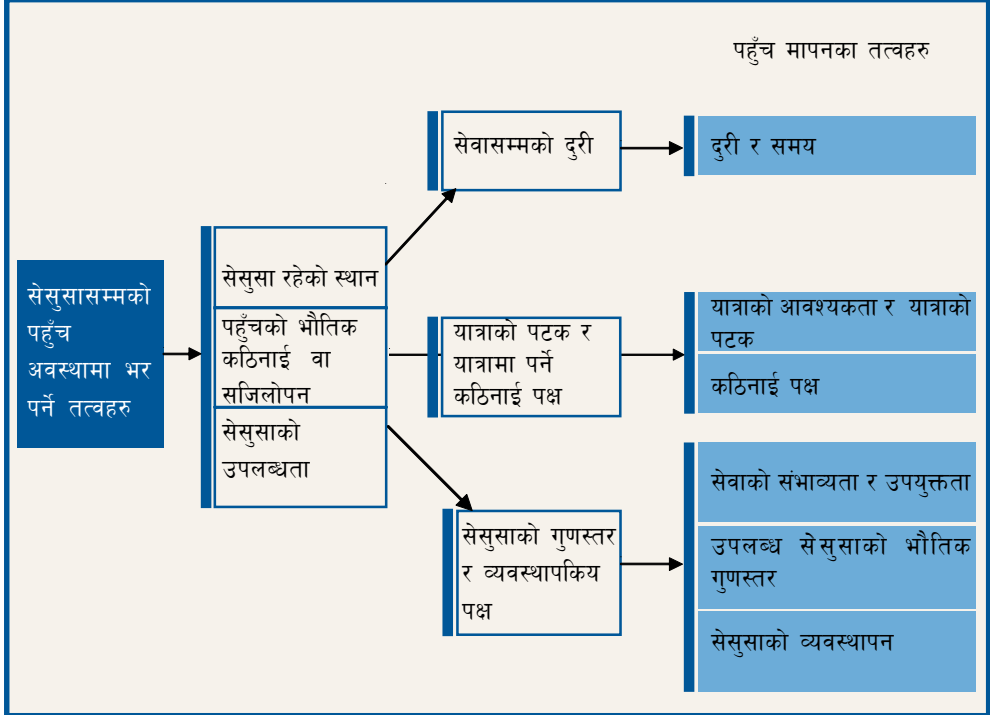
भरिया र प्राकृतिक स्रोतको प्रयोग

पहुँचलाई बहुआयमिक दृष्टिकोणले पहिचान गर्नु महत्वपूर्ण हुन जान्छ। साधारणतया पहुँचलाई भौतिक बाधा व्यवधानको रूपमा मात्र हेरिएको पाइन्छ, तर व्यापक गरिवी र विकासको परिप्रेक्षमा यसलाई लैङ्गिक, सांस्कृतिक, जातजाति, उमेर समूह, राजनैतिक र आर्थिक व्यवधानको रूपमा पनि उत्तिकै महत्वका साथ हेरिनुपर्दछ। उदाहरणको लागि कुनै बस्तीमा विद्यालय भए पनि केही बालबालिकाहरू विद्यालय नजान सक्छन्। त्यसको पछाडी विभिन्न आर्थिक तथा सामाजिक कारणहरू हुन सक्छन् जस्तै: परिवारले आर्थिक अभावका कारण विद्यालय पठाउन नसक्नु, कुनै सामाजिक तथा सांस्कृतिक कारणले विद्यालयले उक्त विद्यार्थी स्वीकार नगर्नु वा अर्थोपार्जन गरी रहेको उक्त बालक/बालिकालाई परिवारले आर्थिक आय नहुने क्रियाकलापमा संलग्न गर्न नचाहनु पनि हुन सक्छ। त्यसैले सेवा, सुविधा र सामग्रीसम्मको पूर्ण पहुँचमा आईपर्ने यस्ता बाधा तथा व्यवधानहरूलाई पनि योजना तर्जुमा गर्दा उत्तिकै ध्यान दिनु जरूरी छ।

एकीकृत ग्रामीण पहुँच योजना तर्जुमा विधिले माथि उल्लेख गरिएका व्यवधानहरूमध्ये भौतिक व्यवधानलाई मात्र पहिचान र सम्बोधन गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ। त्यसकारण यसले ग्रामीण जनतालाई आवश्यक पर्ने सेवा, सुविधा र सामग्रीको भौतिक पहुँचको अवस्थालाई इङ्गित गर्दछ। पहुँच-अवस्था खराब वा असल के छ भन्ने कुरा त्यसमा अन्तर्निहित दुई तत्वमा भर पर्दछ। पहिलो, सेवा, सुविधा र सामग्री प्राप्त गर्ने स्थान र दोस्रो, उक्त स्थानसम्म यात्रा गर्दाको भौतिक कठिनाई। पहुँचको अवस्थालाई विभिन्न वस्तुनिष्ठ अवस्थाका आधारमा लेखाजोखा गर्न सकिन्छ। उदाहरणका लागि यात्रामा लाग्ने समय, उपलब्ध सेवा र सामग्रीको गुणस्तर, यात्राको पटक, यात्राको माध्यम र भौतिक पूर्वाधारको अवस्था आदि पहुँचको लेखाजोखा गर्ने आधार हुन सक्छन्। कतिपय अवस्थामा पहुँच यात्रा र यातायात विषयमा मात्र भर पर्दछ, भने अन्य कतिपय क्षेत्रमा सेवाको उपलब्धता र यससँग जोडिएको गुणस्तर पक्षमा पनि निर्भर हुन जान्छ।

त्यसकारण पहुँच-अवस्था वस्तुनिष्ठ रूपमा यकीन गर्न सकिने निम्न तत्वहरूको क्रियात्मक सम्बन्धमा (Functional Relationship) निर्भर गर्दछ।

चित्र ४ : पहुँचका तत्वहरु

- बस्तीहरूको बनोट र वितरण
- बस्तीहरूको आकार
- दूरी र यात्रा समय
- यातायातका पूर्वाधारहरूको गुणस्तर
- यातायातको माध्यम
- यात्राको पटक
- यात्रामा लाग्ने खर्च
- सेवा र सुविधाको वितरण
- सेवा र सामग्रीको उपलब्धता
- सेवा र सामग्रीको गुणस्तर

उपरोक्त पहुँचका तत्वहरूको वस्तुनिष्ठ मूल्याङ्कन गरेर तथा पहुँचका सूचकहरूलाई एकीकृत गरेर ग्रामीण बस्तीहरूका पहुँचको अवस्था निर्धारण गर्न सकिन्छ । फरक फरक विषयगत-क्षेत्रमा पहुँचको अवस्था मापन गर्न सम्बन्धित विषयगत क्षेत्रको विशेषता र बस्तीहरूको अवस्थाका आधारमा फरकफरक तत्व र सूचकहरूको निर्धारण गर्नुपर्ने हुन्छ । विषयगत आधारमा तय हुने यस्ता पहुँचका सूचकहरू डोलीडारले तयार गरेको प्राविधिक म्यानुअलमा विस्तृत रूपमा व्याख्या गरिएको छ ।

जनताले अत्यावश्यक ठानेका सेवासम्मको पहुँचमा अभिवृद्धि गर्न यात्राको समय घटाउने वा सहज बनाउने, सेवा प्रदान गर्ने निकायहरूको वितरणमा सुधार गर्ने, ती सेवा-केन्द्रहरूमा भौतिक सुधार गर्ने, सेवाहरूको व्यवस्थापनमा सुधार गर्ने जस्ता क्रियाकलापहरू एकीकृत रूपमा गर्नुपर्दछ। यो नै एकीकृत ग्रामीण पहुँच योजना-तर्जुमा-विधिको आधारभूत अवधारणागत खाका हो।

ग्रापयो : पहुँच-अवस्थामा सुधारका लागि योजना तर्जुमा

ग्रामीण जनताले आवश्यक ठानेका सेवा, सुविधा र सामग्रीसम्म पहुँचमा सुधारको लागि आवश्यक योजना तर्जुमा गर्ने यस औजार (ग्रापयो) को मुख्य उद्देश्य हो। यस उद्देश्यपूर्तिका लागि ग्रापयोले निम्न ४ किसिमका तौरतरीका अवलम्बन गर्दछ -

- क) चाहेको सेवा सुविधासम्म यातायात पूर्वाधारहरूको सुधार र विस्तार गर्ने
- ख) सेवा तथा सुविधालाई जनताको नजिक ल्याउने
- ग) यातायात पूर्वाधारको सुधार र सेवाकेन्द्रलाई नजिक ल्याउने दुवैथरी समाधानका उपायहरूको मिश्रित उपयोग गर्ने र
- घ) सेवाको गुणस्तरमा सुधार ल्याउने।

ग्रापयोमा भौतिक पक्षको सुधारभित्र संभाव्य सबै यातायात पूर्वाधारहरू (सडक, घोडेटो, गोरेटो, भोलुङ्गे पुल, पुल आदि) र यातायातका माध्यमहरू (सार्वजनिक यातायात, कम खर्चिला यातायात माध्यम आदि) को पनि विचार गरिन्छ। त्यसैले ग्रापयो विधि अन्तर्गत ग्रामीण यातायात योजना तर्जुमाका लागि एकीकृत पद्धति अपनाइन्छ र यस विधिले ग्रामीण विकासको फराकिलो अवधारणा अंगीकार गर्दछ।

यो विधि अपनाउँदा सबैभन्दा पहिले योजना तर्जुमाका लागि छानिएको ग्रामीण बस्तीहरूको पहुँच सम्बन्धी समस्याहरूको पहिचान गरिन्छ। त्यसपछि स्थानीय जनसमुदायले नै महत्वपूर्ण ठानेका सेवा, सुविधा र सामग्रीसम्मको पहुँच-अवस्थामा सुधार ल्याउन उपयुक्त समाधानका उपायहरूको खोजी गरिन्छ। पहुँचमा आइपरेका अष्टयारा पक्षका बारेमा स्थानीय जनता नै बढी जानकार हुन्छन्। त्यसैले स्थानीय समस्या र त्यसको उपयुक्त समाधानका उपायहरूको पहिचान गर्न तल-बाट-माथि प्रक्रियासहितको सहभागितामूलक पद्धति अपनाइन्छ।

स्थानीयस्तरमा विद्यमान पहुँचसम्बन्धी समस्याको लेखाजोखा वस्तुनिष्ठ आधारमा पहुँच-अनुसूचकाङ्क (Accessibility Index- AI) को प्रयोग गरी मापन गरिन्छ। यो पहुँच-अनुसूचकाङ्क (AI) यात्रा समय, सेवाको गुणस्तर र स्थानीय जनताको अनुभूति जस्ता चरहरू (variables) को संयोजनबाट निकालिएको हुन्छ र यसले पहुँचको गाम्भीर्यतालाई प्रतिबिम्बित गर्दछ। यस निर्देशिकाको अध्याय ६ मा के कस्ता विषयगत-क्षेत्रमा कस्ता चरहरू लिने र संयोजन गर्ने भन्ने बारेमा विस्तृत व्याख्या गरिएको छ। कुनै बस्तीको तोकिएको सेवासम्मको पहुँचलाई समयको आधारमा मात्र निकालिने पहुँच-अनुसूचकाङ्क त्यस बस्तीको प्रत्येक घरपरिवारले सेवा प्राप्त गर्न खर्चिने औसत समयको आधारमा मात्रै पनि निकाल्न सकिन्छ।

पहुँच-अनुसूचकाङ्गले विषयगत-क्षेत्रहरूमा पहुँचको अवस्था र गाम्भीर्यता प्रतिविम्बित गर्दछ । यो अनुसूचकाङ्गको प्रयोग गरी गाम्भीर्यताको आधारमा समस्याहरूलाई श्रेणीबद्ध गरिन्छ । जति ठूलो पहुँच-अनुसूचकाङ्ग हुन्छ उतिनै ठूलो पहुँचको समस्या रहेको जनाउँदछ । यसैको आधारमा स्थानीय जनताले पहुँच-अवस्थामा सुधार ल्याउन के कस्ता समाधानका उपायहरू अपनाउन सकिन्छ त्यो आफैँ तय गर्दछन् र त्यसलाई प्राथमिकीकरण समेत गर्दछन् ।

तलको तालिका नं. १ मा विषयगत-क्षेत्रमा पहुँचको समस्या र त्यसलाई समाधान गर्ने उपायहरूको सारांश देखाइएको छ । यस तालिकाले ग्रापयोको सम्पूर्ण प्रक्रियालाई सारांशमा एक भ्रमकको रूपमा प्रस्तुत गर्दछ । यस्तो तालिका गाविस तथा जिविसस्तरमा पहुँच-अभिवृद्धिका योजनाहरू पहिचान र प्राथमिकीकरण गर्न प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

चित्र ५ : गाविस योजनाकारहरू गाविसस्तरमा पहुँच अवस्थाबारे लेखाजोखा गर्दै

तालिका नं. १: गाविसस्तरमा समस्या समाधानका उपायहरूको पहिचान (चिलिमे गाविस, रस्वा)

पहुँचको आवश्यकता	पहुँच सुधारका प्राथमिकता प्राप्त वस्तीहरू	विषयगत क्षेत्र अनुसार समाधानका उपायहरू											
		प्राथमिक विद्यालय	माध्यामिक विद्यालय	स्वास्थ्य केन्द्र	औषधि पसल	स्थानीय बजार	खानेपानी	टेलिफोन	हुलाक सेवा	कृषि/पशु सेवा केन्द्र	सडक	गोरेटो तथा पुल	गाविस केन्द्र
प्राथमिक शिक्षा	ब्रान्वा, सिम्बु, पारागाउ, ब्राभम	शौचालय र खानेपानी					विद्यालयमा खानेपानी					गोरेटो सुधार	
माध्यामिक शिक्षा	गाविसका सबै वस्तीहरू											सिम्बु खोला पुल	
स्वास्थ्य केन्द्र	सिम्बु, अटाचे			पक्की घर								रोझामा पुल	
औषधि पसल	सिम्बु, ब्रिङ्गडोङ्ग पारागाउ, गोगाङ्ग				नयाँ पसल								
स्थानीय बजार	सिम्बु पारागाउ, टोटाँचे											चिलिमे पाजुङ्ग तातोपानी सडक	
खानेपानी	ब्रिङ्गडोङ्ग, सिम्बु पारागाँउ, गोगाङ्ग						खानेपानी योजना निर्माण						
टेलिफोन	सिम्बु पारागाँउ, टोटाँचे, ब्रिङ्गडोङ्ग							टेलिफोन बुथ स्थापना					
हुलाक सेवा	सिम्बु, टोटाँचे												
कृषि/पशु सेवा केन्द्र	सिम्बु, टोटाँचे									कृषि/पशु सेवा केन्द्र			
सडक	सबै वस्तीहरू												
गोरेटो तथा पुल													
गाविस केन्द्र													

पहुँचमा लैङ्गिक र जनजातिहरूको अवस्था

ग्रापयोलाई वास्तवमै सहभागितामूलक बनाउन पहुँच योजना तर्जुमामा विभिन्न आर्थिक तथा सामाजिक वर्ग, जातजाति, महिला तथा पुरुष सबै वर्गको लागि छुट्टाछुट्टै पहुँच-अवस्थाको लेखाजोखा तथा आंकलन गर्नुपर्ने पनि हुनसक्तछ। नेपालमा महिला तथा पुरुषको बीचमा अवसरहरूको विभेद रहेको कुरा सरकारी तवरमा नै अनुभव गरिएको छ र यस कुरालाई दशौँ योजनाले पनि उजागर गरेको छ। व्यापकरूपमा फैलिएको ग्रामीण गरिवीमा महिलाहरूको स्रोतसम्मको पहुँच नियन्त्रित र विभेदपूर्ण छ। स्वास्थ्य र शिक्षाजस्ता आधारभूत सेवासम्मको पहुँच न्यून हुनाले महिलाहरूमा गरीबीको मात्रा भन् बढी हुन गएको छ। त्यसैले उनीहरूका उत्थानका लागि गरीबी निवारण तथा मानवीय विकास रणनीतिको मुख्य लक्षित समूहको रूपमा परिभाषित गरी पहिचान गरिएको छ। ग्रापयो विधिबाट योजना तर्जुमा गर्दा सबै जाति तथा लिङ्गहरूको पहुँचको अवस्थालाई समान रूपमा समेट्ने प्रयास हुन्छ र यी असमानतालाई हटाई सबैका लागि सेवा भन्ने अवधारणामा योजना तर्जुमा गर्ने प्रयास गरिन्छ।

यो विधिको प्रयोग गर्दा पिछडिएका कुनै समुदाय वा सम्प्रदायको हितमा मात्र कार्य गर्न दवाव दिन मिल्दैन। यस्तो पिछडिएको वर्ग वा समुदायका लागि विशेष ध्यान पुऱ्याई कसरी योजना तर्जुमा गर्ने भन्ने बारेमा जिबिस तथा गाविसका पदाधिकारीहरूलाई विशेष तालीमको व्यवस्था हुनु जरूरी देखिन्छ। साथै ती समुदायका लागि कार्यरत संस्थाहरूले विशेष पहल गरी योजना तर्जुमाका सहभागिमूलक बैठकहरूमा उपस्थित भई पिछडिएका समुदायका लागि विशेष ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने महत्त्वका विषय र क्षेत्रहरूमा समाधानका उपायहरूको सुझाव प्रस्तुत गरेमा योजनाले सम्बोधन गर्नु पर्ने वर्ग र समुदायका लागि अझ प्रभावकारी हुन जान्छ। हुन त यस्ता कार्यहरू संस्थागत हुन समय लाग्छ तैपनि समुदाय-बैठकमा उक्त समुदायका सबैको उपस्थिति गराउने प्रयास हुनु जरूरी छ जसले उनीहरूका सेवा, सुविधा र सामग्रीसम्मको पहुँचका बारेमा छलफल गर्दछ।

ग्रापयो अभ्यास तथा चरणहरू

ग्रापयो विधिबाट योजना तर्जुमा गर्दा शुरुमा एउटा अभिमुखीकरण गोष्ठी र विभिन्न चरणमा तीनवटा सहभागितात्मक कार्यशाला गोष्ठीहरू संचालन गरिन्छन्। यी गोष्ठीहरूका बीचमा विभिन्न चरणमा सम्बन्धित क्षेत्रमा गई सम्पन्न गर्ने क्रियाकलाप र कार्यालयमा बसी गर्नु पर्ने तयारीका क्रियाकलापहरू समावेश हुन्छन्। सर्वप्रथम जिल्ला सदरमुकाममा ग्रापयोको चिनारी, यसको प्रयोग र महत्त्व बारेको आधा दिनको एउटा अभिमुखीकरण गोष्ठीको आयोजना गरिन्छ। उक्त गोष्ठीमा सहभागीहरूलाई स्थानीयस्तरमा एकीकृत योजना तर्जुमा सम्बन्धी औजार र तिनको प्रयोग सम्बन्धी जानकारी, यसमा समावेश हुने विषयगत-क्षेत्रहरू र सम्पन्न गर्ने क्रियाकलापबारे छोटो परिचय प्रदान गरिन्छ।

पहिलो कार्यशाला गोष्ठी (T1 Workshop) मा गाविसस्तरका योजना तर्जुमा सम्बन्धी कार्यमा संलग्न पदाधिकारी/कर्मचारी (मुख्यतः गाविस सचिवहरूलाई) समावेश गरिन्छ। २ देखि ३ दिनसम्म सञ्चालन हुने यस गोष्ठीको मुख्य उद्देश्य सहभागीहरूलाई ग्रापयो प्रणाली बारे जानकारी गराउनु, आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन गर्नु र प्रारम्भिकस्तरको नक्सा तयार गर्नसक्ने बनाउनु हो। बस्तीस्तरको तथ्याङ्क सङ्कलन कार्य समाप्त गरेपछि, दोस्रो कार्यशाला गोष्ठी

(T2 Workshop) आयोजना गरिन्छ। यस गोष्ठीमा तथ्याङ्कको विश्लेषण गरी पहुँच-अवस्थाको लेखाजोखा गर्ने र पहुँचमा अभिवृद्धि गर्न उपयुक्त समाधानका उपायहरू पहिचान र प्राथमिकीकरण गर्ने विधिको जानकारी गराइन्छ। ३ दिने यस गोष्ठीमा सम्बन्धित गाविस पदाधिकारीका साथै गाविस र क्षेत्रीयस्तरमा कार्यरत सेवा-केन्द्रका कर्मचारी समेत संलग्न हुन्छन्। अन्तिम तथा तेस्रो कार्यशाला गोष्ठी (T3 Workshop) जिविसस्तरमा आयोजना गरिन्छ। यस गोष्ठीले गाविसले निर्धारण गरेका प्राथमिकताहरूको विश्लेषण गरी जिल्लास्तरका विषयगत-क्षेत्रको प्राथमिकता तय गर्दछ। २ देखि ३ दिनसम्म संचालन हुने यस गोष्ठीका सहभागीहरू जिल्लास्तरका पदाधिकारी हुन्छन्। गाविस सचिव (योजनाकार) हरूले कार्यक्षेत्र र कार्यालय दुवैमा समय दिई प्रत्येक कार्यशाला गोष्ठी पश्चात् तथ्याङ्क सङ्कलन, विश्लेषण, प्रमाणीकरण, नक्साको तयारी, योजनाको पहिचान र प्राथमिकीकरण जस्ता क्रियाकलापहरू गरी यो प्रक्रिया सम्पन्न गर्छन्। ग्रापयोको सम्पूर्ण प्रक्रिया ४ देखि ६ महिनाको बीचमा सम्पन्न गर्न सकिन्छ। ग्रापयोका मुख्य दुई उद्देश्यहरू छन् - पहिलो, ग्रामीण जनताका वास्तविक आवश्यकताका आधारमा आर्थिक तथा सामाजिक सेवासम्मको पहुँचमा अभिवृद्धि गर्न तल-बाट-माथि पद्धतिमा आधारित सहभागितामूलक प्रक्रियाद्वारा गाविस र जिविसको लगानी निर्णय गर्न सहयोग गर्नु। दोस्रो, ग्रामीण पहुँच र एकीकृत प्रणालीमा आधारित पूर्वाधार विकासका योजना तर्जुमा कार्यमा जिविस तथा गाविसहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्नु। त्यसैले ग्रापयो पद्धतिले गाविस तथा जिविसका कर्मचारीहरूलाई नै ग्रापयोको कार्यान्वयन गर्न अभिप्रेरित गर्दछ। स्थानीय निकायमा कार्यरत कर्मचारी/पदाधिकारीहरूको क्षमताले मात्रै यस पद्धति अपनाउन पर्याप्त नभएको अवस्थामा मात्र तालीम र प्रक्रियागत सहयोगका लागि यीनीहरूले परामर्शदाताको सेवा पनि लिन सक्दछन्।

समग्रमा, ग्रापयो विधिलाई मोटामोटी तीन भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ। पहिलो भाग (T1) को क्रियाकलापभित्र स्थानीय योजनाकार/पदाधिकारीहरूले बस्तीस्तरमा सूचना तथा जानकारी सङ्कलन गर्ने र पहुँचको अवस्थालाई दृष्टिगत गरी नक्साङ्कन कार्य सम्पन्न गर्ने क्रियाकलापहरू

पर्दछन् । यिनै सूचना र नक्साको प्रयोग गरी दोस्रो भाग (T2) मा पहुँच-अवस्थाको लेखाजोखा गरी सेवासम्म स्थानीय जनताको पहुँचमा अभिवृद्धि गर्न गाविसभित्रका बस्तीहरूमा गरिनुपर्ने विषयगत-क्षेत्रको पहिचान र प्राथमिकीकरण गरिन्छ । विषयगत-क्षेत्रको पहिचान भएपछि बस्तीहरूमा गरिने पहुँच(अभिवृद्धिका लागि आवश्यक समाधानका उपायहरूलाई प्राथमिकीकरण गरी छनौट गरिन्छ । यस्तै प्रक्रियाको अवलम्बन गरी जिल्लास्तरमा पनि विषयगत-क्षेत्रमा पहुँच-अवस्थाका आधारमा समस्या समाधानका उपायहरूको पहिचान, प्राथमिकीकरण र आयोजनाहरूको छनौट गरिन्छ । प्रारम्भिक छनौटमा परेका आयोजनाहरूको अन्तिम छनौट विद्यमान विषयगत छनौट जाँच प्रणाली (Screening Criteria) द्वारा नै गरिन्छ । अन्तिम छनौटपछि, छानिएका आयोजनाहरूको विस्तृत विवरणसहित स्रोत व्यवस्था गर्न जिल्ला विकास समिति, विषयगत निकाय वा दातृ-निकायमा आयोजना प्रस्ताव पेश गरिन्छ ।

पहिलो संस्करणको नेपाली म्यानुअल

देशको मौजुदा तल-बाट-माथि र माथि-बाट-तल प्रक्रिया अवलम्बन गरी गरिने योजना-तर्जुमा-प्रणाली अन्तर्गत स्थानीयस्तरको योजना-तर्जुमा प्रक्रियामा स्थानीय निकाय, खासगरी जिविसलाई, मिलन बिन्दुको (Converging Point) रूपमा परिभाषित गरिएकाले यसले खेल्ने भूमिका निकै महत्वपूर्ण हुन्छ । त्यसैले गापयोलाई विद्यमान जिविसस्तर योजना-तर्जुमा-प्रणालीमा प्रभावकारी उपयोग गर्न सकिन्छ । तर पनि गाविस तथा जिविसको योजना तर्जुमा क्रियाकलापमा गापयोले उत्तिकै महत्व राख्छ भन्ने कुरामा जोड दिन सकिन्छ । खासगरी गाविसस्तरमा आवश्यकताको आधारमा योजनाको पहिचान र प्राथमिकीकरण गरिन्छ भने जिविसले विभिन्न गाविसहरूमध्ये विषयगत प्राथमिक क्षेत्रको पहिचान र प्राथमिकीकरण गर्दछ । गापयोको उपयोग गरी स्थानीयस्तरको योजना तर्जुमा गर्दा अपनाउनु पर्ने प्रक्रियामा तल दिइए अनुसारका चरणहरूको अवलम्बन गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

अभिमुखीकरण गोष्ठी

पूर्व तयारी तथा काय-क्षेत्र निर्धारण

भाग १ (T1) : तथ्याङ्क सङ्कलन तथा नक्साङ्कन

चरण १: सूचना तथा जानकारी सङ्कलन

चरण २: सूचनाको संग्रह तथा प्रारम्भिक विश्लेषण

चरण ३: पहुँच-नक्साङ्कन

भाग २ (T2) : विश्लेषण, पहुँच-अनुसूचकाङ्क, गाविसस्तर आयोजनाको प्राथमिकीकरण

चरण ४: पहुँच अनुसूचकाङ्क निकाल्ने र विषयगत-क्षेत्र प्राथमिकीकरण

चरण ५: समाधानका उपायहरूको पहिचान र प्राथमिकीकरण एवं गाविसस्तरका योजना तयारी

भाग ३ (T3) : जिविसस्तरमा पहुँच-सूचक गणना र क्षेत्रगत प्राथमिकीकरण

चरण ६: प्रत्येक विषयगत-क्षेत्रमा गाविसहरूको प्राथमिकताक्रम तोक्ने

चरण ७: अन्तरक्षेत्र प्राथमिकता पहिचान गर्ने

चरण ८: जिविसस्तरका योजनाहरूको प्राथमिकता तय गर्ने र जिविस योजना तयारी

२ तयारी तथा परिभाषित गर्ने कार्य

ग्रापयोको प्रयोग गर्नुपूर्व स्थानीयस्तरको योजना तर्जुमाको विद्यमान चलन र प्रणाली बुझ्नु अति आवश्यक छ । ग्रापयोलाई कहिलेकाहीं योजना-तर्जुमा पद्धतिको रूपमा पनि लिएको पाइन्छ । त्यस्तो अवस्थामा यसभित्र थुप्रै औजारहरूको प्रयोग हुन्छ तापनि ग्रापयो एकलै सम्पूर्ण योजना-तर्जुमा-प्रणाली भने होइन । ग्रापयो, तोकिएको योजना तर्जुमा ढाँचाभित्र रही जनताको वास्तविक पहुँच-आवश्यकतालाई पहिचान गरी जनसहभागितामूलक पद्धतिमा आधारित पहुँच अभिवृद्धिका लागि समाधानका उपायहरूको प्राथमिकता निर्धारण गर्ने एउटा औजार मात्र हो ।

ग्रापयोबारे जानकारी गराउन तथा गाविस र जिविसको विद्यमान योजना-तर्जुमा(प्रणालीमा यस औजारको प्रयोगले के कस्ता फाइदा दिनसक्तछ भन्ने बारेमा जानकारी दिन ग्रापयो लागू गर्दा शुरूमा जिल्लास्तरमा एउटा अभिमुखीकरण गोष्ठीको आयोजना गरिन्छ । यस गोष्ठीमा गाविस तथा जिविसको पूर्ण योजना-तर्जुमा अभ्यासमा सहभागितामूलक योजना-तर्जुमा-प्रणालीमा आधारित यस औजारले पुऱ्याउने सहयोगका बारेमा समेत जानकारी दिइन्छ ।

स्थानीय निकायहरू (जिविस, नगरपालिका तथा गाविस) को मुख्य जिम्मेवारी स्थानीयस्तरको योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्नु हो । कुनै पनि दातृसंस्था वा निकायहरूले स्थानीयस्तरको कार्यक्रमको तर्जुमा र कार्यान्वयन समेत यिनै स्थानीय निकायमार्फत गराउनु पर्दछ ।

ग्रापयोको प्रयोग जिविस तथा गाविस दुवैस्तरमा गर्न सकिन्छ । त्यसैले यसको प्रयोग गर्नुभन्दा पहिले कुन स्तरमा के उद्देश्य पूर्ति गर्न यसको प्रयोग गर्न लिएको हो सो स्पष्ट हुनु जरूरी हुन्छ । यो बृहत् वा कुनै निश्चित उद्देश्य वा दुवै प्रयोजनमा प्रयोग हुनसक्तछ । यस औजारको प्रयोग कुन प्रयोजनले हुन लागेको हो (कुनै विषयगत-क्षेत्रभित्र आयोजनाको प्राथमिकीकरण गर्न वा बृहत्तर ग्रामीण विकासका योजना तर्जुमा गर्न) भन्ने कुरा स्पष्ट हुनु पर्दछ । अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्थाहरूले पनि स्थानीयस्तरमा सञ्चालन गर्ने आयोजनाहरूको पहिचान र प्राथमिकीकरणमा ग्रापयोको प्रयोग गर्न सक्दछन् । यस्तो अवस्थामा त्यस्ता अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्थाहरूले स्थानीय निकायसँग समन्वय गरी योजनाको पहिचान र प्राथमिकीकरण गर्नुपर्दछ ।

स्थानीयस्तरको योजना तर्जुमाका लागि ग्रापयोको प्रयोग गर्ने कुनै पनि निकायले उक्त योजना तर्जुमा प्रक्रियाले ओगट्ने भौगोलिक क्षेत्र निर्धारण गर्नुपर्दछ । निर्धारण गरिएको भौगोलिक क्षेत्र अन्तर्गत बस्ती वा वडा, वा कुनै एक गाविस, वा क्षेत्र, वा पूरै जिल्ला पनि गर्न सक्तछ । ग्रापयोको प्रयोग गर्दा बस्तीस्तरमा आवश्यक योजनाहरूमा ध्यान केन्द्रित गरी उक्त समुदायका जनताको आवश्यकतासम्म पहुँचमा अभिवृद्धि ल्याउने आयोजनाहरूको पहिचान र प्राथमिकीकरण

चित्र ६ : छरिएर बनेको एक वस्ती

गरिन्छ । जिल्ला विकास योजना तर्जुमा गर्ने हकमा भने जिल्लाभित्रका सबै वस्तीहरू समावेश गरिसकेपछि मात्र यस्तो योजना तयार हुन्छ ।

साधारणतया कुनै एक जिल्ला वा गाविसभित्र छरिएर रहेका छुट्टाछुट्टै धेरै वस्तीहरू हुन्छन् । योजना तर्जुमाको हिसाबले वडाबाट निर्णय प्रक्रियाले औपचारिकता पाउन शुरुवात हुने हुनाले यस निर्देशिकामा वडालाई नै तल्लो ईकाईको रूपमा मानिएको छ । विभिन्न अवस्थामा वडाभित्र पनि छरिएर रहेका घरधुरीलाई उपवडास्तरमा विभाजन गर्नुपर्ने पनि हुन सक्तछ ।

योजना तर्जुमा अभ्यास गर्दा सम्बोधन गर्न खोजिएका शिक्षा, स्वास्थ्य, बजार, खानेपानी, यातायात, सञ्चार आदि जस्ता विभिन्न विषयगत-क्षेत्रहरू पहिचान गर्नुपर्दछ । साधारणतया बढीभन्दा बढी क्षेत्रमा पहुँचको आवश्यकता रहेको ग्रामीण क्षेत्रमा धेरै विषयगत-क्षेत्रलाई समेट्ने गरिन्छ तर पनि कहिलेकाहीँ स्थानीय आवश्यकतालाई निश्चित विषयगत-क्षेत्रभित्र मात्र समेट्ने प्रयास पनि हुन सक्तछ । उदाहरणको लागि यदि ग्रामीण खानेपानी योजनाहरूको प्राथमिकताक्रम निर्धारणका लागि ग्रापयोको प्रयोग गर्न लागिएको हो भने खानेपानी स्वतः विषयगत-क्षेत्रको रूपमा निर्धारित भैसकेको हुन्छ ।

यदि ग्रापयोको प्रयोग ग्रामीण विकासको योजना तर्जुमा सन्दर्भमा गरिएको हो भने सर्वप्रथम ग्रामीण जनताको पहुँचको आवश्यकताको पहिचान गर्नुपर्दछ । सम्बन्धित क्षेत्रको सामान्य जानकारी, विभिन्न स्रोतहरूबाट उपलब्ध हुने सूचना आदिले पनि कुनै भौगोलिक क्षेत्रमा कुन विषयगत-क्षेत्रमा सम्बोधन गरिनु पर्ने हो भन्ने कुरा इङ्गित गर्दछ । तर जनताका आधारभूत आर्थिक तथा सामाजिक सेवासम्मको पहुँचका सन्दर्भमा पूर्वाधार विकास तथा सुधारको क्षेत्रमा मात्र यस औजारको प्रयोग गर्न सकिने सीमितता छ भन्ने बुझ्नु महत्वपूर्ण हुन्छ ।

यदि ग्रापयोको प्रयोग नियमित ग्रामीण विकासको सन्दर्भमा गर्न लिएको हो भने सर्वप्रथम ग्रामीण जनताको पहुँचको आवश्यकताको पहिचान गर्नुपर्दछ। योजना तर्जुमा गरिने क्षेत्रको मोटामोटी जानकारी वा प्रारम्भिक सूचनाको आधारमा पनि त्यस क्षेत्रमा योजना तर्जुमा अभ्यासले समेट्नु पर्ने विषयगत-क्षेत्रको अनुमान गर्न सकिन्छ। तर ग्रापयो अभ्यास त्यस्ता विषयगत-क्षेत्रमा मात्र प्रयोग गर्न सकिन्छ जहाँ ग्रामीण जनताका आधारभूत आर्थिक तथा सामाजिक अवसरहरूको पहुँच भौतिक पूर्वाधारसँग सम्बन्धित हुन्छ भन्ने कुरालाई ध्यानमा राख्नु पर्दछ।

चित्र ७ : जिविसस्तर आयोजनाहरूका लागि लक्ष्य र गुणस्तरबारे छलफल हुँदै

निश्चित नीतिको अधीनमा रही विभिन्न विषयगत कार्यालयहरूले त्यस विषयसँग सम्बन्धित सेवाको लक्ष्य र स्तर निर्धारण गरेका हुन्छन्। जस्तै प्रत्येक बस्तीबाट आधा घण्टाको दूरीमा एउटा प्राथमिक विद्यालयको व्यवस्था गर्ने, जिविसद्वारा घोषित नीतिमा उल्लेख भए भैं १५ मिनेटको यात्रा दूरीभित्र प्रत्येक घरधुरीलाई स्वच्छ खानेपानीको सुविधा पुऱ्याउने आदि। ग्रापयोको अभ्यास गर्नुभन्दा पहिले यस्ता नीतिगत लक्ष्य र स्तरहरूको जानकारी सङ्कलन गर्नुपर्दछ।

ग्रापयो कम खर्चिलो र प्रयोग गर्न सजिलो योजना तर्जुमाको औजार हो, तापनि यसको प्रयोग गरी योजना तर्जुमा गर्ने अभ्यासको लागि सम्बन्धित संस्थाले केही न्यूनतम स्रोतको व्यवस्था गर्नु जरूरी हुन्छ। उदाहरणको लागि आवश्यकता अनुसारको कर्मचारी, तथ्याङ्क सङ्कलन, प्रशोधन र तालीम आदिमा लाग्ने लागत नै प्रमुख आवश्यक स्रोत हुन सक्तछन्।

ग्रापयो प्रयोजनको लागि भौगोलिक तथा विषयगत-क्षेत्र परिभाषित गरिसकेपछि, सर्वप्रथम सम्बन्धित क्षेत्र वा बस्तीहरूका बारेमा तथ्याङ्क/जानकारी सङ्कलन गर्नुपर्दछ। सूचना सङ्कलनको पहिलो क्रियाकलाप अर्न्तगत जिल्लास्तरमा कुनै भौगोलिक क्षेत्र वा विषयगत-क्षेत्रमा संचालित विकास आयोजनाहरूको जानकारी लिनु पर्दछ। यस्ता सूचना वा दस्तावेजहरूको पुनरावलोकनबाट जिल्लामा के कस्ता तथ्याङ्क वा जानकारी उपलब्ध छन् भन्ने स्पष्ट हुन्छ।

पहुँच-अवस्थाको विश्लेषणका लागि विशेष किसिमका तथ्याङ्कहरूको आवश्यकता पर्दछ। यस्ता तथ्याङ्कमा जनसंख्या सम्बन्धी तथ्याङ्कका साथै बसोबासको किसिम, सेवा र सुविधाको वितरण, यातायात पूर्वाधार, यातायातको किसिम, पूर्वाधारहरूको गुणस्तर, जनताले अनुभूत गरेका पहुँचका समस्याहरू, पहुँच(अवस्था सुधारका लागि आवश्यक प्राथमिकता-प्राप्त आयोजनाहरू आदि हुन सक्तछन्। विद्यमान दस्तावेज वा डाटा-बैंकहरूमा प्राप्त नभएका सूचना तथा तथ्याङ्कहरू प्राथमिक स्रोतबाट सङ्कलन गर्नुपर्ने हुन्छ।

ग्रापयो अभ्यासमा तथ्याङ्क सङ्कलन सबैभन्दा खर्चिलो, बढी समय लाग्ने र भ्रष्टाचारको कार्य हो। त्यसैले प्राथमिक स्रोतबाट कमभन्दा कम र अति आवश्यक तथ्याङ्क मात्र सङ्कलन गर्नेतर्फ विचार गर्नुपर्दछ। त्यसको लागि विद्यमान स्रोतबाट बढीभन्दा बढी सूचना र जानकारी लिने प्रयास गरिनु पर्दछ।

जानकारीको द्वितीय स्रोत

सूचना तथा जानकारीका लागि संभाव्य दुई किसिमका प्रमुख स्रोतहरू छन्। पहिलो, जिल्ला विकास समितिको सचिवालयमा नै जिल्लाको सीमानाभित्रका महत्वपूर्ण जानकारी, तथ्याङ्क र आवश्यक सूचनासहितका नक्साहरू उपलब्ध हुन सक्तछन्। यसैगरी जिल्लास्थित विषयगत कार्यालयहरू र गैरसरकारी संस्थाहरूबाट पनि आ-आफ्नो विषयगत-क्षेत्रसँग सम्बन्धित जानकारी तथा तथ्याङ्क र विषयगत योजना तर्जुमाका लागि आवश्यक नक्साहरू उपलब्ध हुन सक्तछन्। केन्द्रीयस्तरका कार्यालयहरूबाट समेत आवश्यक तथ्याङ्क उपलब्ध हुन सक्तछन्। जस्तै केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागबाट जनसंख्या सम्बन्धी तथ्याङ्कहरू र त्यस सम्बन्धी नक्साहरू प्राप्त गर्न सकिन्छ भने स्थलगत नापी महाशाखाबाट विभिन्न स्केलका नक्साहरू उपलब्ध हुन सक्तछन्। प्राथमिक तहमा तथ्याङ्क सङ्कलन गर्नुभन्दा पहिले यी सबै द्वितीय स्रोतबाट उपलब्ध हुने तथ्याङ्क वा जानकारीहरू राम्रोसँग जाँच गर्नुपर्दछ।

विभिन्न विषयगत-क्षेत्रका मापदण्ड तथा नीतिगत लक्ष्यसँग सम्बन्धित जानकारीहरू राष्ट्रिय नीति सम्बन्धी दस्तावेज, स्थानीय नीति सम्बन्धी दस्तावेज, विभिन्न रणनीति र अध्ययन प्रतिवेदनहरूबाट पनि सङ्कलन गर्नुपर्दछ। यसैगरी स्थानीय, क्षेत्रीय वा राष्ट्रियस्तरमा पनि केही

नीतिगत लक्ष्यहरू निर्धारण गरिएका हुन सक्तछन् । यति हुँदाहुँदै पनि सबै क्षेत्रका गुणस्तर र मापदण्ड नसमेटिएमा जिल्लास्तरको समितिले जिल्लागत रूपमा बैठक गरी मापदण्डको निर्धारण गर्नुपर्ने हुन्छ ।

जानकारीको प्राथमिक स्रोत

साधारणतया जनताको पहुँच सम्बन्धी आवश्यकता र समाधानका उपायहरूको पहिचान गर्न द्वितीय स्रोतबाट संकलित जानकारी मात्र पर्याप्त हुँदैनन् । त्यसैले समुदायबाट जानकारी सङ्कलन गर्न सीधै बस्तीहरूमा जानुपर्ने हुन्छ । बस्तीस्तरका सरोकारवाला जनताहरू नै जानकारीका सबैभन्दा उपयुक्त प्राथमिक स्रोत हुन् । समुदायमा नै आवश्यक थप जानकारी सङ्कलन गरी अन्य स्रोतमार्फत प्राप्त जानकारीहरूको प्रमाणीकरण समेत गर्नुपर्दछ । विशेषतः

आ-आफ्नो क्षेत्रको नक्सा हेर्दै गाविस

स्थानीय समुदायले प्राप्त गर्ने सेवाको यात्राको समय, यात्रा र यातायातको अवस्था, पहुँचका कठिनाई पक्ष, प्राप्त सेवाको गुणस्तर आदि जानकारीहरू समुदायका लाभग्राही जनताबाट लिइन्छ । यस सन्दर्भमा गाविसका पदाधिकारीहरू, गाविस सचिव/प्राविधिक सहायक, शिक्षकहरू, सामाजिक कार्यकर्ता जस्ता मुख्य जानकारीदाताहरूले महत्वपूर्ण जानकारीहरू उपलब्ध गराउन सक्तछन् । आवश्यक जानकारी सङ्कलनका लागि एउटा प्रश्नावली वा जाँच-सूची तयार गर्नुपर्दछ । संकलित जानकारीहरूले बस्तीको वास्तविक स्थिति देखाउन सक्नु भन्ने कुरामा विशेष सजगता अपनाउनु जरूरी छ ।

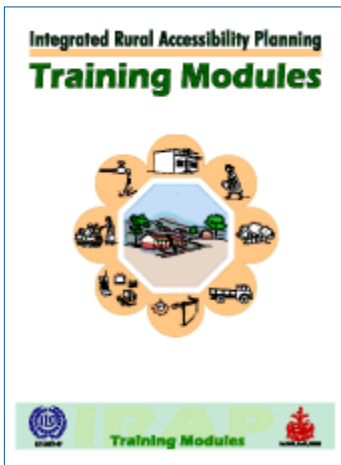
कथं कदाचित् विषयगत-क्षेत्रहरूमा लक्ष्य र मापदण्ड तयार भएका पाइएनन् भने स्थानीय जनतासँग सरसल्लाह गरी उनीहरूको अनुभव पनि आदान(प्रदान गर्नुपर्दछ । अनुभवबाट प्राप्त सर्वमान्य धारणालाई सेवाको मापदण्डको प्रतिनिधित्व गर्ने गरी समावेश गर्न पनि सकिन्छ ।

सर्वेक्षणको लागि आवश्यक सामग्रीको तयारी

बस्तीस्तरमा के कस्ता जानकारी लिने भन्ने कुराको निक्काल भएपछि योजना तर्जुमा कार्यमा संलग्न टोलीले सर्वेक्षणका लागि आवश्यक सामग्री तयार पार्नुपर्दछ । उक्त सामग्री खासगरी बस्तीस्तरको जानकारी सङ्कलन गर्ने प्रश्नावली नै हो । यस निर्देशिकाको अनुसूची २ मा नमूना प्रश्नावली संलग्न गरिएको छ । यसलाई जिल्लाहरूले बस्तीको पहुँचको अवस्थाबारे जानकारी लिन आवश्यकता अनुसार काँटछाँट गरी प्रयोग गर्न सक्नेछन् ।

सर्वेक्षण कार्य सञ्चालन

सर्वेक्षण कार्यमा संलग्न हुने कर्मचारीका लागि सर्वप्रथम तालीम दिनु जरूरी हुन्छ । उक्त तालीममा ग्रामीण क्षेत्रमा समुदायको बैठक आयोजना गर्ने, सूचना र जानकारी सङ्कलनका लागि प्रश्नावलीको प्रयोग गर्ने आदि विषय समेटि प्रशिक्षण दिनु आवश्यक हुन्छ । वास्तवमा अर्न्तवार्ताकारहरूलाई कस्तो तालीमको जरूरत पर्दछ भन्ने कुरा उनीहरूको योग्यता, पूर्व अनुभव, आदिमा निर्भर गर्दछ । यसपछि पहिलो भाग (T1) भनी उल्लेख गरिएका क्रियाकलापलाई समेट्ने गरी तयार गरिएको छोटो तालीम नमूना (Training model) अनुसार तालीम सञ्चालन गर्नुपर्दछ । ग्रापयो विधि अपनाउन आवश्यक पर्ने विशेष तालीमको लागि छुट्टै निर्देशिका तयार गरिएको छ ।

IRAP Training Modules

तालीमप्राप्त योजनाकार/गणकहरूले बस्तीहरूमा गई अन्तर्वार्ता लिन्छन्। अन्तर्वार्ता सञ्चालनपूर्व त्यस बस्तीका मुख्य जानकार व्यक्तिहरूको समूह-बैठक आयोजना गरी भेलाको उद्देश्य, छलफलको विषय र विधि बारे यी गणक/योजनाकारहरूले प्रकाश पार्दछन्। तथ्याङ्क तथा जानकारी सङ्कलनका लागि तयार गरिएको प्रश्नावलीलाई आधार बनाई गणकहरूले समूह-बैठकमा छलफलका लागि प्रस्तुत गर्दछन्। उक्त अवसरमा प्रत्येक प्रश्नले उठाएका कुरामा पर्याप्त छलफल हुने र सहमतिमा पुग्ने वातावरणको सिर्जना गरी छलफललाई सहज बनाउनु गणकको मुख्य कर्तव्य हुन्छ। छलफलबाट प्राप्त निष्कर्षलाई मात्र उनीहरूले निश्चित गरिएको ढाँचामा अङ्कित गर्नुपर्दछ। समूह भेला संचालन गर्ने योजनाकार/गणकहरूका लागि सबैभन्दा चुनौतिको विषय भनेको सबैलाई समान अवसर प्रदान गरी भेलालाई सफलतापूर्वक संचालन गर्नु नै हो।

विषयगत-क्षेत्रको प्राथमिकीकरण र आयोजना पहिचान तथा प्राथमिकता तोक्ने अवस्थामा यी योजनाकार/गणकहरूको भूमिका सहजकर्ताको रूपमा भन्ने महत्वपूर्ण हुन्छ। पर्याप्त छलफल होस् र विषयगत पहुँच-समस्याका बारेमा उपयुक्त समाधानमा पुग्न सजिलो होस् भन्नका लागि कहिलेकाहीँ विशेष समूह (फोकस ग्रुप) बनाई छलफल गर्नु पर्ने अवस्था पनि आउन सक्तछ। समाजमा रहेका विभिन्न वर्ग, लिङ्ग र जातजातिका बीचमा उपयुक्त वातावरणको अभावमा पर्याप्त छलफल हुन नसक्ने अवस्थामा यस्तो विशेष समूह गठन निकै प्रभावकारी हुन्छ। यस क्रममा विषयगत-क्षेत्रको प्राथमिकता पहिचान गर्ने तरीका स्थान विशेष फरक हुन सक्तछ, भन्ने कुराको विशेष ख्याल गर्नुपर्दछ। कुनै समुदायमा प्राथमिकताका बारेमा समान विचार हुन्छन् भने कहिलेकाहीँ मतान्तर पनि देखा पर्न सक्तछ। यस्ता मतान्तर निवारणका लागि सरल तरीकाको मतदान-प्रक्रिया अपनाउन सकिन्छ। हात उठाएर, दुङ्गा वा यस्तै स्पष्ट गन्न सकिने स्थानीयस्तर मा उपलब्ध हुने वस्तुहरूलाई प्रयोग गरी उनीहरूले आवश्यक ठानेका विषयगत-क्षेत्रको सम्बन्धमा मतदान गरी प्राथमिकता निर्धारण पनि गर्न सकिन्छ। कुनैकुनै अवस्थामा छलफलमा समान सहभागिताका लागि अथवा विशेष क्षेत्रको कार्यक्रम तर्जुमा गर्न वा विशेष क्षेत्रका वासिन्दाहरूको आवश्यकता पहिचान गर्न सोही अनुसार महिला, विशेष जनजाती वा आर्थिक अवस्था अनुसारको समूह बनाउन पनि जरूरी हुन सक्तछ। तथ्याङ्क सङ्कलनको सबैभन्दा महत्वपूर्ण पक्ष के हो भने योजनाकार/गणकहरूले सही रूपमा बस्तीको तथ्य र धारणा समेट्न सक्नुपर्दछ। यसका लागि त्यस बस्तीका मुख्य जानकारी-दाताहरू (Key Informants) लाई बढीभन्दा बढी संलग्न गराउन सक्नु पर्दछ। यदि समूह छलफलबाट प्राप्त उत्तरहरू बुझ्न नसकिएमा वा अस्पष्ट भएमा वा पहुँच सम्बन्धी लेखाजोखा गर्न पर्याप्त नभएमा योजनाकार/गणकले थप वा पूरक प्रश्न मार्फत आफूलाई आवश्यक पर्ने, जानकारी बटुल्ने सीप विकास गर्नु पर्दछ। विभिन्न अवस्थामा समूह अन्तर्वार्ता मात्रैमा जोड गर्न मिल्ने अवस्था नरहे पनि ग्रापयोको प्रयोग गरी जनताका वास्तविक आवश्यकतालाई पहिचान गर्न बढीभन्दा बढी जनतासँग सम्पर्क गर्नु अपरिहार्य हुन आउँछ। अन्त्यमा, योजनाकार/गणकले प्रश्नावली अनुसारका आफूले चाहेका सबै महलहरू भरिएको वा नभरिएको जाँच गरी सबैलाई उनीहरूले दिएको समय र योगदानको लागि धन्यवाद दिई विदा हुनुपर्दछ।

तथ्याङ्क संग्रह

स्थानीय योजनाकारहरूले पहुँच-अवस्थाको विश्लेषण गरी पहुँचमा अभिवृद्धि ल्याउन आवश्यक योजनाहरूको पहिचान तथा प्राथमिकता निर्धारण गर्नकै लागि आवश्यक जानकारी तथा तथ्याङ्क सङ्कलन गर्दछन्। प्राथमिक तथा द्वितीय स्रोतमार्फत सङ्कलन गरिएका तथ्याङ्क तथा जानकारीहरू विश्लेषणका लागि प्रयोग गर्नुभन्दा पहिले तिनलाई व्यवस्थित गर्नुपर्ने हुन्छ। किनभने यस्ता तथ्याङ्क वा जानकारीहरू विभिन्न ईकाई (unit) मा उपलब्ध भएका हुन सक्छन्। उदाहरणका लागि - खानेपानी कार्यालयले कुनै जिल्लामा एक खेप पानी ल्याउन लाग्ने समय १ घण्टा (६० मिनेट) तोकेको भए पनि स्थानीय बस्तीमा उनीहरूले एक खेप पानीको लागि खर्चिने समय आधा बिहान भनी उल्लेख गरेका हुन सक्छन्। विभिन्न इकाईमा प्राप्त यस्ता जानकारीहरूलाई विश्लेषण कार्य शुरु गर्नुभन्दा पहिले नै एउटा उपयुक्त इकाईमा बदल्नु पर्ने हुन्छ, अन्यथा पहुँच-अवस्थाको विश्लेषण र तुलना गर्न सकिदैन।

औषधी पसल

यस्ता जानकारीहरू प्रकाशित प्रतिवेदन, विद्युतीय माध्यम अथवा अन्य ढाँचा तथा रूपमा प्राप्त भएका हुन सक्तछन् । स्थानीय योजनाकारले निश्चित बस्तीको पहुँच/अवस्थाको विश्लेषण गर्न यस्ता तथ्याङ्क/जानकारीहरूलाई संगठित ढंगमा ल्याई व्यवस्थित गर्नुपर्ने हुन्छ । संभव भएसम्म तथ्याङ्क प्रशोधन गरी जनसाधारणले समेत बुझ्ने तरीकाले तालिका, ग्राफ र चार्टमा देखाउन सकेमा अझ प्रभावकारी हुन्छ ।

रसुवा जिल्लाको विभिन्न गाविसको प्राथमिक स्वास्थ्यमा पहुँचको अवस्था बारेको तथ्याङ्कलाई व्यवस्थित गरी विश्लेषणको लागि तयार गरिएको उदाहरण तलको तालिका नं. २ मा देखाइएको छ । जिल्लास्तरमा संक्षेपीकरण गरी तयार गरिएको यस तथ्याङ्कको प्रयोग तेस्रो भागको जिल्लास्तर मा आयोजना हुने प्राथमिकीकरण कार्यशाला गोष्ठीमा गरिन्छ । यस तेस्रो चरणको गोष्ठीको उद्देश्य विभिन्न विषयगत-क्षेत्रका लागि गाविसहरूको प्राथमिकीकरण गर्ने, जिल्लास्तरीय आयोजनाको पहिचान तथा त्यसको प्राथमिकीकरण समेत गर्ने भएकाले तलको तथ्याङ्क स्वास्थ्य क्षेत्रमा पहुँच अभिवृद्धिको लागि लगानी गर्नुपर्ने गाविसको पहिचानको लागि प्रयोग गरिन्छ ।

तालिका नं. २: रसुवा जिल्लाका विभिन्न गाविसहरूको समयको आधारमा प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा, औषधि पसल र दाँतको चिकित्सा सेवासम्मको पहुँचको अवस्था

गाविस	बस्ती संख्या	घर धुरी संख्या	प्राथमिक स्वास्थ्यसम्मको यात्रा समय (मिनेट)	औषधि पसलसम्मको यात्रा समय (मिनेट)	औषधि पसलको लागि जाने स्थान	दाँतको सेवाको यात्रा समय	कृन स्थानमा जान्छन्
भोर्ले	२०	१०५८	६१	९२	जिवजिवे	१२०	त्रिशुली
वृद्धिम	७	१७९	१६१	३०९	स्याफुवेसी	४०३	त्रिशुली
चिलिमे	१०	२८१	१००	२०४	चौहत्तर	२१३	त्रिशुली
डाँडागाउँ	९	३७२	८८	२३१	वेवावती	२४०	त्रिशुली
धुन्चे	५	३४०	७०	७१	धुन्चे	७१	धुन्चे
गतलाङ्ग	२	३६८	९९	१८०	चौहत्तर	१५०	धुन्चे
गोल्जुङ्ग	४	२४३	४१	६४	चौहत्तर	२३३	धुन्चे
हाकु	७	४९३	२२७	४११	धुन्चे	४११	धुन्चे
धैवुड	९	९७६	५२	३७	जिवजिवे		त्रिशुली
लहरे पौवा	१७	९६१	६०	७०	कालिकास्थान		काठमाडौं
लाङ्गटाङ्ग	५	८४	२०	६९०	स्याफुवेसी	६९०	काठमाडौं
राम्चे	१०	३८७	१०५	१६९	कालिकास्थान	५४	त्रिशुली
समरथली	११	७६८	१०७	२३८	जिवजिवे	२२२	त्रिशुली
स्यापु	६	३४४	१०१	९७	स्याफुवेसी	१६५	धुन्चे
ठूलो गाउँ	८	२८५	१९	१४४	वेवावती	१४४	त्रिशुली
थुमन	०	२१८	६२	१९०	स्याफुवेसी	१९०	धुन्चे
टिमुरे	३	८४	४५	३२०	स्याफुवेसी	३२०	धुन्चे
यासा	१५	८१२	९६	२४९	जिवजिवे	२८१	त्रिशुली
कूल/औसत	१५१	८२४९	८५	१८७		२२६	

बस्तीस्तरबाट प्राप्त सबै प्रारम्भिक तथ्याङ्क तथा जानकारीहरूलाई विषयगत वा क्षेत्रगत आधार मा संरचना तयार गरिएको एउटा निश्चित तथ्याङ्क बैकमा राख्नु पर्दछ। यसरी राखिएको तथ्याङ्क र तयार गरिएको पहुँच-नक्सा (नक्साङ्कन बारे परिच्छेदमा ५ मा उल्लेख छ) मिलाउँदा सम्बन्धित क्षेत्रको पहुँच-अवस्थाको विश्लेषण गर्न अझ सहयोग पुग्दछ। विश्लेषणको मुख्य ध्येय ग्रामीण जनताको बसोबासको अवस्था, विषयगत-क्षेत्रमा पहुँच-समस्याको पहिचान र प्राथमिकीकरणमा केन्द्रित हुन्छ। ग्रापयोको अन्तिम लक्ष्य भनेको ग्रामीण जनताले आवश्यक ठानेका सेवा, सुविधा र सामग्रीसम्मको पहुँचमा अभिवृद्धि ल्याउन समस्या समाधानका उपयुक्त र प्रभावकारी उपायहरू पहिल्याउनु हो।

कम्प्युटरका साधारण चलन-चल्तीका सफ्टवेयरहरू मुख्य गरी एम एस एक्सल (MS-Excel) वा एम एस एक्सेस (MS Access) प्रयोग गरी जिविसस्तरमा तथ्याङ्क आधार तयार गर्नु आवश्यक हुन्छ। बस्तीस्तरमा सङ्कलन गरिएका सम्पूर्ण तथ्याङ्कहरू यस तथ्याङ्क आधारको ढाँचा अनुसार संग्रह गरिन्छ जसले गाविस र जिविसस्तरमा सूचनाहरू एकीकृत गरी आवश्यकता अनुसारको जानकारी दिन सक्तछ। स्थानीय तहका निकायहरूलाई सूचना तथा जानकारीको समन्वय गर्न र एकरूपता कायम गर्नका लागि राष्ट्रियस्तरमा एउटा समिति बनाउनु उपयुक्त हुन्छ (संस्थागत संरचनाको लागि परिच्छेद ९ हेर्नुहोला)। जिविस तथा गाविसस्तरका महत्वपूर्ण जानाकारीहरू समावेश गरी प्रशोधन गरिएका यस्ता सूचनाहरू प्रयोगकर्ताले चाहेमा उपलब्ध गराउने व्यवस्था मिलाउने जिम्मेवारी जिविसको हो। गाविसस्तरको पहुँच विश्लेषणको लागि गाविसका तथ्याङ्कहरू

सम्बन्धित पदाधिकारीहरूलाई उपलब्ध गराउनु पर्दछ। जिल्लास्तरको सबै क्षेत्र समेट्ने तथ्याङ्क तथा जानकारीहरूलाई पहुँचको आधार तथ्याङ्कको रूपमा लिइन्छ।

फरकफरक विषयगत-क्षेत्रमा जनताको पहुँच(आवश्यकता फरकफरक हुन्छन्। अझै विषयगत-क्षेत्रभित्रै पनि पहुँच-कठिनाई विभिन्न अवस्थामा रहेको हुन्छ। त्यसैले सम्बन्धित सबै क्षेत्रमा यसको लेखाजोखा हुनु जरूरी हुन्छ। ग्रामीण जनताले आवश्यक ठानेका पहुँचका आवश्यकता सम्बन्धित विषयका विशेषज्ञहरूले अनुभव गरेकोभन्दा फरक हुन सक्तछ। त्यसैले पहुँचको विश्लेषण गर्नुभन्दा पहिले त्यस क्षेत्रको पहुँच(अवस्थाको विवरण र पहुँच-नक्सा तयार गर्नुपर्दछ। पहुँच-अवस्थाको जानकारीभित्र प्रत्येक विषयगत क्षेत्रको सेवा सुविधा र सामग्रीसम्मको पहुँच-अवस्थालाई सूचकमार्फत (परिच्छेद ६) मापन गरिएको हुन्छ। त्यसैगरी पहुँच-नक्साले (परिच्छेद ५) जनताको बसोबासको वितरण र आधारभूत सामाजिक तथा आर्थिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि यात्रा गर्नुपर्ने स्थानका बारेमा सचित्र व्यख्या गर्दछ।

५ पहुँच-अवस्थाको नक्साङ्कन

पहुँच-नक्सा गाविस तथा जिविसस्तरको पहुँचको अवस्था चित्रगत रूपमा प्रतिनिधित्व गर्ने एउटा औजार हो। यसको सहयोगले तोकिएको क्षेत्रभित्र पहुँच-अवस्थाको विश्लेषण गर्न, पहुँचका समस्या पहिचान गर्न र समाधानका उपायहरूको प्राथमिकता पत्ता लगाउन सकिन्छ। ग्रापयो विधिबाट योजना तर्जुमा गर्दा दुई किसिमका नक्साहरू तयार गरिन्छन्। पहिलो, आधार-नक्सा (जसमा बस्तीको फैलावट, प्राकृतिक स्रोतहरू र सडक, पुल, विद्यालय, प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र, बजार आदि उपलब्ध पूर्वाधारहरू देखाइएका हुन्छन्। दोस्रो - प्राथमिकता-प्राप्त आयोजनाहरूको नक्सा जसमा पहुँच अभिवृद्धिका प्राथमिकता-प्राप्त विषयगत-क्षेत्र तथा आयोजनाहरू देखाइएका हुन्छन्। नक्सा तयारीका हिसाबले आधार-नक्सा तथ्याङ्क विश्लेषणभन्दा पहिले तयार गर्नुपर्दछ भने प्राथमिकता-प्राप्त नक्सा तथ्याङ्कको विश्लेषण पश्चात् मात्र तयार गर्न सकिन्छ। यस्ता नक्साहरू गाविस र जिविस दुवै स्तरमा तयार गरिन्छन्।

गाविसस्तरको पहुँच-नक्सा

पहुँच-योजना-तर्जुमाको शुरुवात सम्बन्धित बस्ती क्षेत्रको आधार-नक्साको तयारीबाट हुन्छ। विभिन्न निकाय/स्रोतबाट प्रकाशित नक्साहरूका सूचनाका आधारमा नै यस्तो आधार-नक्सा तयार गरिन्छ। आधार(नक्सामा बस्तीहरू (घरधुरी), विभिन्न सेवा सुविधा, यातायात पूर्वाधारहरू तथा भौगोलिक बनोट र प्राकृतिक स्रोतहरू रहेका स्थानहरू देखाइएको हुन्छ। कहिलेकाहीं यस्तो नक्सा उपलब्ध हुने भए पनि धेरैजसो यस्तो नक्सा विभिन्न स्रोतबाट प्राप्त नक्साको प्रयोग गरी आवश्यकता अनुसार तयार गरिन्छ। यस्तो नक्सा सकेसम्म साधारण हुनुपर्दछ जसमा मुख्यमुख्य

गाविस आधार नक्सा तयार गर्दै गाविस योजनाकारहरू

भौतिक बन्दो, बस्ती, सेवा सुविधा केन्द्र र यातायातको जालो मात्र समावेश गर्नुपर्दछ। यसमा धेरै जानकारी राख्दा स्थानीय जनताले बुझ्न गाह्रो पर्ने हुन्छ। समूह छलफलमा उपस्थित सहभागीले बुझ्न सजिलो र टाढाबाट पनि देख्न सक्नु भन्नाका लागि ठूलो आकार (A0) को नक्सा तयार गर्नुपर्दछ। ग्रापयो विधि अनुसार गाविसको नक्सा हातले तयार गरिन्छ।

गाविसस्तरको आधार-नक्सा दोश्रो कार्यशाला गोष्ठी अगावै गाविस योजनाकार/पदाधिकारीहरूले तयार गर्नुपर्दछ। यस्तो नक्सालाई गाविसस्तरमा दोस्रो भागको क्रियाकलापमार्फत् प्रमाणीकरण गर्नु पर्दछ। योजना तर्जुमा कार्यमा संलग्न गाविस पदाधिकारी (सचिव) ले गाविसस्तरको नक्सा तयार गर्ने विधिको बारेमा पहिलो चरणको कार्यशाला गोष्ठी (T1) मा तालीम तथा प्रयोगात्मक माध्यमद्वारा जानकारी प्राप्त गरिसकेका हुन्छन्। ग्रापयो विधि अपनाउन गठित तयारी समूहले जिल्लाको भौगोलिक आधार-नक्सा साधारणतया १:२५००० अथवा १:५०००० स्केलमा उपलब्ध गराउनु पर्दछ। गाविसको सीमाना पहिलो चरणको कार्यशाला गोष्ठी (T1) भन्दा पहिला वा गोष्ठीको दौरानमा छुट्याइसकेको हुनुपर्दछ। त्यसपछि जिल्लाको नक्सालाई गाविस अनुसार टुक्रा पारी गाविस सचिवहरूलाई उपलब्ध गराउन सकिन्छ। सोही नक्साका आधारमा गाविस योजनाकारहरूले पहिलो तथा दोश्रो चरणको कार्यशाला गोष्ठीको बीचमा गाविस आधार-नक्सा तयार गर्दछन्। गाविसस्तरको नक्सा तयारी प्रक्रिया साधारण हुन्छ जसलाई तल दिइए अनुसार का चरणमा पूरा गर्न सकिन्छ। ग्रापयोको महत्वपूर्ण पक्ष भनेको स्थानीयस्तरको क्षमता अभिवृद्धि गर्नु पनि हो। त्यसैले नक्सा तयारी कार्य पनि योजना तर्जुमा प्रक्रियाको एउटा अभिन्न अंग हो र यो कार्य गाविस पदाधिकारीहरू (विशेषतः सचिव) ले नै सम्पन्न गर्ने भएकाले यस कार्यले तिनको आन्तरिक क्षमता बढाउन महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ। यसले गाविस पदाधिकारी (सचिव) हरूलाई भौगोलिक क्षेत्रको जानकारी गराउन महत्वपूर्ण योगदान गर्नुका साथै तिनीहरूको क्षमता विकास समेत हुने भएको हुँदा प्राप्त ज्ञानको प्रयोगद्वारा योजना तर्जुमाका क्रममा आवश्यक विश्लेषण गर्न सहयोग पुग्दछ।

चित्र ८ : गाविस स्तरको पहुँच नक्सा

गाविस आधार-नक्सा तयारी चरणहरू

- चरण १: पहिलो कार्यशाला गोष्ठीमा (T1) प्राप्त नक्सालाई ट्रेसिङ्ग पेपरमा उतार्ने । यदि उक्त नक्सा साह्रै सानो छ भने त्यसलाई ठूलो साइजमा (A0) तयार गर्ने ।
- चरण २: बस्ती वा वडाको सीमा तयार गरी विभिन्न बस्तीको पहिचान गर्ने ।
- चरण ३: फरक फरक रंग प्रयोग गरी विभिन्न वडा वा बस्तीको पहिचान बनाउने । यस्तो रंग प्रयोग गर्ने तरिका T1 कार्यशालामा सिकाइएको हुन्छ । (विस्तृत तरिका बारे प्राविधिक म्यानुअल हेर्नु होला)
- चरण ४: उपलब्ध पूर्वाधारका सेवा-केन्द्रहरूलाई फरकफरक प्लास्टिक सिटमा तयार गर्ने ।
- चरण ५: अन्तमा नक्साको उपयुक्त नाम, संकेत र स्थिति निर्धारण गरी अन्तिम रूप दिने ।

गाविसभित्रका प्राथमिकताप्राप्त आयोजनाहरूको निर्यात भइसकेपछि दोश्रो चरण (T2) को अन्ततिर गाविसस्तर-प्राथमिकताप्राप्त-आयोजना-नक्सा तयार गरिन्छ । गाविसस्तरको आयोजनाको प्राथमिकता निर्धारण गरिएको नक्सामा आधारभूत-नक्साका साथै प्रत्येक विषयगत-क्षेत्रका विभिन्न रंगले देखाइएका प्राथमिकता-प्राप्त आयोजनाहरू विषयगत आधारमा फरकफरक प्लाष्टिक तहमा उतारिन्छ । यो नक्साले उपयोगकर्तालाई कुनकुन विषयगत-क्षेत्रमा कुनकुन स्थानमा आयोजनामा लगानी गर्नुपर्दछ भन्ने जानकारी गराउन मद्दत गर्दछ ।

जिविसस्तरको पहुँच-नक्सा तयारी

जिविसस्तरको पहुँच-नक्साले जिल्लाको प्राथमिकतालाई पहिचान गर्न र पहुँचका अप्ठ्याराहरूको अनुभूति गर्न सहयोग पुऱ्याउँदछ । यस्तो नक्साको तयारी तथा प्रयोग ग्रापयोको तेस्रो भागमा (T3 कार्यशाला गोष्ठीमा) गरिन्छ । यस्तो जिल्लास्तरीय नक्सामा गाविसस्तरमा जस्तो विस्तृत विवरण हुँदैन तापनि यसमा विभिन्न तहगत नक्साहरू हुन्छन् जसले विभिन्न किसिमका सेवासम्मको पहुँचमा कठिन अवस्था रहेका गाविसहरूलाई इङ्कित गर्दछन् । जिल्लास्तरीय

गाविसको प्राथमिकताप्राप्त आयोजना नक्सा तयार गर्दै

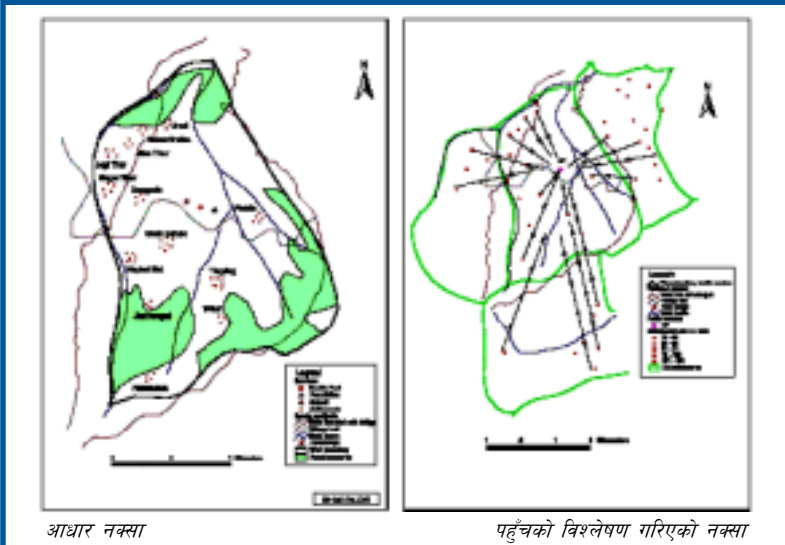
नक्साको प्रयोग तल्ला निकाय (गाविस तथा नगरपालिका) को कार्यक्षेत्रभन्दा जिल्लास्तरीय निकायको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने अस्पताल, सडक, माध्यमिक विद्यालय, बजार विकास आदि सेवाहरूमा जनताको पहुँच अभिवृद्धि गर्ने आयोजनाहरूको पहिचान र प्रथमिकीकरण कार्यमा गर्न सकिन्छ ।

जिल्ला विकास समितिको स्तरमा जहाँ भू-सूचना-प्रणाली सम्बन्धी कम्प्युटर सफ्टवेयरहरूको सुविधा छ, त्यस्ता जिविसहरूले भू-सूचना-प्रणालीमा आधारित डिजिटल आधार-नक्सा तयार गरी प्रयोग गर्न सक्तछन् । धेरै जसो जिविसहरूमा यस्ता सफ्टवेयरहरू विद्यमान रहेका छन् । यदि सो सुविधा उपलब्ध छैन भने विभिन्न उपलब्ध नक्साहरूको प्रयोग गरी हातैले आधार-नक्सा तयार गर्नुपर्ने हुन्छ ।

पहुँच-नक्सा र पहुँच सम्बन्धी तथ्याङ्क एवं सूचनाको प्रयोग गरी जिल्लास्तरमा पहुँच-अवस्थाको विश्लेषण गरिन्छ । आधार तथ्याङ्क तथा विभिन्न तहगत नक्सालाई एकै स्थानमा राखेर हेर्दा जिल्लाको यातायात प्रणाली र सो प्रणालीबाट प्रभावित क्षेत्र प्रष्ट हुन्छ । यो विभिन्न तरीकाले गर्न सकिन्छ । उदाहरणको लागि कति स्थानीय जनताले कुनै सेवा/केन्द्रबाट सेवा प्राप्त गर्न सक्तछन् भन्ने जान्न त्यो सेवा-केन्द्रको वरिपरि घेरा लगाएर हेर्न सकिन्छ । यसरी लगाइएको घेराभित्र पर्ने जनसमुदायले सो सेवा प्राप्त गर्न सक्तछन् भन्ने देखिन्छ । अर्को तरिका जसमा सिधा रेखाको लम्बाई उपलब्ध सेवासँग दाँज्न प्रयोग गरिन्छ । यस्तो नक्साको विधि अपनाउनु पर्दा कुनै बस्तीदेखि तोकिएको सेवा सुविधा प्राप्त हुने स्थानसम्म नाप देखाउन सकिने गरी सीधा रेखा कोर्नुपर्दछ । यसरी कोरिएको रेखाको लम्बाई पहुँच-अनुसूचकाङ्कसित समानुपातिक हुनुपर्दछ ।

जिल्लाको प्राथमिकताप्राप्त नक्साले जिल्लास्तरमा पहुँच सुधारका लागि निश्चित गरिने प्राथमिकता निर्दिष्ट गर्दछ । नक्साङ्गन बारे विस्तृत विवरणका लागि ग्रापयोको प्राविधिक म्यानुअल हेर्नुहोला ।

चित्र ९ : भू-सूचना प्रणालीको प्रयोग गरी तयार गरिएको नक्साको नमूना

नेपालमा विभिन्न निकायहरूले विभिन्न किसिमका नक्साहरू उत्पादन गरेका छन्। तलको तालिकाले उक्त नक्सा बारेको जानकारी उपलब्ध गराउँछ।

चित्र १०: काठमाडौं तथा जिल्लास्तरमा उपलब्ध हुनसक्ने आधार-नक्साको सूची		
सि.नं.	नक्सा र स्केल	प्राप्त हुने स्थान
१	जिल्ला नक्सा १:१२५०००	जिविस, नापी विभाग र सूचना शाखा स्थानीय विकास मन्त्रालय
२	टोपोसिट (फिनिडा म्याप) १:२५०००	नापी विभाग
३	डिजिटलाईज गरेको टोपो नक्सा	नापी विभाग
४	गाविसहरूको सीमाना छुट्टिएका जिल्ला नक्सा	स्थाविमं को सूचना शाखा, रायोआ, सम्बन्धित जिविसको कार्यालय
५	जिल्लाका प्रारम्भिक सूचनाहरू संलग्न भएको डिजिटाइज्ड नक्सा	स्थाविमं को सूचना शाखा, रायोआ, सम्बन्धित जिविसको कार्यालय, SNV
६	मूलबाटो र भोलुङ्गे पुल भएको नक्सा (भोलुङ्गे पुल कार्यक्रम लागू भएका जिल्लाहरूको)	SBD/Helvetas
७	सडक संजाल नक्सा (जिल्लागत)	सडक विभाग
८	गाविस अनुसारको नक्सा	नापी विभाग
९	जिल्ला यातायातको गुरु योजनामा संलग्न नक्सा	जिविस, डोलिडार
१०	आवधिक जिल्ला योजनामा संलग्न नक्सा	जिविस, स्थाविमं
११	जिल्लाका विषयगत निकायहरूले आफ्नो प्रयोजनका लागि बनाएका नक्सा	सम्बन्धित जिल्ला कार्यालयहरू

गाविसस्तरको पहुँच सूचक तथा प्राथमिकताका क्षेत्रहरू

दोस्रो चरण (T2) का क्रियाकलापहरू गाविसस्तरमा सम्पन्न हुन्छन्। यस चरणको मुख्य उद्देश्य, समुदायका जनताको यथार्थ पहुँच-आवश्यकतालाई पहिचान गरी त्यसलाई सम्बोधन गर्नसक्ने लगानी-प्राथमिकता तय गर्नु हो। यो पूर्णतः सहभागितामूलक प्रक्रियामा आधारित हुन्छ। गाविसका जनप्रतिनिधि तथा योजनाकार/सचिवहरूले संकलित तथ्याङ्क/जानकारीको प्रशोधन तथा विश्लेषण गरी पहुँचका सूचकहरूको गणना, पहुँच-नक्साको तयारी, पहुँच अभिवृद्धिका लागि विषयगतरूपमा बस्तीहरूको पहिचान, आयोजनाहरूको पहिचान तथा प्राथमिकीकरण र आयोजना विवरण तयार गर्दछन्। यस दोस्रो चरणका क्रियाकलापहरूको खण्ड ६ तथा खण्ड ७ मा विस्तृत व्याख्या गरिएको छ।

पहुँचको अवस्था तथा सूचकहरू

ग्रापयो विधिको प्रयोगमा पहुँच-अनुसूचकाङ्क (AI) निकाल्ने कार्य सबैभन्दा संवेदनशील चरण हो। यस्तो अनुसूचकाङ्कको प्रयोग गरी विभिन्न बस्तीहरूको पहुँचको अवस्थालाई राष्ट्रिय औसत, मापदण्ड र लक्ष्यका आधारमा तुलना गरी पहुँच सुधारका लागि आवश्यक लगानीको प्राथमिकता निर्धारण गरिन्छ।

यस्तो पहुँच-अनुसूचकाङ्कको गणना बस्तीस्तरमा सङ्कलन गरिएको आधार तथ्याङ्कको प्रशोधनबाट गरिन्छ। स्थानीय योजनाकारले तथ्याङ्कको विश्लेषण गरी विभिन्न गाविसहरूको पहुँचको अवस्था र स्तर पत्ता लगाउँछन्। त्यसपछि लगानी गर्नुपर्ने प्रत्येक विषयगत(क्षेत्र र भौगोलिक क्षेत्र पहिचान गरी त्यसको प्राथमिकीकरण समेत गर्दछन्।

पहुँच मुख्यगरी सम्बन्धित सेवाको निकटता र जनताको आवागमन जस्ता दुई कुरामा निर्भर र हुन्छ। यसलाई पहुँच-अनुसूचकाङ्कले मापन गर्न सकिन्छ र यही पहुँच-अनुसूचकाङ्कको परिणामले नै कुन बस्ती पहुँचका हिसाबले कति गम्भीर अवस्थामा छ, भन्ने इङ्कित गर्दछ। जति ठूलो पहुँच-अनुसूचकाङ्क हुन्छ, त्यत्तिकै मात्रामा पहुँचमा समस्या छ, भन्ने बुझाउँदछ।

पहुँच आधार
तथ्याङ्क

पहुँच
अनुसूचकाङ्क

गाउँको प्राथमिकता

आयोजना प्राथमिकता

साधारणतया, कुनै सेवा सुविधासम्म पुग्नलाई खर्चिनु पर्ने औसत यात्रा समयलाई सन्निकटता तथा आवागमनको प्रतिनिधि सूचकको रूपमा लिन सकिन्छ। सन्निकटता सेवा, सुविधा र सामग्रीको वितरणमा भर पर्दछ, भने आवागमन यातायात पूर्वाधारको जालो, यसको भौतिक अवस्था र यातायात सेवाको उपलब्धतामा निर्भर गर्दछ।

पहुँच-अनुसूचकाङ्कमा गुणस्तरीय पक्ष पनि समावेश हुन्छ र यस पक्षलाई बृहत् रूपमा दुई भागमा बाँड्न सकिन्छ। पहिलो - सेवा, सुविधा प्रदान गर्ने केन्द्रको भौतिक पूर्वाधार र दोस्रो - सेवा सुविधाको व्यवस्थापन। उदाहरणका लागि यदि नजीकैको स्वास्थ्य केन्द्रमा पर्याप्त औषधी उपलब्ध छैन भने स्थान विशेषका हिसाबले सहज पहुँच क्षेत्रभित्र पर्ने भए पनि सेवा सुविधाका हिसाबले स्वास्थ्य केन्द्रसम्मको पहुँच अझै कठिन छ भन्ने देखिन्छ।

त्यसैले नेपालमा ग्रापयोगको सन्दर्भमा आवश्यक सेवा, सुविधा र सामग्रीसम्मको पहुँचलाई मापन गर्न दुई किसिमका पहुँच-अनुसूचकाङ्क निकाल्नु उपयुक्त हुन्छ। एउटा, समयका आधारमा निकालिने अनुसूचकाङ्क (AI_T) र अर्को, सेवाको गुणस्तरका आधारमा निकालिने अनुसूचकाङ्क (AI_Q)। त्यसैले कूल पहुँच-अनुसूचकाङ्क (AI) निकाल्दा यात्रा समय र सेवाको गुणस्तरका साथै स्थानीय जनताले अनुभूत गरेका प्राथमिकता (LP_{score}) समेतलाई संयोजन गरी गणना गरिन्छ। स्थानीय जनताले अनुभूत गरेका प्राथमिकताका बारेमा यसै परिच्छेदमा व्याख्या गरिएको छ। गाविसभित्रका विभिन्न बस्तीहरूको पहुँच-समस्या यिनै पहुँच-अनुसूचकाङ्क र स्थानीय महत्वका आधारमा प्राथमिकीकरण गरिन्छन्।

समयका आधारमा निकाल्ने अनुसूचकाङ्क (AI_T)

पहुँच-अनुसूचकाङ्क (समय), घरधुरी र यात्रा समयको क्रियात्मक सम्बन्धमा आधारित हुन्छ। भौतिक दूरीसित सम्बन्धित यो पहुँच-अनुसूचकाङ्क कुनै विशेष सेवा, सुविधा र सामग्रीसम्मको पहुँचमा खर्चिने समयका आधारमा गणना गरिन्छ। त्यसकारण यो अनुसूचकाङ्क बस्तीका घरधुरी संख्या र यात्रा समयको कार्यसम्बन्धमा (Functional Relationship) आधारित छ। यसमा घरधुरी संख्या निश्चित अङ्क (Absolute Number) मा हुन्छ भने यात्रा समयलाई राष्ट्रिय मापदण्डका आधारमा निश्चित समय सीमा अङ्क (Time Score) दिइन्छ। समय सीमाको अङ्क निर्धारण गर्दा

चित्र ११ : गुणस्तरयुक्त स्वास्थ्य सेवासम्मको पहुँच

राष्ट्रिय नीति, नर्मस् र प्रचलित अवस्था आदिको आधार लिनु पर्ने हुन्छ ।

सूत्रमा,

पहुँच-अनुसूचकाङ्क (AI) = घरधुरी संख्या (HH) X यात्रा समयको अङ्क (TT score)

प्राथमिक विद्यालयसम्मको यात्रा समय सीमा अङ्क निर्धारण नमूनाको रूपमा तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ । यस उदाहरणमा समय सीमालाई निम्न समयको आधारमा चारवटा सीमामा विभाजन गरिएको छ ।

प्रा.वि.सम्मको पहुँचमा लाग्ने यात्रा समय	यात्रा अंक
३० मिनेट सम्मको लागि	०
३०भन्दा बढी ६० मिनेट सम्मको लागि	१
६०भन्दा बढी ९० मिनेटसम्मको लागि	३
९० मिनेटभन्दा बढी समयको लागि	५

उदाहरणका लागि तल दिइएको तालिका नं. ३ मा रसुवा जिल्लाको भोर्ले गाविसमा समयको आधारमा प्राथमिक विद्यालयसम्म पहुँच-अनुसूचकाङ्क गणना गरिएको छ । माथि उल्लेख गरिए अनुसार सर्वप्रथम समयलाई समय सीमा अङ्कमा बदल्नु पहिलो काम हुन आउँछ । तत्पश्चात् उक्त समय सीमा अङ्कलाई सम्बन्धित वस्तीको घरधुरी संख्याले गुणन गरेपछि आउने अङ्क नै उक्त

तालिका ३: भोर्ले गाविसभित्रका वस्तीहरूको समयको आधारमा निकालिएको पहुँच-अनुसूचकाङ्क

वस्तीको नाम	घरधुरी संख्या (क)	यात्रा समय (मिनेट) (ख)	यात्रा समय सीमा (ग)	पहुँच-अनुसूचकाङ्क घ = क X ग
ज्याङ्गलाङ्ग	४०	३०	०	०
गैह्रीगाउँ	४४	३०	०	०
सस्युं	१४०	४५	१	१४०
सरायु	१००	१५	०	०
बेटाङ्ग	९१	३०	०	०
सिस्नेरी	३८	७२	३	११४
घलेटोल	४६	६२	३	१३८
खलचेत	६६	३०	०	०
गैह्रीटोल	६५	४५	१	६५
भोर्लेगाउँ	१०५	१८	०	०
भदौरे डांडा	३१	१५	०	०
ठूलो रूप्सेपानी	३६	३०	०	०
चित्ति	५५	३०	०	०
आपचौर	४३	३०	०	०
बडहरे	२२	३०	०	०
भदौरे (पौडेलटोल)	२१	१५	०	०
तिनखोप्रे	१९	१५	०	०
वृद्धिम	२१	१५	०	०
देवकोटाटोल	१४	१५	०	०
धुसेनी	६१	३०	०	०
जम्मा	१०५८			४५७

बस्तीको सम्बन्धित विषयगत-क्षेत्रको यात्रा समयमा आधारित पहुँच-अनुसूचकाङ्क हो ।

गुणस्तरका आधारमा निकाल्ने पहुँच-अनुसूचकाङ्क (AI_Q) दोश्रो किसिमको पहुँच-अनुसूचकाङ्क सेवा-केन्द्रहरूको गुणस्तरमा आधारित हुन्छ । गुणस्तरमापन मुख्यतया दुई किसिमका चरहरूको आधारमा गरिन्छ । पहिलो, सेवा-केन्द्रको भौतिक सुविधा र दोश्रो, सेवाको व्यवस्थापन । यी दुवैलाई उचित संयोजन गरी गुणस्तरमा आधारित एउटा पहुँच-अनुसूचकाङ्क निकालिन्छ । प्रत्येक विषयगत-क्षेत्रमा विभिन्न राष्ट्रिय नीति, लक्ष्य र मापदण्डका आधारमा गुणस्तरका लागि विभिन्न चरहरू निर्धारण गरिएका हुन्छन् तर प्रत्येक चरहरूलाई छुट्टै छुट्टै भार दिई गुणस्तर गणना गर्न सम्भव छैन । यो औजार एकीकृत प्रणालीमा आधारित भएकाले विभिन्न चरहरूको उचित संयोजन गरी पहुँच-अवस्था राम्रो, ठीकै र नराम्रो गरी तीनवटा समूहमा विभाजन गरेर त्यसको आधारमा अङ्कभार दिने व्यवस्था गरिएको छ । यी तीनवटा अङ्कभारमा गुणस्तरीय सेवाको उपलब्धतामा समस्या नभएकोलाई ० (शून्य) अङ्क, सामान्य समस्या भएकोलाई १ अङ्क र गंभीर समस्या भएकोलाई ३ अङ्क भार दिइन्छ । यस्तो अङ्कभारलाई बस्तीको घरधुरी संख्याले गुणन गरेर गुणस्तर पहुँच-अनुसूचकाङ्क निकालिन्छ । अङ्कभार निर्धारण राष्ट्रिय नीति, लक्ष्य, मापदण्ड र विषयगत-क्षेत्रको चरित्रमा आधारित हुन्छ । यसरी गुणनपछि आउने पहुँच-अनुसूचकाङ्कले गुणस्तरीय सुधारको आवश्यकता स्पष्ट पार्दछ । जति ठूलो अनुसूचकाङ्क हुन्छ त्यति नै बढी जनतालाई सम्बन्धित सेवा, सुविधा र सामग्रीको गुणस्तर सुधार कार्यक्रमको आवश्यकता छ भन्ने बुझ्नु पर्दछ ।

विद्युत सेवासम्मको पहुँचलाई यात्राको समयका आधारमा नाप्न उपयुक्त हुँदैन

उदाहरणका लागि प्राथमिक विद्यालयसम्मको पहुँच-अवस्थाको गुणस्तरको संयोजन तथा अङ्कभार तल दिइएको छ । (अन्य विषयगत-क्षेत्रको गुणस्तरीय संयोजन तथा त्यसको प्रयोग बारे यस विभागद्वारा तयार गरिएको प्राविधिक म्यानुअल हेर्नु होला) ।

प्राथमिक विद्यालयसम्मको गुणस्तरीय पहुँचका लागि चरहरूको संयोजन र अङ्कभार विभाजन

चरहरूको संयोजन	अङ्कभार
विद्यालयको पक्कीघर, पर्याप्त शिक्षक र फर्निचर, खानेपानी, शौचालय तथा खेल मैदान भएको	०
विद्यालयको पक्कीघर भएको तर पर्याप्त शिक्षक नभएको, पर्याप्त फर्निचर, खानेपानी, शौचालय, खेलमैदान मध्ये दुई सुविधाबाट वञ्चित	१
पक्कीघर नभएको वा अन्य सुविधा मध्ये एउटामात्र सुविधा विद्यमान	३

तालिका ४: रसुवा जिल्लाको भोर्ले गाविसका बस्तीहरूको गुणस्तरीय पहुँच-अनुसूचकाङ्क गणना विधि

बस्तीको नाम	घरधुरी संख्या	पक्की घर	पर्याप्त शिक्षक	पानी, शौचालय र खेल मैदान	पर्याप्त फर्निचर	गुणस्तर अंकभार	गुणस्तरीय पहुँचअनुसूचकाङ्क
ज्याङ्गलाङ्ग	४०	छ	छ	छ	छ	०	०
गैडीगाउँ	४४	छ	छ	छ	छ	०	०
सस्युं	१४०	छ	छ	छैन	छ	१	१४०
सरायु	१००	छ	छ	छ	छ	०	०
वेटाङ्ग	९१	छैन	छैन	छ	छैन	३	२७३
सिस्नेरी	३८	छ	छ	छ	छ	०	०
घलेटोल	४६	छ	छ	छ	छ	०	०
खलचेत	६६	छ	छ	छैन	छैन	१	६६
गैडीटोल	६५	छैन	छ	छैन	छैन	३	१९५
भोर्लेगाउँ	१०५	छ	छ	छ	छ	०	०
भदौरे डाडा	३१	छैन	छैन	छैन	छ	३	९३
ठूलो रूपसेपानी	३६	छ	छ	छ	छ	०	०
चित्त	५५	छ	छैन	छ	छ	१	५५
आपचौर	४३	छ	छ	छ	छ	०	०
बडहले	२२	छ	छ	छ	छ	०	०
भदौरे पौडेलटोल	२१	छ	छ	छ	छ	०	०
तिनखोप्रे	१९	छ	छ	छ	छ	०	०
वृद्धिम	२१	छ	छ	छ	छ	०	०
देवकोटाटोल	१४	छ	छ	छैन	छ	१	१४
धुसेनी	६१	छ	छ	छ	छ	०	०
जम्मा	१०५८						८३६

माथिको तालिकामा दिइएको उदाहरण अनुसार प्रत्येक विषयगत-क्षेत्रमा समयको आधारमा गणना गरिएको पहुँच-अनुसूचकाङ्क र गुणस्तर अनुसूचकाङ्कको आधारमा बस्तीहरूको पहुँच-अवस्थाको तुलना गरिन्छ। यस्तो तुलनात्मक विश्लेषणले गाविस योजनाकारलाई भौतिक सुधार गर्नुपर्ने, गुणस्तर सुधार गर्नुपर्ने वा दुवै प्रकारको क्रियाकलाप गर्नु पर्ने बस्तीहरूको पहिचान र प्राथमिकीकरण गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ।

कहिलेकाहीं पहुँचको आवश्यकता के हुने भन्ने कुरा दूरी र यात्रा समयमा निर्भर गर्दैन। उदाहरणका लागि सिंचाई वा विद्युत सुविधामा जनताको पहुँच बढाउने कुरा यस्ता सेवा उपलब्ध गराउने आयोजनाहरू सम्भाव्य हुन् वा होइनन् भन्ने कुरामा भर पर्दछ। दूरी वा गुणस्तर यस्ता पूर्वाधार विकास क्षेत्रको पहिचान र प्राथमिकतामा कम सान्दर्भिक हुन पुग्दछ। जनतालाई विद्युत र सिंचाईसम्मको पहुँचको आवश्यकता छ र यसलाई कसरी ग्रापयोको विधिबाट विश्लेषण गरेर यसमा समावेश गर्ने भन्ने एउटा विचारणीय पक्ष रहेको छ। यसका लागि अपनाइने प्रक्रिया र प्राथमिकीकरण गर्ने विधि अरूभन्दा फरक हुन सक्तछ। हाललाई ग्रापयो योजना तर्जुमामा यी विषयगत-क्षेत्रहरू समावेश गरिएका छैनन्।

चित्र १२ :पहुँचका सूचकहरुबारे व्याख्या गरिदै

ग्रापयो विधिलाई व्यवहारमा उतार्न सजिलो होस् भन्नका लागि बस्तीस्तरमा विभिन्न विषयगत-क्षेत्र अनुसार पहुँच-अनुसूचकाङ्क निकाल्न सजिलो तरिकाको प्रयोग गर्न सकिन्छ । यसरी तयार गरिएको पहुँच-अनुसूचकाङ्क तालिकाले त्यस बस्तीको विभिन्न विषयगत-क्षेत्रको समग्र पहुँच-अवस्था (Access Profile) देखाउँछ ।

स्थानीय प्राथमिकता

पहुँचमा अभिवृद्धि ल्याउन स्थानीय जनताले आफ्ना आवश्यकताका बारेमा केही विषयगत-क्षेत्रको प्राथमिकताको अनुभूति गरेका हुन्छन् जसलाई स्थानीय प्राथमिकताको रूपमा परिभाषित गरिएको छ । यस्तो स्थानीय प्राथमिकताको वर्गीकरण माथि उल्लेख गरिएका समय र गुणस्तरको अङ्कभार विभाजन गरिए जस्तै प्राथमिकताको आधारमा विभाजन गर्नुपर्दछ जसको प्रयोग पहुँच-अनुसूचकाङ्क निकाल्न गरिन्छ । स्थानीय प्राथमिकताको पहिचान पहिलो चरणको तथ्याङ्क संलकलनको क्रममा नै गरिसकिएको हुन्छ । यसरी संकलित स्थानीय प्राथमिकताक्रमको अङ्कभार निर्धारण निम्नानुसार गरिन्छ ।

स्थानीय समुदायले पहुँच अभिवृद्धिका लागि पहिलो प्राथमिकता	
दिएका विषयगत-क्षेत्र	३
स्थानीय समुदायले पहुँच अभिवृद्धिका लागि दोश्रो तथा तेस्रो प्राथमिकता दिएका विषयगत-क्षेत्रहरू	१
स्थानीय समुदायले पहुँच अभिवृद्धिका लागि पहिलो तीनभन्दा कम प्राथमिकता दिएका विषयगत-क्षेत्र	०

तल दिइएको तालिका नं. ५, रसुवा जिल्लाको भोर्ले गाविसका विभिन्न बस्तीका स्थानीय जनताको अनुभूति अनुसारको प्राथमिक विद्यालयसम्मको पहुँच प्रथमिकता हो र उक्त प्राथमिकतालाई माथि दिइएको अङ्कभारको आधारमा विभाजन गरिएको छ ।

तालिका नं.५: स्थानीय प्राथमिकतालाई अंकभारमा विभाजन गर्ने तरीका

बस्तीको नाम	घरधुरी संख्या	जनताले अनुभूति गरेको प्राथमिकताक्रम	स्थानीय प्राथमिकताको अंकभार
ज्याङ्गलाङ्ग	४०	६	०
गैह्रीगाउँ	४४	५	०
सस्यु	१४०	१	३
सरायु	१००	४	०
बेटाङ्ग	९१	४	०
सिस्नेरी	३८	१	३
घलेटोल	४६	१	३
खलचेत	६६	५	०
गैह्रीटोल	६५	४	०
भोर्लेगाउँ	१०५	५	०
भदौरे डांडा	३१	५	०
ठूलो रूपसेपानी	३६	४	०
चिति	५५	४	०
आंपचौर	४३	३	१
बडहरू	२२	४	०
भदौरे पौडेलटोल	२१	४	०
तिनखोप्रे	१९	५	०
बृद्धिम	२१	५	०
देवकोटाटोल	१४	४	०
धुसेनी	६१	६	०
जम्मा	१०५८		

पहुँच-अवस्थाको प्रमाणीकरण र आयोजना पहिचान

पहुँच-अनुसूचकाङ्कको संक्षेपीकरण गरी तयार गरिएको बस्तीको पहुँच-अवस्थाको विवरण सम्बन्धित बस्तीहरूमा सहभागितामूलक बैठकको आयोजना गरी सबैले बुझ्नसक्ने ढाँचामा प्रस्तुत गर्नुपर्दछ नक्साको प्रयोग गरी पहुँच-अवस्थाको जानकारी गराउँदा समुदायले सजिलै बुझ्नसक्ने र उनीहरूबाट पृष्ठपोषण लिन पनि सजिलो हुने हुन्छ । समुदायमा सञ्चालन गरिने प्रमाणीकरण बैठकले स्थानीय बासिन्दालाई आफ्नो क्षेत्रको विकासको अवस्था बारेमा जानकारी हुनाका साथै ग्रामीण पहुँचका लागि आवश्यक आयोजनाको छनौट र सिफारीश गर्न समेत मद्दत मिल्ने हुनाले यस्ता बैठक निकै महत्वपूर्ण हुन्छन् ।

बस्तीस्तरमा सञ्चालन हुने यस्ता सहभागितामूलक बैठकहरू तल-बाट-माथि योजना तर्जुमा प्रक्रियाका महत्वपूर्ण तत्व हुन् । यस्ता सहभागितामूलक बैठकहरू गाविसको नेतृत्वमा सञ्चालित हुनुपर्दछ र गाविस पदाधिकारी (वा सचिव) ले सहजकर्ताको भूमिका निभाउनुपर्दछ । उनीहरूले बस्तीस्तरको आयोजना प्राथमिकीकरण र निर्णय प्रक्रियामा समुदायलाई प्रभाव पार्नु वा हस्तक्षेप गर्नुहुँदैन । उपलब्ध सूचनाका आधारमा स्थानीय समुदायहरूले आफ्नो क्षेत्रको पहुँच अवस्थाको

विश्लेषण गरी उनीहरूलाई आवश्यक पर्ने सेवा, सुविधा र सामग्रीसम्मको पहुँचमा अभिवृद्धि ल्याउन पहुँच-अवस्थाको विश्लेषण, नक्साको प्रयोग र जनचाहना समेतको आधारमा उपयुक्त आयोजनाको पहिचान गर्दछन् । यस्ता क्रियाकलाप गाविस पदाधिकारीहरूको सहयोगात्मक भूमिकामा निर्भर रहन्छन् । त्यस कारण पहुँच-अनुसूचकाङ्ग, पहुँच-अवस्थाको विश्लेषण र पहुँच-नक्साका बारेमा समुदायमा पर्याप्त छलफल हुनु जरूरी हुन्छ । समुदायको यस्तो छलफलमा बस्तीका सबै समुदाय र आर्थिक, सामाजिक, जातजाति र लिङ्ग आदि विभिन्न पक्षका सम्पूर्ण तहका जनताको प्रतिनिधित्व होस् भन्ने कुरामा सहजकर्ताले विशेष ध्यान पुऱ्याउनु पर्दछ । यस्तो बैठकमा सहभागीहरूले आफ्ना धारणा स्पष्ट राख्न सक्ने वातावरण मिलाउनु पर्दछ र समयको व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ । तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न आयोजना गरिएको प्रथम चरणको सहभागितात्मक कार्यशाला बैठकमा जस्तै सबै सहभागीहरूले आफ्ना विचार निर्धक्क राख्न सक्ने गरी पूर्ण सहभागिताको वातावरण मिलाउनका लागि गाविस योजनाकार/सहजकर्ता (मूलतः गाविस सचिव) ले योजना तर्जुमाका विभिन्न औजार तथा तौरतरीकाको प्रयोगका साथै लैङ्गिक, जातजाति, आर्थिक समूह, आदिका विशेष(समूह-छलफल (Focus group discussion) गराउनुपर्ने पनि हुनसक्छ ।

सर्वप्रथम सङ्कलित तथ्याङ्कको प्रशोधनबाट प्राप्त परिणाम र पहुँच-नक्सालाई गाविस अध्यक्षले बैठकमा प्रस्तुत गर्दछन् । प्रस्तुत तथ्याङ्कको आधारमा आ-आफ्ना समुदायका विवरणहरूका बारेमा बैठकका सहभागीहरूले पुनरावलोकन गरी आवश्यक भए संशोधन गर्दछन् । उक्त तथ्यका आधारमा विभिन्न सेवा, सुविधा र सामग्रीसम्मको पहुँचमा लाग्ने औसत यात्रा समय, पहुँचका हिसाबले अप्ठ्यारोमा रहेका बस्ती, घरधुरी, पहुँचका विभिन्न अवस्थामा रहेका जनताहरूको संख्या तथा उपलब्ध सेवाको गुणस्तर आदिका बारेमा छलफल गरी सहमतिमा पुगनुपर्दछ ।

यस प्रकारको पुनरावलोकन र संशोधनले त्यस क्षेत्रको पहुँचको अवस्था र पहुँच-अनुसूचकाङ्गमा हेरफेर पनि हुन सक्छ र आवश्यकता अनुसार पहुँच-नक्सालाई पनि सुधार गर्नुपर्ने हुन सक्छ । यस्तो पुनरावलोकनले सङ्कलित तथ्याङ्क एवं सूचना र यसको परिणामलाई प्रमाणीकरण गर्नुका साथै स्थानीय जनताले नै पहुँचको अवस्था विश्लेषण गर्ने हुँदा यो सहभागितामूलक प्रक्रिया महत्वपूर्ण छ । गाविस बैठकले पहुँच सुधारका लागि विषयगत-क्षेत्रमा प्राथमिकतासाथ लगानी गर्न सहमति जनाउनु पर्दछ । अन्तमा यस बैठकले पहुँच सुधारका आयोजनाहरूको पहिचान गर्नुपर्दछ । यसरी पहिचान गरी प्राथमिकतामा राखिएका आयोजनाको तयारी बारे अनुच्छेद ७ मा उल्लेख गरिएको छ ।

गाविसस्तरमा प्राथमिकताप्राप्त विषयगत-क्षेत्र

विषयगत-क्षेत्र अनुसार बस्तीहरूको प्राथमिकीकरणले कुनकुन बस्तीहरूलाई उक्त विषयमा समाधानका उपायहरूको आवश्यकता छ भन्ने जानकारी प्रदान गर्दछ। यस्तो विश्लेषणले विषयगत-क्षेत्रका आधारमा मात्र प्राथमिकता तय गर्ने भएकाले ग्रापयोको प्रयोग गरी अन्तरविषयगत-क्षेत्रको प्राथमिकताका लागि थप विश्लेषण गर्नु जरूरी हुन्छ। प्रथम भागको क्रियाकलापमा (T1 Activity) संकलित तथ्याङ्कलाई प्रशोधन गरी दोस्रो भागमा त्यस क्षेत्रको एउटा समग्र पहुँच तालिका तयार गर्न सकिन्छ।

तालिका नं. ६ ले रसुवा जिल्लाको भोर्ले गाविसका बस्तीहरूको प्राथमिक विद्यालयसम्मको समग्र पहुँचको अवस्था देखाउँछ। यो तालिका माथि तयार गरिएका विषयगत-क्षेत्रको पहुँच-अनुसूचकाङ्क तालिकाहरूको संयोजनबाट तयार गरिएको हो। यस तालिकामा समयको आधारमा तयार गरिएको अङ्कभार (महल ख), गुणस्तरको आधारमा तयार गरिएको अङ्कभार (महल ग) र स्थानीय प्राथमिकताको अङ्कभार (महल घ) लाई जोडेर संक्षेपीकरण गरी कूल अङ्कभार निकालिएको छ (महल ड)। त्यसपछि उक्त अंकभारलाई घरधुरी संख्या (महल क) ले गुणन गरी विषयगत-क्षेत्र (प्राथमिक विद्यालय) को पहुँच-अनुसूचकाङ्क गणना गरिएको छ।

तालिका ६: रसुवा जिल्लाको भोर्ले गाविसको प्राथमिक विद्यालयसम्मको पहुँच-अवस्था

बस्ती	घरधुरी (क)	यात्रा अङ्कभार (ख)	गुणस्तर अङ्कभार (ग)	स्थानीय प्राथमिकता अङ्कभार (घ)	कूल अङ्कभार (ड)	विषयगत-क्षेत्रको अनुसूचकाङ्क (च)
ज्याङ्गलाङ्ग	४०	०	०	०	०	०
गैह्रीगाउँ	४४	०	०	०	०	०
सस्यु	१४०	१	१	३	५	७००
सरायु	१००	०	०	०	०	०
बेटाङ्ग	९१	०	३	०	३	२७३
सिस्नेरी	३८	३	०	३	६	२२८
घलेटोल	४६	३	०	३	६	२७६
खलचेत	६६	०	१	०	१	६६
गैह्रीटोल	६५	१	३	०	४	२६०
भोर्लेगाउँ	१०५	०	०	०	०	०
भदौरे डांडा	३१	०	३	०	३	९३
ठूलो रूपसेपानी	३६	०	०	०	३	०
चिति	५५	०	१	०	१	५५
आपचौर	४३	०	०	०	३	०
बडहरू	२२	०	०	०	०	०
भदौरे पौडेलटोल	२१	०	०	०	०	०
तिनखोप्रे	१९	०	०	०	०	०
बृद्धिम	२१	०	०	०	०	०
देवकोटाटोल	१४	०	१	०	१	१४
धुसेनी	६१	०	०	०	०	०
जम्मा	१०५८					१९६५

माथिका उदाहरणमा बस्तीको कूल पहुँच-अनुसूचकाङ्क १९६५ भोलै गाविसको लागि प्राथमिक विद्यालयसम्मको पहुँच-अनुसूचकाङ्क हो । यो तालिका जस्तै हरेक विषयगत-क्षेत्रमा यस्तो तालिका तयार गरिन्छ । यसरी तयार गरिएका तालिकाहरूको संयोजन गर्दा त्यस गाविसको विषयगत-क्षेत्र अनुसारको कूल अनुसूचकाङ्क निस्कन्छ । यस्तो अनुसूचकाङ्कको प्रयोग अन्य विषयगत-क्षेत्रसँग तुलना गरी गाविसभित्र विषयगत प्राथमिकता पहिचान गर्न सकिन्छ ।

सूत्रमा,

विषयगत-क्षेत्रको AI = घरधुरी (समयसीमा + गुणस्तर सीमा + स्थानीय प्राथमिकता सीमा)

{Sector score = Sum {HH x (TTScore + Score + LP Score)}

यहाँ,

घरधुरी = उक्त बस्तीको घरधुरी संख्या

समयसीमा = मिनेटमा दिईएको समयलाई विभिन्न सीमामा बाँडिएको अंक

गुणस्तर सिमा = विभिन्न चरहरूको संयोजनका आधारमा बाँडिएको अंक

स्थानीय रूपमा अनुभूत प्राथमिकता = स्थानीय समुदायले अनुभूत गरेको प्राथमिकताक्रमको अंकसीमा

माथिको सूत्र प्रयोग गरी निकालिएको विषयगत-क्षेत्रको अङ्क जति बढी हुन्छ त्यस क्षेत्रको समस्या उत्तिकै बढी हुन्छ र पहुँच-समस्या समाधानका लागि थप प्रयास र स्रोत जरूरी हुन्छ । प्रत्येक विषयगत-क्षेत्रमा तयार गरिने यस्ता तालिकाले सम्बन्धित गाविस पदाधिकारीहरूलाई लगानीका हिसाबले प्राथमिकता दिनुपर्ने विषयगत-क्षेत्रको पहिचान गरी समाधानका उपायहरू खोज्न सघाउ पुऱ्याउँछन् । यसले बहु-विषयगत योजना-तर्जुमा-प्रणालीको अवलम्बन गरी विषयगत प्राथमिकता पत्ता लगाउन गाविस पदाधिकारीहरूलाई सक्षम बनाउँछ ।

प्रारम्भिक योजना विवरण

समाधानका उपायहरूको पहिचान र प्राथमिकीकरण

पहुँच सुधारका लागि प्राथमिकता निर्धारण गरिएका समाधानका उपायहरूलाई आयोजनाको रूपमा तयार गर्नुपर्दछ। गविसस्तरमा सम्पन्न दोश्रो चरणको क्रियाकलाप (T2 Activity) मा पहिचान गरिएका विषयगत-क्षेत्रका पहुँच-समस्याहरूको समाधानका लागि बैठकमा छलफल गरी उपयुक्त विकल्पको सहमतिमा पुग्नुपर्दछ, र वास्तविक समाधानको विकल्पको कार्यान्वयनका लागि निर्णय गर्नुपर्दछ। विषयगत तथा अन्तर्विषयगत क्षेत्रमा पर्ने यस्ता पहुँच-समस्या समाधानका उपायहरू कुनै एउटा वा थुप्रै उपायहरूको संयोजन पनि हुन सक्तछन्। उदाहरणका लागि

चित्र १३ : स्थानीय स्तरमा पहिचान गरिएको आयोजना

विद्यालय भवनको निर्माण र पर्याप्त शिक्षकको व्यवस्थाले प्राथमिक शिक्षासम्मको पहुँचमा सुधार ल्याउन सक्तछ। त्यसैगरी भोलुङ्गे पुल निर्माणले यात्राको समय घटाई स्वास्थ्य तथा बजार दुवै विषयगत-क्षेत्रको पहुँचमा सुधार ल्याउन सक्तछ।

गाविस पदाधिकारीहरूले कुनैपनि आयोजनाको प्राथमिकताको निर्णय गर्नुभन्दा पहिले पहुँच सुधारका संभाव्य उपायहरूको पहिचान र खोजी गर्नुपर्दछ। यस्ता समाधानका उपायहरूलाई छलफलमा ल्याउनुपर्दछ र उपयुक्त समाधानका उपायहरूको निर्णय गर्दा कठिन पहुँचका कारणहरू, कठिन पहुँचबाट प्रभावित जनसंख्या, समाधानका उपायहरूको किसिम र यस्ता समाधानका लागत तथा फाइदाहरू जस्ता पक्षहरूलाई ध्यान दिनुपर्दछ। माथि उल्लेख गरिए जस्तै यस्ता समाधानका उपायहरू एउटा वा थुप्रै उपायहरूको संयोजन पनि हुन सक्तछन्। यस्तो क्रियाकलापहरूलाई विस्तृत रूपमा व्याख्या गरिएमा गाविसका प्रतिनिधिहरूलाई योजना विवरण

तयार गर्न सजिलो पर्दछ । यो प्रक्रिया हरेक विषयगत(क्षेत्रमा छुट्टाछुट्टै रूपमा लागू हुन्छ ।
आयोजनाको अन्तिम निर्णय गर्नुभन्दा पहिले एकीकृत सूचीकरण गर्नुपर्दछ ।

यसरी प्राथमिकता निर्धारण गरिएका समाधानका उपायहरूलाई गाविसको सहभागितात्मक
बैठकद्वारा पारित गर्नुपर्दछ । यस्ता समाधानका उपायहरूको सूची र पहिलेको प्राथमिकताक्रमलाई
गाउँ परिषद् र सम्बद्ध निकायहरूको सहभागितामा संयुक्त रूपमा पुनरावलोकन गर्नु उचित
हुन्छ ।

समस्या समाधानका लागि गाविसले तयार गरेको यस्तो अन्तिम सूची नै बस्तीहरूका जनताका
पहुँच सुधारको लागि तय गरिने गाविस आफैँले निक्कै गरेको सबैभन्दा उपयुक्त उपाय हो ।
यसरी पहुँच सुधारका लागि तयार गरिने आयोजनाहरूमा गोरेटो बाटोको सुधार, विद्यालय
भवनको मर्मत, स्वास्थ्य चौकीहरूमा आवश्यक जनशक्तिको व्यवस्था, सडक मर्मत तथा सुधार,
विद्यालयका लागि थप शिक्षकको व्यवस्था, खानेपानी योजनाको मर्मत तथा सुधार आदि पर्दछन् ।
यस्ता समाधानका उपायहरूलाई निर्धारित ढाँचाका फारम भरी आयोजना प्रस्तावका रूपमा
तयार गर्नुपर्दछ, र त्यसैका आधारमा बजेटमा समावेश गरी लगानी गर्नुपर्दछ, अथवा आवश्यक
बजेट जुटाउन प्रस्तावको रूपमा अन्य निकायमा पेश गर्नुपर्दछ । आयोजना तयारी शीर्षकको
हिसाबले दोश्रो चरणमा (T2 Activity) गरिने यो नै अन्तिम कार्य हो ।

आयोजना विवरण तयार गर्ने कार्य

गाविसले स्वीकृति र कार्यान्वयनका लागि आवश्यक आयोजना सम्बन्धी मुख्यमुख्य जानकारीहरू समावेश गरी प्रारम्भिक योजना(विवरण तयार गर्नुपर्दछ। यस्तो आयोजना विवरणमा आयोजनाको औचित्य, आयोजना सम्पन्न गर्नका निमित्त गरिनुपर्ने क्रियाकलापहरू, अनुमानित लागत, कार्यान्वयनका लागि लाग्ने समय, रोजिएको प्रविधि, आवश्यक स्रोत र त्यसको व्यवस्था, त्यसको संचालन र मर्मत संभार आदि बारेको मोटामोटी विवरण समावेश गर्नुपर्दछ। सबै बस्तीहरूमा प्राथमिकीकरण गरिएका सबै आयोजनाहरूको यस्तो विवरण फारम तयार गर्नु पर्दछ र सबैको गाविसस्तरमा संयोजन गरिनु पर्दछ। यसरी संयोजन गरी तयार गरिएको योजनाको सूची नै सम्बन्धित गाउँ विकास समितिको पहुँच-सुधारको कार्य-योजना हो। यो विवरण तयार गर्न गाविसले सम्बन्धित विषयगत कार्यालय वा जिबिसका प्राविधिकहरूको सहयोग लिन सक्तछ। तापनि साधारण फारमको प्रयोग र दोश्रो चरणमा गरिएको कार्यशाला गोष्ठी (T2 Activity) सम्मको तालीमले यस्तो विवरण गाविस आफैले तयार गर्न सक्षम हुनेछन् भन्ने विश्वास लिइएको छ। नेपालमा गाउँ, बस्ती र वडाहरूबाट आयोजना माग गर्नका लागि विभिन्न किसिमका आयोजना विवरण फारमहरू प्रयोगमा ल्याइएको पाइन्छ। यस्तो एउटा फारमको नमूना अनुसूची ३ मा दिइएको छ। हुन त गापयो प्रयोजनका लागि कुनै विशेष फारम अनिवार्य गरिएको छैन तापनि एकरूपताका लागि अनुसूची ४ मा दिइएको फारम प्रयोग गर्न सकेमा बढी जानकारीमूलक हुने विश्वास गरिएको छ। यस्तो आयोजना विवरण फारम तयार गर्न गाविसका पदाधिकारीहरूले स्थानीय जनतासँगै बसी काम गर्नुपर्दछ।

चित्र १४ : ग्रामीण पहुँच सुधारका कार्यहरूको कार्यान्वयन

जिल्लास्तरमा अन्तरविषयगत-क्षेत्र तथा आयोजनाको प्राथमिकता निर्धारण

पृष्ठभूमि

दोश्रो चरणको क्रियाकलाप गाविसस्तरमा केन्द्रित हुन्छ। गाविस योजनाकारले पहुँच-अनुसूचकाङ्क गणना गर्दछन्। यस्ता अनुसूचकाङ्कहरूले उक्त गाविसभित्रका बस्तीहरूमा पहुँच-अवस्था सुधार गर्नुपर्ने विषयगत-क्षेत्रको प्राथमिकता-प्राप्त बस्तीहरूको पहिचान तथा समाधानका उपायहरूको निष्कर्ष गरी प्राथमिकताका आधारमा लगानी निर्धारण गर्न सहयोग गर्दछन्। यस दोश्रो चरणमा प्रत्येक गाविसद्वारा आफ्नो क्षेत्रभित्रका क्रियाकलाप मात्र समेटिने हुनाले अर्को गाविसको क्रियाकलापसँग सरोकार राखेका हुँदैनन्। त्यसैले हरेक गाविसले आ-आफ्ना गाविसभित्रका प्राथमिकता-प्राप्त आयोजनाहरूको सूची तयार गरी लगानीको लागि प्राथमिकता तोक्दछन्। यस चरणमा कुनै गाविसभित्रको प्राथमिक विद्यालयको महत्व अर्को गाविसभित्रको प्राथमिक विद्यालयभन्दा बढी वा कम के छ, छलफल गरिएको वा दाँजिएको हुँदैन।

दोश्रो चरणमा गरिएको विश्लेषणको आधारमा जिविसका पदाधिकारीले तेस्रो चरणमा गाविसहरूबीच तुलना गरी प्रत्येक विषयगत-क्षेत्रका लागि प्राथमिकता-प्राप्त गाविसहरूको पहिचान गर्दछन्। यसका लागि जिल्लाभित्रका गाविसहरूको तुलनात्मक विश्लेषण गरिएको हुन्छ। यस तेस्रो चरणको क्रियाकलापभित्र एकातर्फ हरेक गाविसको पहुँच-अवस्थाको तुलना गरी प्रत्येक विषयगत-क्षेत्रको लागि लगानी-प्राथमिकता तोकिन्छ भने अर्कोतर्फ जिल्लाले लगानीको लागि प्राथमिकता दिनुपर्ने विषयगत-क्षेत्रको पनि पहिचान गरिन्छ।

यस तेस्रो चरणका क्रियाकलापमा स्थानीय सरकार (निकाय) को रूपमा परिकल्पना गरिएको जिल्ला विकास समिति र विषयगत मन्त्रालयका जिल्लास्थित कार्यालयहरू मिलेर संयुक्तरूपमा गाविसका तथ्याङ्क विश्लेषण गरी प्राथमिकता तोक्दछन्। साथै, सेवा सुविधा बारे अपनाउने र ष्ट्रियस्तरका मापदण्ड र गुणस्तर बारेमा छलफल गरी जिल्लामा प्रयोग गर्ने उपयुक्त मापदण्डको समेत निर्धारण गर्दछन्।

यस तेस्रो भागमा निम्न चरणहरू समेटिएका हुन्छन् -

१. विषयगत-क्षेत्रका लागि प्राथमिकता-प्राप्त गाविसको पहिचान
२. जिल्लास्तरको लगानीको लागि विषयगत-क्षेत्रको पहिचान र प्राथमिकता निर्धारण
३. जिल्लास्तरका आयोजनाहरूको पहिचान र प्राथमिकीकरण
४. जिल्लास्तरको पहुँच-नक्साङ्कन

विषयगत-क्षेत्रका लागि प्राथमिकता-प्राप्त गाविसको पहिचान

दोश्रो भागमा गणना गरिएको विषयगत-क्षेत्रको पहुँच-अनुसूचकाङ्कले त्यस गाविसमा उक्त विषय-क्षेत्रको पहुँचको अवस्था इङ्गित गर्दछ। उदाहरणका लागि अनुच्छेद ६ को तालिका ६ मा भोर्ले गाविसको प्राथमिक विद्यालयसम्मको पहुँच-अनुसूचकाङ्क = १९६५ गणना गर्दा अपनाइएको

प्रक्रियासहितको विवरण दिइएको छ । जिल्ला विकास समितिले यस प्रक्रियाबाट प्राप्त सबै गाविसहरूको विभिन्न विषयगत-क्षेत्रका पहुँच-अनुसूचकाङ्कहरूको संयोजन गर्दछ । यस अनुसूचकाङ्कको आधारमा जिविसहरूले प्रत्येक विषयगत-क्षेत्रका लागि प्राथमिकता-प्राप्त गाविसहरूको महत्वक्रम तयार गर्दछन् । जति ठूलो पहुँच-अनुसूचकाङ्क हुन्छ त्यति नै बढी पहुँच-समस्या छ भन्ने आधारमा बढी अनुसूचकाङ्क भएका गाविसहरूलाई त्यस विषयगत-क्षेत्रको प्राथमिकतामा राखी हरेक विषयगत-क्षेत्रका लागि गाविसहरूको प्राथमिकता सूची तयार गरिन्छ । तल दिइएको तालिका ७ मा रसुवा जिल्लाका गाविसहरूको प्राथमिक विद्यालयसम्मको पहुँच-अवस्था देखाइएको छ ।

उदाहरणमा पहुँच-अनुसूचकाङ्कका आधारमा पहिलो ३ वटा प्राथमिकताका गाविसहरू निम्नानुसार छन् -

भोर्ले गाविस प.अ. = १९६५

समरथली गाविस प.अ.= १७१३

लहरेपौवा गाविस प.अ.= १२७२

पहुँच-अनुसूचकाङ्कका आधारमा जिल्ला विकास समितिले यी गाविसहरूलाई प्राथमिक विद्यालयतर्फ पहुँचमा समस्या भएका गाविसहरूको रूपमा लगानीका लागि उच्च प्राथमिकतामा राख्नुपर्ने हुन जान्छ ।

तालिका ७ : रसुवा जिल्लाको प्राथमिक विद्यालयसम्मको पहुँच-अवस्था

गाविस	वस्ती संख्या	घरधुरी संख्या	वस्तीभित्रै विद्यालय भएका प्रतिशत	प्राथमिक विद्यालयतर्फको पहुँच-अनुसूचकाङ्क	औसत पहुँच-अवस्था
	(क)	(ख)	(ग)	(घ)	(ङ)
भोर्ले	२०	१०५८	४५	१९६५	१.८६
बृद्धिम	७	१७९	७१	३०२	१.६९
डाँडागाँउ	१०	२८१	५०	९२२	३.२८
धुन्चे	९	३७२	६७	११७	०.३१
गतलाङ्ग	५	३४०	८०	९७	०.२९
गोल्मुङ्ग	९	३६८	८९	२६८	०.७३
हाकु	२	२४३	१००	१०३९	४.२८
लाङ्गटाङ्ग	४	४९३	२५	९४	०.१९
राम्चे	७	९७६	१००	५१६	०.५३
समरथली	१७	९६१	५३	१७१३	१.७८
स्याफू	५	८४	४०	४३६	५.१९
ठूलो गाउँ	१०	३८७	४०	२२६	०.५८
लहरेपौवा	११	७६४	८२	१२७२	१.६६
थुमन	६	३४४	८३	४५०	१.३१
टिमुरे	८	२८५	३८	१३०	०.४६
यासा	३	२१८	१००	०	०.००
वैवुङ्ग	३	८४	१००	९३५	११.१३
चिलिमे	१५	८१२	४७	३०३	०.३७
जम्मा	१५१	८२४९	६०	१०७८५	१.३१

माथिको तालिकाको अन्तिम लहर (महल ड)मा औसत पहुँच अङ्क देखाइएको छ । यो अङ्क सम्बन्धित गाविसको विषयगत-क्षेत्रको अनुसूचाङ्क (महल घ) लाई त्यस गाविसको घरधुरी संख्या (महल ख) ले भाग गरेर निकालिएको हो । यस्तो औसत अङ्कले ठूलो बस्ती भएका कारण आयोजना प्राथमिकीकरण हुने अवस्था निराकरण गरी प्रत्येक घरधुरी संख्याको सम्बन्धित सेवासम्मको औसत पहुँचको आधारमा पहुँच-अवस्था इङ्गित गर्दछ ।

सूत्रमा,

$$\text{औसत अनुसूचकाङ्क} = \frac{\text{गाविसको पहुँच-अनुसूचकाङ्क}}{\text{घर धुरी संख्या}}$$

माथिको उदाहरणमा, भोर्ले गाविसको प्राथमिक विद्यालयको औसत पहुँच-सूचकाङ्क १.८६ हुन आएको छ ।

यस्तो औसत अनुसूचकाङ्कको प्रयोग विशेष क्षेत्र वा उद्देश्यका आयोजना पहिचान र प्राथमिकीकरण गर्नमा हुन्छ । उदाहरणका लागि कुनै दातृ समुदायले छरिएर रहेको दुर्गम गाउँका प्राथमिक विद्यालयमा मात्र लगानी गर्ने योजना तर्जुमा गर्नलाई त्यस्ता गाउँको मात्र औसत हेरी प्राथमिकता तोक्न यस्तो सूचकाङ्क प्रयोग गर्न सक्तछन् । यसमा औसत अनुसूचकाङ्क जति ठूलो हुन्छ त्यति नै प्राथमिक विद्यालयसम्मको पहुँचमा समस्या छ भन्ने बुझ्नुपर्ने हुन्छ । माथिको तालिका नं. ७ को अन्तिम लहर अनुसार निम्नानुसारका गाविसहरू यस्तो विशेष कार्यक्रमका प्राथमिकतामा पर्न जान्छन् ।

१. धैवुङ्ग	=	११.१५
२. स्याफ्रु	=	५.१९
३. हाक्	=	४.२८

विशेष प्राथमिकताका आयोजनाहरूको पहिचान र प्राथमिकीकरण गर्न पनि गाविसले दोश्रो चरणमा गरेको समाधानका उपायहरूको थप विश्लेषण गरी उक्त विशेष कार्यक्रम तथा लक्षित वर्गका आधारमा आयोजनाको प्राथमिकीकरण गरी कार्यान्वयनमा ल्याइन्छ ।

जिल्लास्तरमा अन्तर्विषयगत-क्षेत्रको प्राथमिकता पहिचान

जिल्लास्तरमा अन्तर्विषयगत क्षेत्रको प्राथमिकता पहिचान गर्नु नै तेस्रो चरणको विश्लेषणको अन्तिम दायरा हो । यस चरणमा थप विश्लेषणभन्दा पनि गाविसस्तरमा गरिएका विश्लेषणलाई आधार बनाई विषयगत-क्षेत्रको पहिचान गरिन्छ । उदाहरणका लागि माथि उल्लेखित तालिका ७ को महल (घ) मा रसुवा जिल्लाका विभिन्न गाविसमा गाविसस्तर प्राथमिक शिक्षाको पहुँच-अनुसूचकाङ्क निकालिएको छ । यसैगरी अन्य विषयगत-क्षेत्रमा पनि पहुँच-अनुसूचकाङ्क निकालिएका हुन्छन् । यसरी निकालिएका अनुसूचकाङ्कहरूलाई एउटा तालिकामा राखी विषयगत-क्षेत्र अनुसार जोड निकाल्दा त्यस विषयगत-क्षेत्रमा जिल्लास्तरको पहुँच-अनुसूचकाङ्क निस्कन्छ । यस्ता कूल अनुसूचकाङ्कहरूको तुलना गर्दा जिल्लास्तरमा प्राथमिकता-प्राप्त क्षेत्रको पहिचान हुन्छ । तल दिइएको तालिका ८ मा रसुवा जिल्लाका विभिन्न विषयगत-क्षेत्रको कूल पहुँच-अनुसूचकाङ्क गणना गरिएको छ ।

तालिका ८: जिल्लास्तरमा विभिन्न विषयगत-क्षेत्रका पहुँच-अनुसूचकाङ्कहरूको तुलनात्मक तालिका

गाविस	खानेपानी	प्राथमिक विद्यालय	प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र	टेलिफोन सेवा	हुलाक सेवा	यातायात सेवा	स्थानीय बजार	गाविस केन्द्र
भोर्ले	१२५७	१९६५	२४८३	२३७२	८१७	५८१५	४२५	१६३८
बुद्धिम	८०५	३०२	४६४	५५१	४२७	१२३३	५३६	३७७
डाँडागाँउ	७३३	९२२	१०२६	१३६८	७५३	१७६१	१३३२	७५३
धुन्चे	११९७	११७	१८३	०	०	३४०	०	०
गतलाङ्ग	११८१	९७	११०४	५६२	९७	१७२३	१४५२	२९१
गोल्जुङ्ग	२७५	२६८	६३६	०	०	८५६	२२०	११
हाक्	२१३१	१०३९	१५५४	२५४९	८१३	२५९४	२०२१	८३३
लाङ्गटाङ्ग	१७६	९४	१०१	५५२	०	४६१	०	०
राम्चे	५५१	५१६	५११	९९९	५५२	१३०४	६३	२२१
समरथली	३२२०	१७१३	१३०९	३८५३	९९७	५१४०	१८९०	९९७
स्याफु	३७४	४३६	१२९७	५२७	६९९	६८५	२३३	६९९
ठूलो गाऊँ	५१७	२२६	२८२	४१४	७२	७८०	३५४	८४
लहरेपौवा	२४३६	१२७२	१६२२	३९२	७०१	८३१	०	७७७
धुमन	६५६	४५०	३५०	४७०	१४६	९२४	२३०	६६
टिमुरे	७५६	१३०	६१	५२९	२४	५९८	४५६	२४
यासाँ	५४२	०	१५३८	४०१८	१६५४	६१९०	३३२६	१६५४
धैबुङ्ग	१४९०	९३५	१४६९	४०३	८९	१०८३	०	३२०
त्रिलिमे	५०१	३०३	५२५	३५६	३९२	७८९	२५३	१२९७
जम्मा	१८७९८	१०७८५	१६५१९	१९९१५	८२३३	३३१०७	१२७९१	१००४२

यस तालिकाले जिल्ला विकास समितिका योजनाकारहरूलाई कुनकुन गाविसमा के के विषयगत-क्षेत्रको वास्तविक आवश्यकता छ र स्रोतको विनियोजनमा के कति विचार पुऱ्याउनु पर्दछ, कुन विषयगत-क्षेत्रका लागि आयोजनाहरूको आवश्यकता हुन सक्तछ भन्ने बारेमा निर्णय गर्न सहयोग पुऱ्याउँदछ । यसैगरी यो तालिका विषयगत-क्षेत्रमा लगानी गर्ने अन्य विषयगत कार्यालयहरूलाई समेत उत्तिकै उपयोगी हुन सक्तछ ।

माथिको तालिका अनुसार रसुवा जिल्लाका लागि निम्न विषयगत-क्षेत्रहरू लगानी-प्राथमिकतामा पर्दछन्

१. यातायात क्षेत्र (पअसू) = ३३१०७
२. संचार (टेलिफोन) क्षेत्र (पअसू) = १९९१५
३. खानेपानी क्षेत्र (पअसू) = १८७९८
४. प्राथमिक स्वास्थ्य क्षेत्र (पअसू) = १६५१९

तथ्यको आधारमा जिल्ला विकास समितिका पदाधिकारीहरूले विषयगत-क्षेत्र अनुसार हरेक गाविस, इलाका तथा जिल्लाको पहुँच-समस्यालाई सजिलै बुझ्नेछन् । यस्तो सूचना वा जानकारीले उनीहरूलाई कुन विषयगत-क्षेत्रमा सबैभन्दा बढी स्रोतको आवश्यकता छ र पहुँचका हिसाबले कुन क्षेत्र संवेदनशील छ भन्ने निर्णयमा पुग्न मद्दत पुऱ्याउँदछ ।

जिल्लास्तरीय आयोजनाको पहिचान र प्राथमिकीकरण

जिल्लाका पदाधिकारीहरूले तेश्रो चरणमा गर्नुपर्ने अन्तिम कार्य भनेको जिल्लास्तरका आयोजनाको पहिचान र प्राथमिकीकरण हो । विकास बजेट विभिन्न विषयगत-क्षेत्र अनुसार छुट्टयाइन्छ र सम्बन्धित प्राविधिक फाँट वा निकायमार्फत खर्च गर्ने व्यवस्था मिलाइएको हुन्छ । यसरी केन्द्रमा विषयगत निकायहरूले गर्ने बजेटको बाँडफाँडमा जिविस, नगरपालिका वा गाविसहरूले पार्नसक्ने प्रभाव ज्यादै न्यून हुन्छ । तर केन्द्रस्तरमा नीति निर्माण गर्दा कुनै विषयगत-क्षेत्रमा गरिने लगानी अन्य विषयगत-क्षेत्रमा गरिने लगानीभन्दा किन बढी आवश्यक छ भनी तथ्यगत आधारमा उनीहरूले देखाउन सक्नुपर्दछ । लगानीको वास्तविक आवश्यकता पहिचान र प्राथमिकीकरण गर्न वस्तुगत आधार प्रयोग गर्नु उपयुक्त हुन्छ र यसका लागि एकीकृत ग्रामीण पहुँच योजना-तर्जुमा-विधिको उपयोग गरी विद्यमान अवस्था र राष्ट्रिय कार्यक्रमले राखेको लक्ष्यका आधारमा पहुँचको खाडललाई तथ्य र प्रमाणका रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ । यसो गरेमा स्थानीय निकायहरूले ग्रापयको प्रयोग गरी स्थानीय आवश्यकताको पहिचान गर्दा देखिनै सम्बन्धित विषयगत-क्षेत्रको लगानीलाई पनि क्रमशः प्रभाव पार्न सक्छन् ।

विषयगत-क्षेत्रको बजेट विनियोजन सदा राजनैतिक प्राथमिकताको विषय हो भन्ने कुरालाई योजनाकारहरूले मुख्य रूपमा ध्यानमा राख्नुपर्दछ । विभिन्न विषयगत-क्षेत्रहरूमा गरिने पहुँच-अनुसूचकाङ्को तुलना गरेर प्रस्तुत गरिने तथ्यहरू नीति निर्माता र बजेट विनियोजन पदाधिकारीहरूलाई प्रभाव पार्ने प्रसारको लागि एउटा महत्वपूर्ण विषय भए पनि यो एउटा उपायले मात्र पर्याप्त बजेट प्राप्त गर्न सकिन्छ भन्ने चाहिँ होइन । राष्ट्रिय नीति, मापदण्ड र गुणस्तरका आधारमा मुलुकले किटान गरेका लक्ष्यहरूसँग यस्ता सूचकहरू तुलना गरिनु पर्दछ । यसो गर्न सकेमा विभिन्न विषयगत-क्षेत्रमा पहुँचको विद्यमान अवस्था, नीति र लक्ष्य बीचको पहुँच-खाडललाई पहिचान गर्न र मापन गर्न सकिन्छ । उदाहरणका लागि श्री ५ को सरकारको खानेपानी सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति र लक्ष्य अनुसार दशौँ योजनाको अन्त्यसम्म ८० प्रतिशत जनतालाई शुद्ध खानेपानीसम्मको पहुँचमा पुऱ्याउने लक्ष्य छ र सर्वेक्षणले कुनै जिल्लामा केवल ३० प्रतिशत मात्र जनताको खानेपानीसम्म पहुँच रहेको पाइएमा पहुँचमा ५० प्रतिशत खाडल रहेको तथ्य देखिन जान्छ ।

धेरैजसो प्राथमिकताप्राप्त स्थानीय आयोजनाहरू गाविसस्तरमा सञ्चालन हुन्छन् र त्यसका लागि बजेटको व्यवस्था जिविसस्तरमा उपलब्ध हुन्छ । तर सबै जिविसहरूको आन्तरिक स्रोत समान छैन । धेरै स्थानीय विकासका विषयगत-क्षेत्रहरू गविसस्तरमा पर्ने भए पनि कतिपय विषयगत-क्षेत्रहरू गाविसको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्दैनन् र यस्ता क्षेत्रहरू जिविसको जिम्मेवारीभित्र पर्न जान्छन् । जिविसको जिम्मेवारी र उत्तरदायित्वभित्र पर्ने विषयगत-क्षेत्रहरूमा जिल्ला सडकहरू, स्वास्थ्य केन्द्र/अस्पतालहरू, माध्यामिक विद्यालय, कृषि तथा पशु सेवा-केन्द्र आदि पर्दछन् । यसैगरी विशेष किसिमको प्रविधि आवश्यक पर्ने, बढी लगानी चाहिने, एकभन्दा बढी गाविसलाई छुट्टे ठूला स्थानीय विकासका आयोजनाहरू पनि जिविसको जिम्मेवारीभित्र पर्दछन् । यस्ता विषयगत-क्षेत्रहरूमा जिल्ला विकास समितिले गाविसस्तरमा प्राप्त पहुँच-अनुसूचकाङ्को थप विश्लेषण गरी बहुविषयगत एकीकृत प्रणालीका आधारमा पहुँच-समस्या समाधानका लागि विशेष ध्यान पुऱ्याउनु पर्दछ । जिविसले यस्ता क्षेत्रको योजना तर्जुमा गर्दा प्रत्यक्ष प्रभाव पर्ने सबै गाविसका प्रतिनिधिसहितको क्षेत्रीय बैठकको आयोजना गरी वास्तविक आवश्यकता पहिचान

गर्नुपर्दछ । यस्तो बैठक यातायात क्षेत्रको योजना तर्जुमा गर्दा विशेष आवश्यक देखिन्छ र यो निकै उपयोगी हुन्छ । उदाहरणका लागि कुनै सेवासम्मको पहुँचमा अभिवृद्धि ल्याउन केही गाविसहरूले यातायातको सुधारलाई पहिलो प्राथमिकताका रूपमा लिएका हुन्छन् तर उक्त प्रस्तावित सडकले विद्यमान यातायात सेवा पुगिरहेको गाविसलाई शुरु-विन्दु मानेर प्रस्ताव गरिएको हुन्छ । शुरु-विन्दु क्षेत्रका बासिन्दाका लागि उक्त विषयगत क्षेत्र प्राथमिकताको क्षेत्र नहुन पनि सक्तछ । यस्तो अवस्थामा उक्त शुरु-विन्दुका बासिन्दाको सहयोग र संलग्नता प्राथमिकतामा परेका गाविसको जतिकै हुनु पर्ने हुन्छ । यस्तो योजना तर्जुमामा सबै सम्बद्ध पक्षहरूसँग पर्याप्त छलफल गर्नुपर्दछ र सम्भावित सबै उपायहरूको पहिचान गर्न जिविसले गाविसको दायराभन्दा फराकिलो ढंगले विचार गरी निर्णय लिनु पर्दछ । यसरी आवश्यकताका आधारमा पहिचान गरिएको आयोजनाको लेखाजोखा “जिल्ला यातायात गुरु योजना तयारी म्यानुअल” अनुसार गरी छनौट प्रक्रियामा लैजानु पर्दछ ।

अर्को उदाहरणका रूपमा स्वास्थ्य केन्द्र वा अस्पतालको निर्माणलाई लिन सकिन्छ । प्रत्येक संसदीय निर्वाचन क्षेत्रमा एउटा अस्पताल/स्वास्थ्य केन्द्रको स्थापना गर्ने सरकारको विद्यमान नीति रहेको छ । यस्तो सुविधा स्थापना गर्न त्यस क्षेत्रका गाविसहरूको क्षेत्रीयस्तरको गोष्ठी आयोजना गरी पहुँच सुलभ हुने स्थान चयन गर्नुपर्दछ । संभाव्य स्थलको चयन गर्दा त्यस क्षेत्रका बासिन्दाहरूले सेवा प्राप्त गर्न खर्चिने समयलाई नै मुख्य रूपमा ध्यान दिनुपर्दछ । यस्तो सेवाको स्थल चयन गर्दा जुन गाविसको पहुँच अनुसूचाङ्क सबैभन्दा बढी छ त्यस्तो स्थानमा गर्नुपर्दछ भन्ने नभई कुन स्थानमा स्थापना गर्दा पहुँच सहज हुन्छ र सबै गाविसका बस्तीहरूको पहुँच-अनुसूचाङ्क कम हुन्छ भन्ने पक्षमा बढी ध्यान दिनुपर्दछ ।

यी माथिका उदाहरणहरूमा सेवा-प्रवाह सम्बन्धी नक्सा तयार गर्नुपर्दछ । उक्त सेवा-प्रवाह नक्सामा सेवा लिने जनताको सेवा-केन्द्रतर्फको प्रवाह र सेवा प्रदान गर्ने संस्थाले पुऱ्याउने सेवा-क्षेत्र दुवै देखाइएका हुन्छन् । यस्तो नक्साले जिल्लाका योजनाकार तथा पदाधिकारीहरूलाई जनता र सेवा-केन्द्र दुवैको अवस्था बुझ्न मद्दत पुऱ्याउँदछ ।

तल दिइएको तालिका ९ मा विभिन्न गाविसका बस्तीहरूका जनताले बस-सेवा प्राप्त गर्न यात्रा गर्ने समय र बस बिसौनीको नाम समेत दिइएको छ। यसले सेवा-केन्द्र र जनताको सेवा लिने बहाव पत्ता लगाउन सजिलो हुन्छ।

तालिका ९: रसुवा जिल्लाको यातायात सेवा सम्बन्धी बहाव

गाविस	बस्ती संख्या	घरधुरी संख्या	बस-बिसौनीको नाम	पैदल यात्रा समय (मिनेटमा)	बस-सेवा प्राप्त हुने पटक
भोर्ले	२०	१०५८	घुम्ती (१२), कालिकास्थान (८)	१३४	२
बृद्धिम	७	१७९	स्याफ्रु	३७७	२
चिलिमे	१०	२८१	स्याफ्रु	२१०	२
डाडागाँउ	९	३७२	वेत्रावती	२३१	८
धुन्चे	५	३४०	धुन्चे (२), ठाडे (१), सोले (१), भिमली (१)	४०	४
गतलाङ्ग	२	३६८	ठूलो भाखुँ (१), स्याफ्रु (१)	१८०	२
गोल्मुङ्ग	४	२४३	स्याफ्रु	१२०	२
हाकु	७	४९३	धुन्चे (५), वेत्रावती (२)	४०३	४
धैवुङ्ग	९	९७६	कालीकास्थान (५), एकपाने(१), वेतेनी (१), धारापानी (१), कटुन्जे (१)	१६	४
लहरेपौवा	१७	९६१	वेत्रावती (८), कालीकास्थान(८), घुम्ती (१)	४९	६
लाङ्गटाङ्ग	५	८४	स्याफ्रु	६९०	२
राम्चे	१०	३८७	द्रवचेत (५), गोचेत (३), ठाडे (१), ओखेनीटार (१)	६७	३
समरथली	११	७६४	कालीकास्थान (८), वेत्रावती (३)	२६०	४
स्याफ्रु	६	३४४	स्याफ्रु (५), धुन्चे (१)	९६	२
ठूलो गाऊँ	८	२८५	वेत्रावती	१५०	६
धुमन	३	२१८	स्याफ्रु	१८०	२
टिमुरे	३	८४	स्याफ्रु	३२०	२
यासाँ	१५	८१२	कालीकास्थान (९), धुन्चे (४), घुम्ती (२)	३०३	४

जिल्लास्तरको विषयगत-क्षेत्र तथा आयोजनाको प्राथमिकता-प्राप्त नक्सा तयारी जिल्लास्तरमा तयार गरिने नक्साले निम्नानुसारका तीन किसिमको जानकारी दिन्छ ।

१. पहुँच-अवस्था दर्शाउने नक्सा – यस नक्साले प्रत्येक गाविसको औसत पहुँच-अवस्थाको जानकारी प्रदान गर्दछ ।
२. विषयगत-क्षेत्र अनुसारको गाविस-प्राथमिकता-नक्सा – यो नक्सा प्रत्येक गाविसको पहुँच-अनुसूचकाङ्कका आधारमा तयार गरिन्छ । प्राप्त कूल अनुसूचकाङ्कलाई आधार बनाई जिल्ला विकास समितिले विषयगत-क्षेत्रमा लगानीको प्राथमिकताको स्तर निर्धारण गर्दछ । प्राथमिकता निर्धारण गर्दा उच्च, मध्यम र न्यून गरी तीन तहमा विभाजन गरिए अनुसार यस नक्साको तयारी गरिएको हुन्छ ।
३. जिल्लास्तर-आयोजना-नक्सा – यस नक्सामा विभिन्न विषयगत-क्षेत्रमा तय गरिएका जिल्लास्तरका आयोजनालाई प्राथमिकता खुल्ने गरी अंकित गरिन्छ ।

नक्सा तयारी सम्बन्धी विस्तृत प्रक्रिया डोलिडारले तयार गरेको प्राविधिक म्यानुअलमा दिइएको छ ।

१ ग्रापयो लागू गर्ने संरचनागत व्यवस्था

ग्रापयोको मुख्य उद्देश्य स्थानीय निकायको योजना तर्जुमा क्षमता विकास तथा अभिवृद्धि गर्नु हो । त्यसैले ग्रापयो कार्यान्वयनका लागि छुट्टै संरचना निर्माण गर्नुभन्दा विद्यमान संरचनाभित्रै व्यवस्था गरिएको योजना-तर्जुमा-विधिमा यसलाई समाहित गरी सुधार गर्नुपर्ने हुन्छ । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५ र यसको नियमावली अनुसार प्रत्येक स्थानीय निकाय (जिविस, नगरपालिका र गाविस) हरूले वार्षिक तथा आवधिक योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ । त्यसकारण यी निकायहरूमा विद्यमान संरचनाभित्रै योजना तर्जुमाका लागि संगठनात्मक व्यवस्था भैसकेको हुन्छ ।

गाविसस्तर

श्री ५ को सरकारले प्रत्येक गाविसमा एकजना गाविस सचिवको व्यवस्था गरेको छ । यसरी प्रत्येक गाविसमा एक जना मात्र पूर्णकालीन कर्मचारी रहेको हुन्छ । गाविस सचिवले गाविसभित्रका दैनिक क्रियाकलापका साथै विकास योजना तर्जुमाको जिम्मेवारी समेत सम्हाल्नुपर्ने हुन्छ । गाविस एक जनप्रतिनिधिमूलक निर्वाचित संस्था भएकाले ग्रापयो लागू गर्दा कार्यस्थलमा सहयोग पुऱ्याउनु र निर्णय प्रक्रियामा सक्रियतासाथ भाग लिनु गाविस पदाधिकारीहरूको प्रमुख जिम्मेवारी हो । ग्रापयो सरल रूपमा कार्यान्वयन गर्न गाविसले एउटा विशेष समिति गठन गरी सहयोग पुऱ्याउनु पर्दछ । गाविसभित्र यो विधिको कार्यान्वयन गर्ने पर्याप्त क्षमता नभएको खण्डमा क्षमता अभिवृद्धि गराउन र केही क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न परामर्श सेवाको उपयोग पनि गर्न सकिनेछ । तर यस्तो परामर्श सेवाको उपयोग पहिलो वर्षमा मात्र सीमित राख्नु पर्दछ ।

जिविसस्तर

जिविसको विद्यमान संगठन-संरचनामा योजना शाखा लगायत विभिन्न विषयगत शाखाहरूको व्यवस्था छ । ग्रापयोलाई यिनै संरचनामार्फत नै लागू गर्ने व्यवस्था गरिनु पर्दछ । जिविसले ग्रापयो प्रक्रियामा सहयोग पुऱ्याउनु, सरल रूपमा यसको कार्यान्वयन गर्न र जिविसलाई यसबारे सल्लाह दिन एउटा विशेष समितिको गठन गर्न पनि सक्तछ । बस्तीस्तरमा गाविसमार्फत सङ्गलन गरिएका तथ्याङ्कलाई जिविसले भण्डारण गर्नुपर्दछ । यसैगरी नक्साङ्कन तथा विश्लेषणका कम्प्युटर सफ्टवेयरहरू चलाउनुका साथै अन्य उन्नत प्रविधिको प्रयोग सम्बन्धी क्षमता जिविसले

विकास गर्नुपर्दछ । ग्रापयोको प्रयोग मुख्य गरी स्थानीय पूर्वाधारका योजना तर्जुमामा हुने भएकाले यसको व्यवस्थापन जिविसको प्राविधिक शाखा/जिल्ला प्राविधिक कार्यालयले गर्दा प्रभावकारी हुन्छ । यसमा जिल्लास्तरका विभिन्न निकायको संलग्नता हुने भएकाले यसको प्रभावकारी उपयोग र समन्वय गर्न जिविस सचिव (स्थानीय विकास अधिकारी) को संयोजकत्वमा एउटा कार्यान्वयन समिति गठन गर्नु उपयुक्त हुन्छ । उक्त समितिमा खानेपानी, शिक्षा, कृषि, पशु, स्वास्थ्य, सिंचाई जस्ता विषयगत कार्यालयका प्रमुख/शाखा प्रमुखहरूका साथै जिविसका योजना अधिकृत सदस्य र जिल्ला प्राविधिक कार्यालयका प्रमुख सदस्य सचिव रहने व्यवस्था गर्नुपर्दछ । यस समितिको सल्लाहकारमा जिविसका सभापति र पूर्वाधार विकास समितिका संयोजक रहने व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

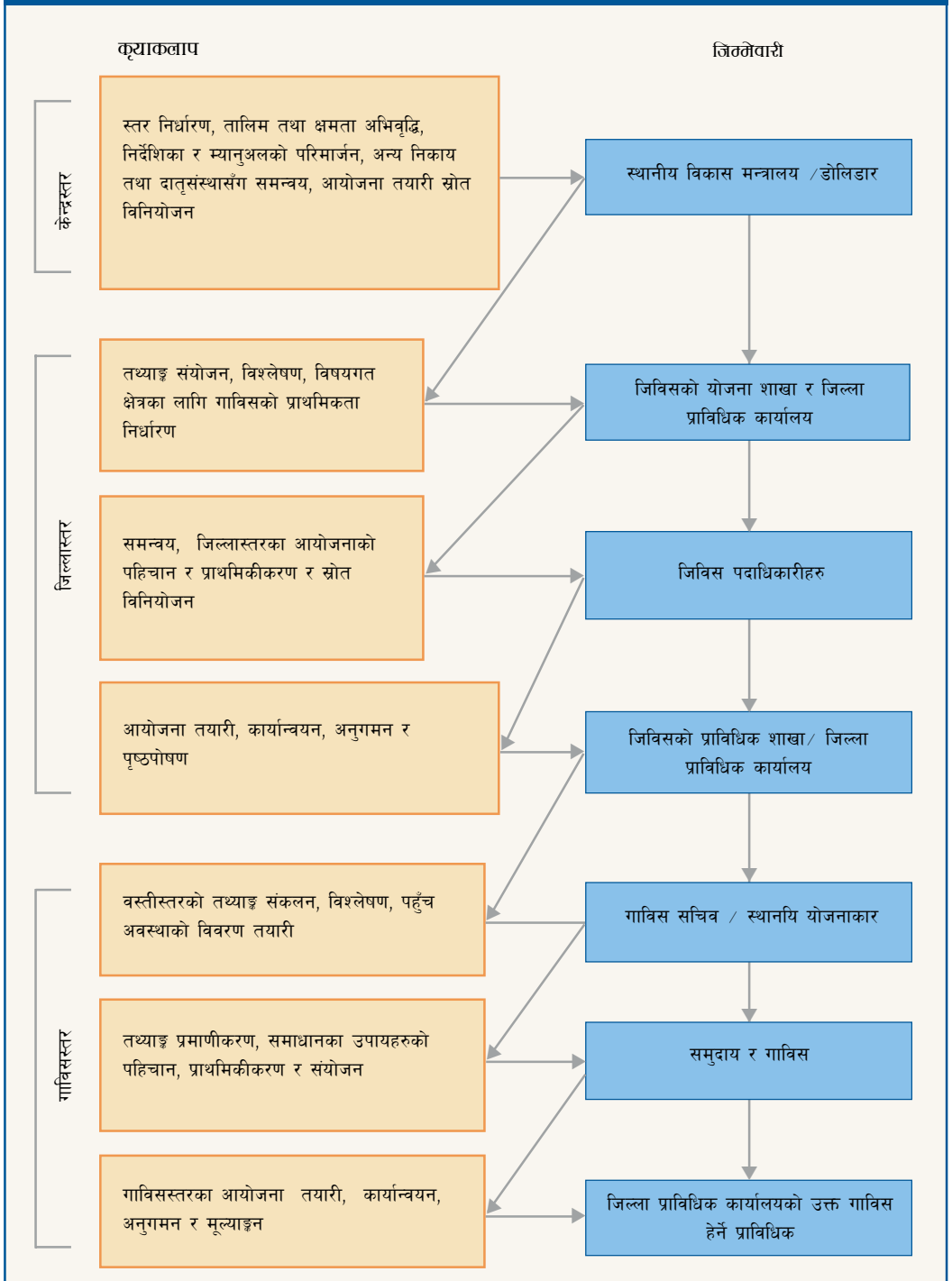
स्थानीय विकास मन्त्रालय र स्थानीय पूर्वाधार विकास तथा कृषि सडक विभाग ग्रापयोको सन्दर्भमा स्थानीय विकास मन्त्रालयको भूमिका नीति निर्माताको रूपमा रहने र डोलिडारको भूमिका स्थानीय निकायलाई यस सम्बन्धी क्षमता अभिवृद्धिका लागि प्राविधिक सहयोग पुर्याउने रहनेछ । ग्रापयोको कार्यान्वयन सरल भए पनि स्थानीय निकायको लागि यो एउटा नयाँ प्रयोग हो । त्यसैले विद्यमान योजना-तर्जुमा-प्रणालीभित्र यसलाई समाहित गर्नु, आवश्यकता अनुसार परिमार्जन गर्नु र नीतिगत परिवर्तन हुँदा सोही अनुसारको परिमार्जन गर्नु यी केन्द्रीय निकायका भूमिका हुन् ।

ग्रापयो स्थानीय पूर्वाधारको योजना तर्जुमाको एउटा एउटा वस्तुगत औजार भएकोले स्थानीय विकास मन्त्रालयको तर्फबाट स्थानीय पूर्वाधार विकास तथा कृषि सडक विभाग (डोलिडार)ले हालसम्म यसको विकासमा सहयोगी तथा समन्वयको भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ । यसैक्रममा यस विभागले चार जिल्लामा नमूना परीक्षण र रसुवा जिल्लामा यसको प्रयोग गरी यस सम्बन्धी निर्देशिका, प्राविधिक म्यानुअल आदिको तयारी गरेको छ । डोलिडारले हालसम्म निर्वाह गरेको भूमिका र उपलब्ध क्षमता आदिका आधारमा यस विभागको योजना शाखा ग्रापयोको प्रयोग र जिल्लास्तरको क्षमता अभिवृद्धिका लागि स्थानीय विकास मन्त्रालयको तर्फबाट सम्पर्क शाखाको रूपमा रहनु उपयुक्त हुने देखिन्छ । तसर्थ, यो विधिलाई स्थानीय विकासको योजना तर्जुमाको मूल प्रवाहमा ल्याउन, स्थानीय तहका कर्मचारी तथा पदाधिकारीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्न र स्रोतको उचित प्रयोग गर्न डोलिडारले केन्द्रीयस्तरमा नेतृत्वदायी भूमिका खेल्नेछ ।

स्थानीय पूर्वाधार विकास नीति २०६१ ले स्थानीय पूर्वाधार विकासका बढीभन्दा बढी विषयगत क्षेत्रहरू स्थानीय निकायलाई निक्षेपण गर्ने नीति लिएको छ, जसले जिविसको भूमिका र दायित्वलाई भन फराकिलो पारेको छ । जिविसले स्थानीय पूर्वाधारको योजना तर्जुमाको मूलधारको रूपमा ग्रापयोको प्रयोग गर्न सकेमा स्थानीय निकायलाई यसले समय अनुसार वास्तविक मागका आधारमा योजनाको पहिचान गरी लगानी गर्न सहयोग पुर्याउनुका साथै बढ्दो जिम्मेवारी सफलतासाथ वहन गर्न मद्दत गर्दछ ।

तल दिइएको लेखा-चित्रले ग्रापयो कार्यान्वयनको संगठनात्मक र पदीय जिम्मेवारी दर्शाउँछ ।

चित्र १५ : गापयो कार्यान्वयनको संस्थागत तथा पदीय व्यवस्था

स्थानीय विकासका लागि गापयो एउटा उपयोगी योजना तर्जुमाको औजार हो तापनि यसबाट मात्र प्रत्येक समस्याको समाधान मिल्न सक्दैन र यसका पनि सीमितताहरू छन् भन्ने कुरा सधैं ध्यानमा राख्नुपर्दछ। किनभने यसले सेवा, सुविधा र सामग्रीसम्मको भौतिक पहुँच-अवस्थाबारे मात्र कुरा गर्दछ तर पहुँच केवल भौतिक अवस्थाबाट मात्र निर्धारित हुँदैन। गापयो योजना तर्जुमाको वस्तुगत औजारहरूको संग्रह हो, त्यसैले यो एउटा छुट्टै योजना विधि नभई विद्यमान योजना तर्जुमा प्रक्रियाभित्रै समाहित गरी आवश्यकताका आधारमा योजना-तर्जुमा गर्ने कार्यलाई अझ प्रभावकारी बनाउने एउटा औजार मात्र हो। तसर्थ यसले विद्यमान योजना-तर्जुमा-प्रणालीलाई विस्थापित गर्ने नभई सुदृढीकरण गर्ने कार्य गर्दछ।

जनसहभागिता गापयोको महत्वपूर्ण अङ्ग हो। सम्बन्धित गाविसभित्रका विभिन्न समुदायसित सम्बन्धित तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न र वास्तविक आवश्यकता पहिचान गर्न सहभागितात्मक समूह-बैठकहरू आयोजना गर्नु आवश्यक हुन्छ। यो विधिको प्रयोग गर्दा समुदायस्तरमा कस्तीमा पनि दुईवटा बैठकहरूको आयोजना गर्नुपर्ने हुन्छ जसमध्ये पहिलो बैठकबाट समुदायस्तरमा तथ्याङ्क सङ्कलन गरिन्छ भने दोश्रो बैठकबाट ग्रामीण पहुँचको समस्या समाधानका उपायहरू पत्ता लगाई तिनको प्राथमिकताक्रम निर्धारण गरिन्छ। यस्ता बैठकहरूका लागि पर्याप्त समय र स्रोतको व्यवस्था हुनु जरूरी छ। यो औजारको प्रयोग जिविस र गाविसका पदाधिकारी र योजनाकारहरूका लागि नयाँ हुने र केही बढी समय लाग्ने भएका कारणले सम्बन्धित पदाधिकारीहरूले, योजना तर्जुमाका लागि आवश्यक स्रोत र समयका बारेमा पनि विचार पुऱ्याउनु जरूरी छ।

गाविस र जिविसका पदाधिकारीहरू योजना तर्जुमा तथा पहिचानको नयाँ औजारलाई प्रयोगमा ल्याउन गइरहेका छन् भन्ने वास्तविकतालाई यहाँ मनन गर्नु जरूरी छ। स्थानीय पूर्वाधार विकासमा स्थानीय निकायलाई प्राविधिक सहयोग पुऱ्याउने र गापयोका लागि श्री ५ को सरकारको सम्पर्क विभाग भएका कारणले डोलिडारले यो विधिलाई जिविसहरूले उपयुक्त ढंगले संचालन गर्न सक्नु भन्ने कुरामा सचेत रहनु पर्दछ र यो उसको जिम्मेवारी पनि हो। डोलिडारले जिविससँग मिलेर गापयोको प्रयोगद्वारा प्राप्त थप जानकारीहरू उपयुक्त ढंगले संचित गरी तिनको उचित प्रयोग गर्न सक्नुपर्दछ। जिविसहरूसँग गापयोको अभ्यास निम्ति आवश्यक आर्थिक तथा मानवीय स्रोत स्वतः छ भन्ने धारणा नराखी डोलिडारले तिनको क्षमता र स्रोतको अभिवृद्धि गर्नमा सहयोग पुऱ्याउनु पर्दछ।

१०

स्थानीयस्तरको योजना तर्जुमा ग्रापयोको प्रयोग

पृष्ठभूमि

यस निर्देशिकाको अधिल्ला खण्डहरूमा ग्रापयोको प्रयोग गर्ने क्रममा विभिन्न चरणहरूमा गरिने एकीकृत क्रियाकलापहरूको विस्तृत प्राविधिक पक्षहरूका बारेमा व्याख्या गरिसकिएको छ । योजना तर्जुमाको यो औजारले सहभागितात्मक योजना-तर्जुमा-प्रणाली अपनाई वस्तुगत आधार मा वास्तविक आवश्यकताको पहिचान गर्न सहयोग गर्दछ । जनताको सेवा, सुविधा र सामग्रीसम्मको पहुँच-अवस्था बारेमा उनीहरू आफैले अनुभव गरेका आधारमा विद्यमान योजना-तर्जुमा-प्रणालीभित्रै समाहित गरी तर्जुमा गरिने प्रणालीलाई ग्रापयोले अवलम्बन गरेको छ । त्यसैले यसले विद्यमान योजना-तर्जुमा-प्रणालीलाई विस्थापित गर्दैन, अपितु विद्यमान योजना-तर्जुमा-प्रणालीमा सुधार गरी थप प्रतिफलमुखी बनाउँछ ।

नेपालको शासन प्रणालीमा केन्द्रीय सरकारको संरचना अन्तर्गत मन्त्री परिषद् सबैभन्दा माथिल्लो अङ्गको रूपमा रहेको छ । यस मातहत विषयगत मन्त्रालय र विभागहरू पर्दछन् जसले आ-आफ्ना शाखाहरू क्षेत्र, जिल्ला, गाविस/नगरपालिका सम्म पनि विस्तार गरेका छन् । यी संरचनाहरूको विकाससँग सम्बन्धित भूमिका भनेको जनताका आधारभूत आर्थिक तथा सामाजिक आवश्यकता उपलब्ध गराउनु वा सहयोग पुऱ्याउनु र विकासका सम्भावनाहरूलाई उजागर गर्नु पनि हो ।

जनतालाई आवश्यक पर्ने सेवा, सुविधा र सामग्रीहरूको सरल उपलब्धता नै ग्रामीण विकासको मुख्य लक्ष्य हो । यस्तो सेवामा प्राथमिक तथा माध्यमिक शिक्षा, प्राथमिक स्वास्थ्य, खानेपानी सुविधा, कृषि तथा पशु सेवा आदि विकासका पूर्वाधारसम्मको स्थानीय यातायात सुविधा, बजारसम्मको पहुँच आदि पर्दछन् । नेपालमा स्थानीय पूर्वाधार सेवाका लागि केन्द्रस्तर र जिल्लास्तरमा विभिन्न निकायहरू कार्यरत छन् । स्थानीयस्तरका निकायहरूमा ७५ जिविसहरू, ५८ नगरपालिकाहरू र ३९१५ गाविसहरूमाफत स्थानीय विकासका योजनाहरू कार्यान्वयन हुन्छन् ।

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ र यसको नियमावली २०५६ अनुसार प्रत्येक जिल्ला विकास समितिले आवधिक योजना र जिल्ला यातायात गुरुयोजना तयार गर्नुपर्दछ । यो गुरुयोजनाले जिल्लामा आवश्यक पर्ने पूर्वाधार र अन्य सेवाहरूको लक्ष्य किटान गर्दछ । यस्तो आवधिक योजना तयार गर्न राष्ट्रिय योजना आयोगले निर्देशिका तयार गरेको छ र वार्षिक योजना तयार गर्न स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली २०५६ अनुसार १४ बुँदे प्रक्रिया अपनाई तयार गर्नु पर्दछ । जिल्ला यातायात गुरुयोजना तयार गर्न स्थानीय पूर्वाधार विकास तथा कृषि सडक विभागले निर्देशिका तयार गरेको छ । हालसम्म स्थानीय विकासका योजना तयार गर्न यी दुईवटा निर्देशिकाको प्रयोग गर्ने गरिएको छ ।

श्री ५ को सरकारले विकेन्द्रीकरण प्रक्रियालाई व्यवहारमा उतार्न पूर्ण निक्षेपणको प्रक्रिया शुरु गरिसकेको छ। स्थानीय पूर्वाधार विकास नीति-२०६१ ले स्थानीय पूर्वाधारमा स्थानीय निकायको जिम्मेवारी निर्दिष्ट गरेको छ। उक्त नीति अनुसार जिविस तथा गाविसहरूले स्थानीय विकास मन्त्रालय र डोलिडारको सहयोगमा स्थानीय पूर्वाधारका योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने हुन्छ।

स्थानीय विकासको योजना तर्जुमा गर्दा विषयगत-क्षेत्रको योजनाभन्दा बह-विषयगत-क्षेत्रको योजना-प्रणालीमा जानुपर्छ भन्ने अवधारणातर्फ यी निकायहरू उन्मुख देखिन्छन्। एकीकृत र सहभागितात्मक पूर्वाधार योजना तर्जुमाको नयाँ वातावरणको लागि ग्रापयो नै यस्तो औजार हुन सक्तछ जसले एकीकृत पूर्वाधार योजना तर्जुमा गर्ने स्थानीय निकायलाई सहयोग पुऱ्याउन सक्तछ। यसभन्दा तलका अनुच्छेदहरूमा एकीकृत योजना तर्जुमाका लागि विद्यमान योजना-तर्जुमा-प्रणालीभित्रै रही गाविस तथा जिविसले गर्नसक्ने ग्रापयोको उपयोग र त्यसको प्रभावकारिताका बारेमा व्याख्या गरिएको छ।

विद्यमान प्रणालीमा ग्रापयोको सान्दर्भिकता र समायोजन

नेपालको स्थानीय विकासको योजना तर्जुमा तल-बाट-माथि प्रणालीमा आधारित छ। त्यसैले योजनाको माग बस्तीबाट शुरु भै गाविसस्तर, इलाकास्तर र जिल्लास्तर हुँदै राष्ट्रस्तरसम्म पुग्दछ (चित्र नं. १. हेर्नुहोस्)। ग्रापयो एउटा वस्तुगत योजना तर्जुमाको औजार भएका कारण यसको प्रयोग विद्यमान योजना-तर्जुमा प्रणालीको माथि व्याख्या गरिएका वास्तविक आवश्यकताको पहिचान र विश्लेषण आदि सबै तहमा प्रयोग गर्न सकिन्छ। माथि उल्लेख गरिएका चरणहरू बारेको अनुच्छेदबाट ग्रापयोको शुरुवात सबैभन्दा पहिला बस्तीस्तरमा वास्तविक आवश्यकताको पहिचान र प्राथमिकीकरणबाट हुन्छ र यसका लागि सहभागितामूलक प्रक्रिया अपनाइन्छ भन्ने स्पष्ट भैसकेको छ। स्थानीय समुदाय स्वयं नै उनीहरूको वास्तविक पहुँच-आवश्यकता पहिचान गर्ने प्रमुख सहभागी हुन्। ग्रापयोको मुख्य मनसाय नै वस्तुगत आधारमा जनताका वास्तविक पहुँच-आवश्यकता पहिचान तथा मापन गर्न र समाधानका उपायहरू सहभागितात्मक प्रक्रियाबाट प्राथमिकीकरण गर्न स्थानीय समुदाय सक्षम बन्न र यस क्रममा गाविस तथा जिविसका पदाधिकारी र योजनाकारहरूको क्षमता अभिवृद्धि होस् भन्ने हो। ग्रापयोको प्रयोग गरी योजना तर्जुमा गर्दा स्थानीय जनताले स्थानीय योजनाकार/पदाधिकारीहरूसँग सहकार्य गरी जनसहभागिताको माध्यमबाट आवश्यकतामा आधारित योजनाहरूको पहिचान र तिनको प्राथमिकताक्रम तय गर्ने भएकाले र जनताका वास्तविक योजनाको पहिचान गर्न उनीहरूको सकृय सहयोग लिने भएकाले स्थानीय पदाधिकारी लगायत योजना तर्जुमा सम्बन्धमा स्थानीय क्षमता अभिवृद्धि हुन्छ। वास्तविक आवश्यकताका योजनाको पहिचान हुने हुँदा यसको प्रयोगबाट प्राथमिकताक्रममा राखिएका योजनाहरू दिगो हुन्छन्।

ग्रापयो र आवधिक जिल्ला विकास योजना

आवधिक जिल्ला विकास योजना पूर्वाधार र अन्य सेवा-क्षेत्र समेतको आवश्यकता समेटेी तयार गरिएको स्थानीयस्तरको बहु-विषयक योजना दस्तावेज हो । यो तयार गर्ने निर्देशिकाले यस्तो योजना एकीकृत हुनुपर्ने, सहभागितामूलक प्रविधिबाट तयार गरिनु पर्ने, विभिन्न औजार विधिहरूको प्रयोग गरी योजनाको प्राथमिकीकरण गरिनु पर्ने जस्ता निर्देशनहरू उल्लेख गरेको छ । पूर्वाधार योजनाको तर्जुमाको हकमा विभिन्न सेवासम्म स्थानीय जनताको पहुँच-अवस्थालाई नै प्राथमिकताको आधारको रूपमा लिनुपर्ने कुरा निर्देशिकाले किटान गरेको छ । माथिका लक्ष्य र निर्देशनहरूलाई ध्यानमा राख्दा ग्रापयो नै उक्त विशेषताहरू पूरा गर्नसक्ने योजना तर्जुमाको उपयुक्त औजार हो जसले स्थानीय जनताले आवश्यक ठानेका र निर्देशिकाहरूले माग गरे अनुसारको पहुँच-आवश्यकताको पहिचान एवं सहभागितामूलक तथा वस्तुगत आधारमा प्राथमिकीकरण गर्न सक्तछ ।

विद्यमान योजना तर्जुमाको परिधिभित्रै रही तल-बाट-माथि पद्धतिमा आधारित सहभागितामूलक र वस्तुगत औजारको प्रयोग गरी जनताका वास्तविक आवश्यकताको पहिचान गर्नु नै ग्रापयोको आधारभूत सिद्धान्त हो । आवधिक जिल्ला विकास योजना बहु-विषयक योजना हो तापनि हालसम्म पहुँचका आधारमा योजना तर्जुमा र प्राथमिकीकरण गर्ने उपयुक्त औजारको पहिचान र प्रयोग नगरेको सन्दर्भमा पहुँच-अनुसूचकाङ्क समस्या समाधानको उपाय हुन जान्छ । ग्रापयोको आधार पहुँच-अनुसूचकाङ्कले नै विभिन्न विषयगत-क्षेत्र र फरक फरक समुदायको पहुँच-अवस्थाको तुलना गर्न सक्तछ । लामो अवधिको योजना तर्जुमा गर्दा अपनाउनु पर्ने तथ्याङ्क सङ्कलन, पहुँचको नक्शांकन, पहुँचका सूचकको आधारमा पहुँच-अवस्थाको विश्लेषण, आदि ग्रापयोका चरणहरू हुन् । जनताको सेवा सुविधा र सामग्रीसम्मको पहुँच-अवस्थाको सुधारको अनुगमन गर्न पनि ग्रापयोको औजार धेरै सहयोगी हुन्छ । उदाहरणका लागि कुनै बस्तीको प्राथमिक विद्यालयको पहुँच-अनुसूचकाङ्क कुनै योजना अवधिको अगाडि र पछाडि बढेको वा

घटेको के छ, त्यसबाट पहुँचमा अभिवृद्धि भएको छ वा छैन भन्ने अनुगमन गर्न सकिन्छ। यदि पहुँच-अवस्थामा अभिवृद्धि भएको छैन (पहुँच-अनुसूचकाङ्क बढेको छ) भने अवस्थाको अझ नजीकबाट निरीक्षण गरिनु पर्ने हुन्छ। गापयोले कसरी जिल्लाको आवधिक योजना तर्जुमा गर्न सहयोग गर्दछ भन्ने कुरा माथिका भाग १, २ र ३ का क्रियाकलापभित्रका विभिन्न चरणहरूमा व्याख्या गरिसकिएको छ।

जिल्ला यातायात गुरुयोजना

जिल्ला विकास समितिको जिम्मेवारी भित्र यातायात क्षेत्रको आवधिक योजना, जिल्ला यातायात गुरुयोजना पनि तर्जुमा गर्नु पर्दछ। जिल्ला यातायात गुरुयोजना तर्जुमा गर्ने प्रक्रिया बारेमा जिल्लाहरू निकै जानकार र परिचित भैसकेका छन्। यो योजनाले यातायात क्षेत्रको लगानी-प्राथमिकता पहिचान गर्नुका साथै नयाँ निर्माण र मर्मत संभारमा के कति स्रोतको विनियोजन गर्ने भन्ने कुरा समेत निर्धारण गर्दछ। जिल्ला यातायात गुरुयोजना तर्जुमाका लागि डोलिडारले निर्देशिका (एप्रोच म्यानुअल) बनाई लागू गरेको छ। गापयोको प्रयोगले जनताका आधारभूत सेवाहरूसम्मको पहुँचमा अभिवृद्धि ल्याउने खालका आयोजनाहरूको पहिचान गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ। विभिन्न विषयगत-क्षेत्रमा पहुँच-अनुसूचकाङ्कले त्यस क्षेत्रको प्राथमिकता निर्धारण गर्दछ र सो प्राथमिकताक्रमले योजनाकारहरूलाई तोकिएको क्षेत्रको पहुँच-समस्या समाधानका लागि स्रोतको विनियोजनमा सहयोग पुऱ्याउँदछ। त्यसैले के कुरा स्पष्ट हुन्छ भने गापयोको माध्यमबाट प्राप्त सूचना र जानकारीहरू जिल्ला यातायात गुरुयोजना तर्जुमाका लागि स्रोत र लगानी हुन्छन्।

आवश्यकता अनुसार डोलिडारले भविष्यमा जिल्ला यातायात गुरुयोजनाको निर्देशिका र यस गापयोको निर्देशिका परिमार्जन गर्नेछ। वास्तवमा परिवर्तित वातावरण अनुसार विभिन्न समय अन्तरालमा निर्देशिका परिमार्जन गर्दा गापयोलाई ग्रामीण पहुँच योजना तर्जुमामा ठूलो फाईदा पुग्दछ। गापयो स्थिर किसिमको योजना तर्जुमा औजार होइन, यो त गतिमान औजार हो जसको प्रयोग परिवर्तित सन्दर्भ अनुसार आवश्यक सुधार र परिमार्जन गर्दै जिल्ला तथा गाउँस्तरमा गर्न सकिन्छ।

गापयो प्रयोगको सन्दर्भमा अन्तिम ध्यान दिन आवश्यक कुरा

जनताको सेवा सुविधा र सामग्रीसम्मको पहुँचमा भौतिक, सामाजिक र आर्थिक बाधा अड्चनले असर पुऱ्याउँछ। तर गापयोले समुदायको भौतिक बाधालाई मात्र ध्यान दिएको हुन्छ र यसको लागि यात्रा-समय र भौतिक अवस्थाको गुणस्तरका चरहरू मात्र मापन गरिन्छन्। यस कारणले पनि केही स्थानीय पूर्वाधारका विषयगत-क्षेत्रहरूलाई गापयोले समेट्न सकेको छैन।

गापयो वस्तुगत आधारमा योजना तर्जुमा गर्ने औजार हो र विद्यमान योजना-प्रणालीभित्रै यसलाई समाहित गर्न सकिन्छ। त्यसकारण संभाव्य आयोजनाको प्राथमिक छनौट (Screening) अथवा समाधानका उपायहरूको छनौट विभिन्न विषयगत क्षेत्रमा पूर्वस्थापित छनौट विधिको प्रयोग गरी गरिन्छ। गापयोले आयोजनाको चयन गर्ने होइन, बरु यसले कुनै आयोजनाको प्राथमिकीकरण गर्न आवश्यक पर्ने तथ्य तथा जानकारीहरूलाई निर्णयकर्तासम्म पुऱ्याई निर्णय प्रक्रियामा सहयोग पुऱ्याउने काम गर्दछ।

ग्रापयोको सबैभन्दा महत्वपूर्ण पक्ष भनेको तथ्याङ्क सङ्कलन र आवश्यकता पहिचान गर्न सहभागितात्मक पद्धति अवलम्बन गर्नु हो । यसको सहभागितात्मक पद्धतिको ढाँचा विद्यमान योजना-तर्जुमा-प्रणाली, विशेषतः स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन तथा नियमावली, अनुरूप यसलाई कार्यान्वयन गर्न सकियोस् भन्ने उद्देश्य राखेर तयार गरिएको छ । यसका धेरै जसो क्रियाकलापहरू सम्बन्धित समुदायमा नै सञ्चालन गरिन्छन् र त्यसमध्ये पनि कम्तीमा दुईवटा सहभागितात्मक बैठकहरू यस्तो कार्यसंस्थलमा नै गर्नुपर्ने हुन्छ । पहिलो सहभागितात्मक बैठक तथ्याङ्क/जानकारी सङ्कलन गर्न र दोश्रो समाधानका उपायहरूको पहिचान र प्राथमिकीकरण गर्न गरिन्छन् । यस्ता बैठकहरू सञ्चालन गर्दा विद्यमान प्रणालीमा लाग्ने समय र स्रोतभन्दा केही बढी आवश्यक पर्दछ, भन्ने कुरालाई ध्यानमा राख्नुपर्दछ । हुन त ग्रापयोको लागि संकलित तथ्याङ्कको विश्लेषण साधारण तरीकाले पनि गर्न सकिन्छ, तापनि कम्प्युटरको प्रयोगले यसको विश्लेषण छिटो र प्रभावकारी हुन्छ । तर कम्प्युटर र त्यस सम्बन्धि दक्षता सबै जिल्लामा विद्यमान नहुन पनि सक्तछ ।

जिल्लामा उपलब्ध नक्सा ग्रापयोमा आवश्यक पर्ने आकार (Size) मा उपलब्ध नहुन पनि सक्तछन् । साधारणतया ग्रापयोको लागि आवश्यक पर्ने ब्य आकारको नक्सा बनाउने सुविधा जिल्लामा नहुन सक्तछ । यस्तो नक्सा उपलब्ध गराउने जिम्मेवारी योजनाकारको हुन्छ, तापनि जिल्लामा विद्यमान योजना-तर्जुमा-प्रणालीमा यो एउटा थप कार्य हुन आउँछ ।

अनुसूचीहरू

अनुसूची १: सहभागितात्मक जिल्ला योजना तर्जुमा प्रक्रिया

चरणहरू	सार	क्रियाकलाप	कसले गर्ने/कहिले गर्ने
प्राथमिक	जानकारी	तथ्याङ्क विश्लेषण र स्रोत नक्सा तयारी	जिविस सूचना केन्द्र
चरण १	निर्देशिका	बजेट सिलिङ्ग निर्धारण	रायोआ/कार्तिक मसान्त
चरण २	निर्देशिकाको पुनरावलोकन	निर्देशिका र बजेटको पुनरावलोकन	जिविस/मंसिरको पहिलो हप्ता
चरण ३	योजना तर्जुमा गोष्ठी	अनुमानित अनुदान छुट्याउने र गाविस तथा नपालाई सिलिङ्ग पठाउने	जिविस र विषयगत निकाय/ मंसिर मसान्त
चरण ४	गाविस बैठक	वडा र बस्तीस्तरका आयोजना बारे छलफल र निस्क्यौल	गाविस/पौषको पहिलो हप्ता
चरण ५	आयोजनाको छनौट	समुदायका मागको बारेमा छलफल र माग फारम भर्ने	समुदाय वडा समिति/पौषको पहिलो हप्ता
चरण ६	वडा बैठक	समुदायको मागको संयोजन र प्राथमिकीकरण	वडा समिति बैठक/पौषको दोस्रो हप्ता
चरण ७	गाविस बैठक	वडास्तरबाट प्राप्त आयोजनाहरूको संयोजन, स्रोतको अनुमान प्राथमिकीकरण वर्गिकरण र गाविस मार्फत संचालन हुने आयोजनाहरूको निस्क्यौल र इलाकास्तरमा पठाउने आयोजनाहरूको छनौट	गाविस/पौषको तेस्रो हप्ता
चरण ८	गाउँ परिषद बैठक	गाविसबाट प्राप्त आयोजनाहरूको परिमार्जन गरी वा नगरी स्वीकृति दिने	गाउँ परिषद/पौष मसान्त
चरण ९	इलाकास्तर योजना तर्जुमा गोष्ठी	गाविस परिषदबाट प्राप्त आयोजनाहरूको संयोजन, प्राथमिकीकरण र सिफारिस	इलाका सदस्य/माघको तेस्रो हप्ता
चरण १०	विषयगत समितिको बैठक	इलाकास्तरबाट प्राप्त आयोजनाहरूको वर्गिकरण र प्राथमिकताक्रम निर्धारण र सिफारिस	विषयगत समिति/फाल्गुण पहिलो हप्ता
चरण ११	एकीकृत योजना तर्जुमा	विषयगत समितिले गरेको सिफारिसमा राख्नुपर्ने, थप्नुपर्ने, हटाउनु पर्ने वा संयोजन गर्नुपर्ने आयोजना सहितको प्राथमिकताक्रम निर्धारण	जिविस संयुक्त बैठक/फाल्गुण तेस्रो हप्ता
चरण १२	जिविस बैठक	आयोजनाको संयोजन, स्रोतको अनुमान, प्राथमिकीकरण वर्गिकरण र जिविस मार्फत संचालन हुने आयोजनाहरूको निस्क्यौल र केन्द्रमा पठाउने आयोजनाको पहिचान	जिविस/फाल्गुण मसान्त
चरण १३	जिल्ला परिषद	जिल्लाको योजना छलफल, स्वीकृती र बजेट विनियोजन	जिल्ला परिषद/फाल्गुण मसान्त
चरण १४	कार्यान्वयन	केन्द्रीय निकायमा समावेश गर्ने केन्द्रबाट कार्यक्रम तथा बजेट प्राप्त भएपछि कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने	जिविस/चैत्र १० गते भित्र

अनुसूची २ : नमूना पहुँच सर्वेक्षणको प्रश्नावली

जिल्ला विकास समिति
पहुँच सर्वेक्षणको प्रश्नावली
रसुवा

क) साधारण जानकारी

सर्वेक्षण/छलफल मिति:

सहभागि संख्या:

पुरुष:

महिला:

वस्तीको नाम	स्थानीय जनताहरू गाविसको कार्यालयसम्म कसरी जान्छन ?		
बडा नं.	यात्रा गर्न कति समय लाग्छ (मिनेट/घण्टा) ?		
गाविसको नाम	मोटर चल्ने सडक सम्म पुग्न कति समय लाग्दछ (मिनेट/घण्टा) ?		
कूल घरधुरी संख्या	कूल जनसंख्या	पुरुष	महिला
वस्तीमा विजुलीको स्रोत छ ? गरिर	छ भने कस्तो स्रोत हो	कति घरधुरीले यस्तो स्रोत प्रयोग हेका छन ?	

ख) शिक्षासम्मको पहुँच अवस्था

वस्तीमा प्राथमिक विद्यालय जाने उमेरका केटाकेटी संख्या (६ देखि १०वर्ष सम्म) :

हाल विद्यालय गई रहेका संख्या :

विद्यालय नजानेको संख्या :

विद्यालयको प्रकार	वस्ती भित्रै विद्यालय छ/छैन	यदि वस्ती भित्र छैन भने वढी विद्यार्थी कहाँ जान्छन	कति विद्यार्थी त्याहाँ जान्छन	विद्यालय पुग्न कति समय लाग्दछ	विद्यार्थी कुन साधन प्रयोग गरेर विद्यालय जान्छन	सडक, गोरेटो वा दुवै	विचमा नदी/खोला तर्नु पर्छ ? पर्छ भने कुन र कति पटक	पुल छ वा छैन
प्राथमिक विद्यालय								
निम्न माध्यमिक विद्यालय								
माध्यमिक र उच्च माध्यमिक विद्यालय								

ग) समुदाय भित्रै विद्यालय भए मात्र भने

विद्यालयको प्रकार	विद्यार्थी संख्या	कुन वस्ती बाट आउने	कक्षा संख्या	कक्षा कोठा संख्या	शिक्षक संख्या	विद्यालयको भौतिक अवस्था (समस्या भए औल्याउन
प्राथमिक विद्यालय						
निम्न माध्यमिक विद्यालय						
माध्यमिक र उच्च माध्यमिक विद्यालय						

विद्यमान पूर्वाधार	शौचालय	खानेपानी	खेल मैदान	पुस्तकालय	प्रयोगशाला
प्राथमिक विद्यालय					
निम्न माध्यमिक विद्यालय					
माध्यमिक र उच्च माध्यमिक विद्यालय					

घ) स्वास्थ्य सेवासम्मको पहुँच

सेवा सुविधा	वस्ती भित्रै छ वा छैन	यात्रा समय	पुल छ वा छैन		
उपस्वास्थ्य चौकी				स्वास्थ्य सेवाको लागि कहां जान्छन	
स्वास्थ्य चौकी				त्याहांसम्म पुग्न कति समय लाग्छ	
प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र				धेरैजसो मान्छेहरू औषधि किन्न कहां जान्छन	
अस्पताल				त्यसको लागि कति समय लाग्दछ	
औषधि पसल					

ड) वस्तीभित्रै स्वास्थ्य सुविधा भएमा मात्र भर्ने

विद्यमान पूर्वाधार	स्वास्थ्य कर्मीको उपलब्धता	हप्तामा सेवा प्राप्त हुने दिन	औषधि र भ्यक्सीनेसन सुविधा छ वा छैन	प्रयोगशाला छ वा छैन	स्वास्थ्य संस्थाको पक्कि घर छ वा छैन	शौचालय	खानेपानी सुविधा
उपस्वास्थ्य चौकी							
स्वास्थ्य चौकी							
प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र							
अस्पताल							
औषधि पसल							

च) खानेपानीसम्मको पहुँच

खानेपानीको स्रोत	यो स्रोतको प्रयोग वस्तीमा हुने गरेको छ वा छैन						
		मुख्य स्रोत	पानी भर्न लाग्ने समय	मौसमको लागि पर्याप्तता	मुख्य स्रोत	पानी भर्न लाग्ने समय	मौसमको लागि पर्याप्तता
खोला, नहर, पोखरी, ताल							
कुवा, झरना							
धारा, ईनार, पाईप							
अन्य (खुलाउने)							

छ) यातायात सेवा सम्मको पहुँच

यो वस्ती भएर सडक जान्छ वा जाँदैन ?	यदि जान्छ भने वर्षमा कति महिना सेवा प्रदान गर्दछ ?	वस्तीमा कस्तो किसिमको यातायात साधन पाउन सकिन्छ ?	ग्रामीण सडकको अवस्था कस्तो छ, विवरण दिने		
के वस्तीमा सार्वजनिक यातायातका साधन पाइन्छन कि पाइँदैन ?	यदि पाइन्छ भने वर्षमा कति महिना सेवा प्रदान गर्दछ ?	वस्तीमा कस्तो किसिमको यातायात साधन र दिनमा कति पटक पाउन सकिन्छ ?	यी साधनले पुऱ्याउने अन्तिम स्थान कुन कुन हुन र एकतर्फी भाडा कति छ ?		
			स्थान	भाडा दर	
			१.		
			२.		
			३.		
वस्तीसम्मको सडक पहुँच	वर्षै भरी चल्ने सडक / कालो पत्रे सडक	राम्रो इंजिनियरिङ डिजाईन गरिएको मौसमी सडक	नराम्रो मौसमी सडक	सडकको अवस्था खुलाउने	

ज) बजारसम्मको पहुँच अवस्था

यो वस्तीमा हाट बजार लाग्छ वा लाग्दैन ?

यदि लाग्छ भने कति पटक ?

यस बजारमा अन्य वस्तीका मान्छेहरू पनि आउँछन ?

यदि आउँछन भने कुन वस्तीबाट आउँछन ?

व्यापारीहरू गाउँमा आउँछन ?

बजार पूर्वाधारहरू :

बजार भण्डारणको प्रकार	कसरी यात्रा गर्दछन् ?	त्यहाँसम्म पुग्न कति समय लाग्छ ?	बजारसम्म सडकको सुविधा छ ?	बजारमा स्थायी घर टहराहरू छन ?	बजारस्थलमा चर्पीको सुविधा छ ?	खानेपानी सुविधा छ ?	टेलिफोन सुविधा छ ?

भ) अन्य सेवासम्मको पहुँच

सेवा सुविधाको प्रकार	कहाँ जान्छन ?	कति समय लाग्छ ?	के सेवा निरन्तर छ ?	पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध हुने गरेको छ ?	कर्मचारी सधैं उपलब्ध हुन्छन् ?
टेलीफोन सुविधा					
हुलाक सेवा					
कृषि सेवा केन्द्र					
कृषि सामग्री केन्द्र					
पशु सेवा केन्द्र					
अन्य(खुलाउने)					
अन्य (खुलाउने)					

ब) पहुँच समस्या

भौतिक पहुँच समस्या हो ?	ठूलो समस्या हो	मध्यम समस्या हो	समस्या होइन	यदि ठूलो समस्या हो भने कारण खुलाउने
प्राथमिक शिक्षा				
माध्यमिक शिक्षा				
स्वास्थ्य सेवा				
खानेपानी सेवा				
यातायात सेवा				
विजुली				
कृषि सेवा केन्द्र				
पशु सेवा केन्द्र				
बजार				
गाविसको कार्यालय				
जिविसको कार्यालय				
औषधि पसल				
अन्य खुलाउने				

ट) पहुँचका लागि प्राथमिकता

भौतिक सुधारका लागि अनुभूति गरेका तीनवटा क्षेत्रहरू के के हुन् ?	तपाईंको विचारमा उक्त समस्या समाधानका लागि के गर्नुपर्ला ?

अनुसूची ३: आयोजना विवरण फारम (नमूना)

फारम भरेको मिति:

जिल्ला:		गाविस:		बडा नं.	बस्तीहरू:			
प्रस्तावित आयोजनाको नाम:			अनुमानित लागत:		पहुँच अनुसूचकाङ्क:	प्राथमिकताक्रम:		
आयोजनाको प्रकार:		मर्मत: ()	अधुरो ()	नयाँ निर्माण ()	सेवा अभिवृद्धि ()			
सि.नं.	आयोजनाका मुख्य क्रियाकलाप	भौतिक लक्ष्य	लाभान्वित		लागत साभेदारी			कैफियत
			परिवार संख्या	जनसंख्या	समुदाय	स्थानीय निकाय	सरकारी वा दातृ निकाय	
१								
२								
३								
४								
<p>संलग्न गर्नु पर्ने कागजातहरू</p> <p>१. निर्णय बैठकमा उपस्थी व्यक्तिहरूको नामावली</p> <p>२. उपभोक्ता समितिको नामावली</p> <p>३. लागत अनुमान विवरण</p> <p>४. लागत साभेदारी प्रतिवद्धता सम्बन्धी कागजातहरू (निर्णयहरू)</p>								
योजना तर्जुमासँग सम्बन्धित कार्यालयका व्यक्तिको					निवेदकको तर्फबाट सही गर्ने			
नाम:					नाम:			
सही:					सही:			
मिति:					मिति:			
पद:					पद:			

अनुसूची ४: आवश्यकताका आधारमा योजना माग गर्ने फारम

जिल्ला:

बस्तीको नाम:

गाविस र वडा नं.:

सि.नं.	आयोजनाको नाम	विवरण	लक्ष्य	प्रस्तावित कार्यान्वयन अवधि	लाभान्वित परिवार संख्या	अनुमानित लागत	कार्यान्वयन प्रक्रिया	पहुँच अनुसूचकाङ्क	प्राथमिकता नं.	कैफियत

संलग्न गर्नुपर्ने कागजातहरू

- आयोजना विवरण फारम
- निर्णय बैठकमा उपस्थित व्यक्तिहरूको नामावली
- लागत साभेदारी प्रतिबद्धता सम्बन्धी कागजातहरू (निर्णयहरू)

निवेदकको तर्फबाट सही गर्ने

नाम:

सही:

मिति:

पद:

एकीकृत ग्रामीण पहुँच योजना तर्जुमा सम्बन्धी यस निर्देशिकाले ग्रामीण समुदायले आवश्यक ठानेका सेवा, अवसर र स्रोतसम्मको पहुँचमा विद्यमान बाधा व्यवधानलाई वस्तुगत आधारमा लेखाजोखा गरी जनसहभागितामूलक योजना तर्जुमा प्रणालीको सुदृढीकरण गर्ने उद्देश्य लिएको छ । अझ स्पष्ट रूपमा भन्नु पर्दा योजना तर्जुमाको यस औजारले आवश्यकताका आधारमा स्थानीय पूर्वाधार विकासका आयोजनाहरूको पहिचान र प्राथमिकीकरण गर्न सहयोग पुऱ्याउदछ । विभिन्न जिल्लाहरूमा गरिएको प्रयोगात्मक परीक्षण र अनुभवका आधारमा यस निर्देशिका तयार गरिएको हो । मुलुकको विद्यमान प्रशासनिक, कानूनी र योजना तर्जुमा प्रणालीसँग मेल खाने गरी हालको स्थानीय विकासका योजना तर्जुमा प्रणालीमा सुधार ल्याउन सहयोग पुऱ्याउने हेतुले यो निर्देशिका तयार गरिएको छ ।